

DIPLOMADOLGOZAT

Kocsis László Péter
Vidékfejlesztési agrármérnöki MSc

Gödöllő
2023

**Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem
Gödöllői Campus**

Vidékfejlesztési agrármérnöki mester szak

**Iberoamerika gazdasága, kereskedelme és városfejlesztő
politikája a gyarmati korszakban 1502-1823 között**

Belső konzulens:	Dr. Bozsik Norbert főiskolai tanár
Készítette:	Kocsis László Péter MHEXD1 levelező tagozat
Tanszék:	Közgazdaságtani és Természeti Erőforrások Tanszék

**Gödöllő
2023**

Bevezetés.....	4
1. A korai modern globalizáció, mint „összekapcsolódó történetek” és a gyarmatosítás narratívái.....	5
1.1. Összekapcsolódó történetek (connected stories, historias conectadas) és a gyarmatosítás néhány narratívája.....	7
1.2. A gyarmatosítás narratívái: az európai uralmi projekt, mint a politikai ellenőrzés módszertana	7
1.3. Az Újvilág gyarmatosításának narratívái angolszász és ibériai szempontból	9
2. A portugál-spanyol gyarmati gazdálkodás kiépülése a XVI-XVIII. században.....	11
2.1. A repartimiento, az encomienda, a hacienda, a mita és az ültetvényes monokultúra bevezetése (transzplantáció, adaptáció és újítások a gazdasági viszonyokban)	12
2.1.1. Kezdeti adózási-adóztatási formák.....	12
2.1.2. Repartimiento, antillai és mezoamerikai encomienda birtoktestek.....	12
2.1.2.1. Az Antillák tapasztalatai a mezoamerikai közvetett uralmi rendszer kialakításában	15
2.1.2.2. Encomiendák Új-Spanyolországban: a közvetett uralom spanyol rendszerének megteremtése.....	16
2.1.2.3. A hódítást követő népességcsökkenés következményei. Migrációs folyamat és harc a tér feletti uralomért	17
2.1.2.4. A mita rendszere	19
2.1.2.5. A hacienda kialakulása	19
2.1.2.6. Ültetvényes gazdálkodás.....	23
2.2. Brazília a gyarmati korban.....	24
2.3. Bányászat, kézműipar a spanyol alkirályságokban.....	24
2.4. Kereskedelem, piaccgazdasági centrumok és a nem hagyományos kereskedési formák: csempészet és kalózkodás	26
2.4.1. Spanyol gyarmati centrumok.....	27
2.4.1.1. A karibi térség (Tierra Firme).....	28
2.4.1.2. A nyugati part: a csendes-óceáni partvidék	29
2.4.1.3. A transzandoki kereskedelmi útvonal	30
2.4.1.4. Brazília kereskedelme.....	30
2.4.2. Csempészet és kalózkodás.....	31
2.4.3. Indiázás, galleon-kereskedelem és ételkultúra	31
2.5. A pénz szerepe, adók és vámok a gyarmati gazdaság működésében, működtetésében	33

2.5.1.	Természetbeni számolópenzsek a gyarmatokon	34
2.5.2.	Pénzverés a gyarmatokon	34
2.5.3.	Fontosabb illetékek, adók és vámok.....	36
2.6.	Spanyol Amerika bekapcsolódása a korai világkereskedelemben (XVI-XVIII. sz.) ..	37
2.7.	A spanyol korona és gyarmatai: Habsburg-világbirodalomból Spanyol Birodalom ..	40
2.7.1.	Szubimperializmus a Spanyol Birodalmon belül	43
3.	A korai modern globalizáció története iberoamerikai szemszögből (XVI-XVIII. sz.)..	45
3.1.	Az ibériai birodalmi terjeszkedés mechanizmusai és következményei	46
3.2.	A korai modern globalizáció a mezőgazdaság és a proto-indusztrializáció kapcsolatrendszerében	48
3.3.	A korai modern globalizáció története (XVI-XVIII.sz.)	49
3.3.1.	Iberoamerika helye és szerepe a korai modern globalizációban	50
3.3.2.	A spanyol-amerikai ezüst szerepe a korai globalizációban.....	52
3.3.3.	Panama és az Andok térsége a korai modern világgazdaságokban és e terek védelme az Ibériai Unió idején (1580-1640).....	60
3.4.	Hispanoamerika a korai modern globalizáció második felében (1640-1800) ⁸	64
3.5.	Portugál-Amerika a XVI-XVIII. századi rabszolga kereskedelem idején.....	66
3.6.	A városok szerepéről Iberoamerikában (XVI-XVIII.sz.)	68
4.	Összefoglalás	71
	Irodalomjegyzék	73
	Jegyzetek.....	75
	Ábrajegyzék	83
	Táblázatjegyzék	84

BEVEZETÉS

A diplomadolgozat Iberoamerika gazdasága és kereskedelme fő jellegzetességeit, összetevőit igyekszik elméleti, történeti és logikai módszer segítségével bemutatni, emberközeli állapotba állítani.

A kutatás tárgya a prekolumbián kor és a spanyol gyarmati rendszer bemutatása főbb alkotóelemein, ágazatain keresztül kitérve e gazdasági társadalomalakulatok személyi és dologi oldalaira is.

A kutatás célja, hogy magát a folyamatot, s eredményeiként e kultúrák és civilizációk működését és hatásmechanizmusát mutassam be és szemléltessem.

A kutatási módszer leíró jellegű, de önálló könyvtári kutatómunkát is végeztem (interneten, könyvtárközi kölcsönzés útján).

Ahol lehetett éltem az összehasonlító módszer és –elmélet adta lehetőséggel is, hogy az adott kérdéskört minél több szempont érvényesítésével járhassam körül

A prekolumbián kor feldolgozása tűnt az egyszerűbb feladatnak, s ez a dolog természetéből adódóan valóban így történt. Az eredeti tőkefelhalmozás, az árforradalom és a világpiac kialakulásával egyidejűleg zajló spanyol gyarmatosítás és a korai modern globalizáció egymásra hatásának vizsgálata, logikai sorba kapcsolásuk és értelmezésük sokrétűbbnek és nehezebbnek bizonyult.

Szeretnék köszönetet mondani konzulensemnek Dr. habil. Bozsik Norbert főiskolai tanárnak, aki elvállalta a témavezetést és biztatott, segített a dolgozat elkészítésében, Dr. Aparicio Zoltán Gergely (PhD) úrnak, a portugál-spanyol-iberoamerikai világ jeles szakemberének és családomnak, különösen Édesapámnak, aki mindig segített, ha éppen valamilyen értelmezési gondom támadt a fogalomhasználat során.

1. A KORAI MODERN GLOBALIZÁCIÓ, MINT „ÖSSZEKAPCSOLÓDÓ TÖRTÉNETEK” ÉS A GYARMATOSÍTÁS NARRATÍVÁI

A korai modern globalizáció szülőhelye az ibériai világ, a portugálok és a spanyolok (Aragónia és Kasztília) országai. Tengerész Henrik portugál hajósainak felfedezései, a feitoria-rendszer kiépítése valamint Kasztília Atlanti-óceán és Aragónia a Földközi-tenger középső és déli része felé fordulása jelzik az ibériai uralom kiépülését, a „kapcsolódó történetek”(„connected stories”) megjelenését és elterjedését.

A gyarmati terjeszkedés majd a világ Nyugat általi erőfölényén alapuló uralása utat nyitott az eurocentrikus történelmi modell hegemónná majd monopolizálttá válása előtt. A korai modernitás a világ nyugatiasodásához vezetett, melyet a XIX. századi iparosítás és a XX. századvégi új globalizáció követett. A XXI. században új narratívák születtek, melyek a globalizált világ közös örökségén túltekintve a lokális-egzisztenciális térre koncentrálnak, amelyet már nem a nemzeti tér, hanem a világ más részeivel való kapcsolatai – a mikrotörténetek – összessége határoz meg.

A kora újkori történelem az első modernitás, az ibériaiak százada, mely a XV. századi „előfelfedezésektől” indul, a XVI. századi nagy (klasszikus) felfedezéseken át az amerikai kontinens (az Indiák) spanyolok-portugálok általi gyarmatosításáig tart. Ez az az időszak, amikor Európa közvetlen kapcsolatba lép Fekete-Afrikával, Indiával (Elő-India) és a Távolkelettel (Hátsó-India, Kína, Japán). A Csendes-óceán (a spanyoloknál a Déli-tenger) mintegy spanyol beltengerként funkcionált. Amit korai globális modernitásként ábrázolunk az valójában az európaiak és a többi világ, az eltérő és össze nem illő világok találkozásainak terméke.

Carl Schmitt elvülhetetlen érdeme, hogy „A Föld nomoszai”¹ c. művében felismerte és méltatta annak a történelmi folyamatnak a jelentőségét és globálisságát, melyet a portugálok és spanyolok építettek ki a XVI. század folyamán. Bevezette a történelmi narratívába a „globális lineáris gondolkodás” és a „tértudatosság” új értelmezési keretére támaszkodva a „nagyterség” (Großraum) fogalmát, mely az Újvilág (az Indiák) felfedezésével a „modern korszak”, az „összekapcsolódó történetek” kezdőpontja lett. Ezzel párhuzamosan indult meg a középkori respublica Christiana spirituális mitikus térfelfogásának új alapokra

helyezése, a *ius publicum Europaeum* (az európai nemzetközi jog) joganyaga „spanyolosítása” (XV. sz. vége-1648) is.

Kitüntetett szerepet kapott a térképészet, a Föld, a glóbusz ábrázolása, hiszen a felfedezések nyomán új globális képet kellett az új térrendnek megfelelően kimunkálni. A térkép vizualizációs kifejezési formája a nemzethatárokból megtestesülő állami szuverenitást, a „térreprezentációt” ábrázolták, eltüntetve az addig használatos jelképeket, úgy mint a szeleket, áramlatokat, hajókat vagy a kitalált tengeri szörnyeket, sárkányokat, keresztény képi allegóriákat, szimbólumokat.²

1648-ra, a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai békék korára az európai együttműködés és rend alapjává a nemzetállamok váltak. A szuverenitásra, területiségre és belső törvényes rendre épülő modern államrendszer jött létre és funkcionált lényegileg 1914-ig.

A korai modern globalitás, a felfedezések, a gyarmatosítás, a kereskedelem s vele a hajók és a tőke áramlása döntő áttörést hozott a pénzügyi globalizáció irányába is. A folyamat önfenntartó jellege és dinamikája elősegítette a „nyugati fordulat” végrehajtását, megteremtve „a Nyugat”, „a nyugati világ” fogalmát. A felfedezések és a gyarmatosítás migrációs nyomást indukált, amely miszcegenációs folyamatok kiváltója lett. A Nyugat nyomása-nyomulása nemcsak együttműködést, hanem mindenféle összeütközések melegágyát is magával hozta.

A korai ibériai eredetű globalitás a „szinkronitás szétterítése” mellett aszinkronitást is hordozott olyan változatos terekben mint az Indiák (Iberoamerika), Közép-Afrika, India (Goa), Kína (Makao) és Japán. Az ibériai majd a holland, angol, francia, dán és svéd hajók Európa és vele az új fogalom a Nyugat szimbólumai lettek.

E történelmi folyamatban kiemelt szerepet töltött be az Újvilág, mint a nyugatiasítás, a nyugati világ születésének kísérleti terepe, amikor a migráció és a miszcegenáció révén mintegy kivetítették magukat és kultúrájukat az amerikai kontinentális térbe, hogy ott – ha változott formában is – sokasodjanak és szaporodjanak.³

1.1. Összekapcsolódó történetek (connected stories, historias conectadas) és a gyarmatosítás néhány narratívája

A korai modern globális világ fogalma és intézményesültsége a globális történelem irányzatát erősíti és elfedi, hogy az egyes találkozások olyan mikrodimenziók, melyek a különböző kultúrák között eltérő eredményekhez és következményekhez vezethettek.

Az írott források korlátozott száma és a papírra vetett leíró jellegű helyzetismertetések a reális történésen túl egyéni érzékenységet, jó megfigyelőkészséget vagy éppen előítéleteket, sztereotípiákat, felületes véleményalkotást egyként mutathatnak. A forráskezelésen belül elkülönülnek az európaiak és a más kontinensről származók. Ha most csak az Európa-Ázsia viszonylatot nézzük, míg az európai (főként portugál, holland, angol) expedíciós tengerészek, utazó ügynökök sokkal több információt közölnek az ázsiaiakról (pl. tárgyalópartnerek, a mongol vagy a mogul birodalom, a városállamok hercegei, kereskedői, ügynökei, ügyvédei interakcióiról, addig a mongol a maláj vagy a jávai források szinte semmit sem mondanak az európaiakkal történt kereskedelmi vagy diplomáciai érintkezésekről. A szakirodalom tényként kezeli, hogy az európaiak alig és csekély jelentőséggel bírtak az ázsiai partnereik számára.⁴ Az Európához való viszony nem érte el az ázsiai ún. inzulind hatalmak ingerküszöbét és mindegyik összekapcsolt világ saját érdekaspektusai korlátai között mozgott, ritkán lépve át önön határait. Ehhez van szükség új kritikai narratívákra, a régiek újragondolására és – olvasására. Az igazi összekapcsolt történelem talán innen kaphat új lendületet az összefüggések tanulmányozásához.

1.2. A gyarmatosítás narratívái: az európai uralmi projekt, mint a politikai ellenőrzés módszertana

Kiindulási alapként az a főkérdés, hogy miként befolyásolta az ibériai hatalmak terjeszkedése által kiváltott korai modern globalizáció a gyarmatosítási folyamatot valamint a gyarmati uralom összefüggéseit a helyi és regionális hatalmi-uralmi formák között a gazdasági társadalomalakulatok tekintetében.

1492 után a már említett „globális lineáris gondolkodás” új térfoglalásnak –tudatosságnak nyitott utat. Ennek első megnyilvánulása az 1494-es tordesillasi szerződés, amely először osztotta befolyási stérákra az Újvilágot (az Indiákat) a portugálok és a spanyolok között (miközben Braziliát 1500-ban fedezik fel a spanyolok majd veszik birtokba a portugálok előbbi jegyében).

Pongrácz Alex érvelése szerint „egy bonyolult geometriai vonal segítségével az európai kontinens tengeri határait jelölték ki (horizontálisan a Ráktérítő vertikálisan pedig a Kanári-, vagy az Azori-szigetek mentén) –egyben jelezve az >>európai közjog<< >>területi hatályának<< végességét is. Az ismert glóbusz illetően felosztását követően gyakorlatilag mindössze két olyan zóna maradt >>parlagon heverve<<, amely mentesnek bizonyult az >>óvilág<< európai hatalmai által gondosan kidolgozott jogi alapelvek érvényesülésétől: az Újvilág területfoglalásoktól – és a korábbi feudális európai rend >>ölelésétől<< – még mentes >>szabadon elragadható<< tereuma, valamint a világoceánok >>törvényen kívüli birodalma<<.

A felfedezett területek egymás között történő felosztása illetve ennek elismerése a különböző – az egymás közötti kapcsolataikat tekintve riválisnak számító – európai államhatalmak részéről univerzális szintű következményekhez vezetett. A még el nem foglalt (>>okkupálható<<) területekért a terra incognitaért megkezdődő, hosszadalmas és komplikált >>versenyfutás<< mellett e konzekvenciák közé sorolhatjuk azt is, hogy európai viszonylatban sikerült észszerűsíteni, humanizálni és törvényes keretek közé szorítani, ezáltal a reguláris hadseregek szembenállására korlátozni a háború jelenségét”.⁵

Az európai hatalmak által kialakított térrendezés olyan konkrét nagytérrendhez, nagytérség létrejöttéhez vezetett, amelyet Portugál és Spanyol Birodalom elnevezés alatt is ismerhetünk. A szakirodalomban elfogadott V. Károly uralmát (1516/1519-1556) Habsburg világbirodalomként interpretálni. Mindenesetre a korai modern globalizáció birodalmi keretek között kezdett gyorsuló ütemben kibontakozni.

Az európai modernitás a gyarmatosítás mint terjeszkedés segítségével létrehozta az összekapcsolódás és –hasonlítás az összefüggő történetek láncolatát egyfajta „kontakthelyzetek” sokaságát a forradalom- és kultúrtörténet értelmében.

A gyarmatosítás úgy is mint a korai modern globalizáció európai modellje érdekes módon az ún. „poliglott közvetítők”⁶ útján értelmeződött elméleti álláspontként.

Az összekapcsolt történelem nem történeti, hanem tárgyi dimenzióként értelmeződik, maguk a szereplők megtérési – és talán megértési – módjaként van jelen. A poliglott egyének, különösen a „vegyes”, a „keverék”, melyek közül a meszticek válnak spanyol Amerika apológétáivá (a fennálló rend védelmezőivé), akik származásukból adódóan a helyi – amerind- és az európai (kasztíliai, baszk, portugál stb.) tudásvonalakat személyükben

egyesítik, termékenyítőleg hatva modellezik világukat. Végző elemzésben összehasonlító ágensei és szereplői a korokban zajló eseményeknek és kísérletet tehetnek a különböző világok összemérhetősége megvalósítására is. Itt kvázi „operátorként” működhetnek, mert elemzéseik elméleti és módszertani eltérései, különbségei eltérő státuszukból, kritikai attitűdjükből, világszemléletükből stb. következik, más adatsorokat, eseteket dolgozhatnak fel, ezért az összekapcsolt történelmek narratívái mindig változatosak maradnak.

1.3. Az Újvilág gyarmatosításának narratívái angolszász és ibériai szempontból

Az atlanti történelem módszertani modellként megpróbálja az ibériaiak és az angolszászok Újvilágot gyarmatosító tevékenységében kimutatni a közös vonásokat.

Cañizares⁷ például úgy látja, hogy mind délen és Mezoamerikában az ibériaiak, mind északon a britek (és franciák, dánok, svédek) a gyarmatosítást a makacsul ellenálló sátán elleni folyamatos és heroikus küzdelemként fogták fel és az Újvilágot vagy hamis paradicsomnak vagy kietlen vadonnak képzelték, melyet e keresztény hősök és pionírok (éden)kertté alakítják át. A kert szó egyként jelenti a természet átalakítását, művelés alá vevését míg szellemi értelemben az emberi lélek, olyan kert, amit evangelizálni kell.

Csak hogy volt egy kardinális probléma, nevezetesen az, hogy a démonok miként űzhetők ki az indiánok lelkéből, kiűzhetők-e egyáltalán vagy a kannibalizmus, az emberáldozat és vérivás ily módon nem szüntethető meg.

Az angolszász protestánsok szemében az indiánok démonizáltak, szelídíthetetlenek, álnokok ezért lemészárlásuk a sátán elleni küzdelemben megengedett.

A protestáns-katolikus ellentétek és vallásháborúk oda vezettek, hogy a spanyolokat a pápával – szemükben az Antikrisztussal – azonosították, utat nyitva a fekete legendának (leyenda negra). Ráadásul az Antikrisztus képét Bartolomé de las Casas vezette be a narrációba...

A spanyolok és portugálok a konkvisztádorok számára is előírták az encomiendákban dolgoztatott őslakosok evangelizációját és a katolikus egyházat privilegizált helyzetbe hozva kezdtek hozzá a hittérítéshez.

A spanyol-amerikai és a brit-amerikai gyarmatosítás összehasonlítása nyilvánvalóvá teszi a nagy különbségeket, melyeket alább Annick Lempériére⁸ nyomán ismertetünk. Szerinte nyilvánvaló a nagy különbség az észak-amerikai és a spanyol amerikai estek között. A

tizenhárom gyarmat lázadó, akik egy háború és egy önmaguk által végrehajtott politikai forradalom révén érték el függetlenségüket nem mondtak le „gyarmati” múltjukról, „gyarmati” intézményeiről, „telepes” státuszukról, a telepesekről és a politikai élet szereplőiről, területeik gazdasági fejlődése és a Nagy-Britanniával folytatott „gyarmati” kereskedelemről. Szakításuk a metropolisszal a természetjogon és azokon a politikai jogokon alapult, amelyeket a telepések joggal hitték magukénak, de ez nem jelentette a brit múlt és a brit politikai, jogi és vallási hagyományokhoz való tartozás elutasítását.

Másrészt a spanyol-amerikai esetben a függetlenséghez való hozzáférés módozatai arra készítettek a kreol gyarmatosítókat, hogy amikor a felkelés útját választották, egy képzeletbeli hatalmat találtak ki. Erőszakosan sértve a királpárti seregeket, azonosultak az indiánokkal, akiknek királyságait és birodalmait saját őseik három évszázaddal korábban meghódították és lerombolták. A kreol hazafiak lemondtak gyarmatosító és telepes múltjukról, hogy magukévá tegyék a „gyarmatosított” állapotát. Lemondtak régi identitásukról, mint az „indiai királyságok” vazallusai, akik 1810-1811-ig büszkén feltételezték, hogy saját földjükön „gyarmatként” beszéljenek, ami az Egyesült Államokban történelemmel ellentétben a spanyol múlt és örökség elutasítását jelentette. Harmadsorban a „Colonia” a politikai despotizmus, a kulturális és vallási homályosság és az inkvizíciós hatalom szinonimája lett – a despotizmus és az obskurantizmus, amelynek áldozatai három évszázadon át ugyanazok a kreolok lettek volna, mint a hódítások és rabszolgaság által leigázott társadalmi-etnikai rétegek. Ezek azok a nehézségek, amelyekkel a régi spanyol területek nemzetállammá válásakor szembesültek, nem a telepések által három évszázadon át megvalósított gyarmatosítási módozatoknak tulajdoníthatók, hanem a „spanyol örökségnek”: a „használatoknak és szokásoknak”, valamint a társadalmi kulturális helyzet – a tudatlanság, a fanatizmus, a passzivitás és sok más „bűn”, a „felvilágosult” elit szavaival élve – a „nép” túlnyomó többségénél. Ezeket a „spanyol uralom” következményeként írták le, és mindegyiket ellentétesnek tartották az új nemzetek fejlődésével és felemelkedésével.

Végül kiemeli, hogy a gyarmatosítás negatív megítélését először a spanyol gyarmatosítók alakították ki, a birodalom örökösei és azok a natív társadalmak, amelyeket őseik segítettek alapítani és létrehozni. Bár alkalmanként a mai napig is állíthatják, a kreol elitek nem voltak Las Casas és Vitoria szellemi és erkölcsi örökösei: ők a képzeletbeli „bennszülött” hovatarozással a félszigeti spanyolok utódaiként a hatalomra kerülésüket ideologizálták meg „egy sosem volt identitás(uk)” kivetítésével a romantikus nacionalizmus jegyében.

2. A PORTUGÁL-SPANYOL GYARMATI GAZDÁLKODÁS KIÉPÜLÉSE A XVI-XVIII. SZÁZADBAN

1492. október 12-e megváltoztatta Európa, az „Újvilág” s tágabban az egész akkori világ egymáshoz való viszonyát. Európa és az Atlanticum másik oldalán élő népek máig tartó és ható kölcsönös kapcsolat- és viszonyrendszerbe kerültek.

Először a spanyolok jelentek meg a Karib-térségben, majd Mezoamerikában, s végül Közép- és Dél-Amerikában. A XVI. század második harmadára már mindazon területeken jelen vannak (főként a partvidékeken), ahol később mélységében is uralni fogják e földrészt.

A spanyolok képviselte európai civilizáció nagyon sok sajátosan kasztíliai kulturális vonással volt átitatódva (a népi vallásosságtól a fegyveres rekonkvisztán át a hittérítő küldetéstudatig). Ezt egészítette ki az a tény, hogy ők eredetileg és eredendően az Indiába vezető utat keresték, hogy aranyhoz és fűszerekhez jussanak –, csak ezt követhette a hittérítés. A spanyolok – ellentétben a portugálokkal – a katonai hódítást előbbre sorolták az együttműködési hajlandóságnál.

A spanyolok, észlelve a prekolumbián kultúrákkal szembeni fölényüket, az ő oldalukon levő technológiai erőfölényt és a másik oldali egyenlőtlenséget, gyakran kirívóan durva módszereket és eljárásokat alkalmaztak (ti. megkérdőjelezték azt is, hogy az indiánok – a natív népek – emberek lennének...).

A spanyolok által generált gazdasági, politikai és társadalmi folyamatok a korai modern globalizáció élvonalába emelték a Habsburg főség alá került Kasztiliát és Aragóniát, mint globális összetett monarchiát minden erőforrásával, intézményei sokféleségével egységük fenntartása érdekében.⁹

A birodalom intézményei¹⁰ között Mur-Caslilla és Regina Grafe különbséget tesz formálisra és informálisra osztván fel ezeket.

Spanyol Amerika központi szerepet tölt be a birodalmi struktúrába való beépülésével a korona pénzügyei és forrásai tekintetében is, mint nélkülözhetetlen kincstári bevételi forrás.¹¹

A portugálok 1500-ban fedezték fel Brazíliát a spanyolokat követően, de érdeklődésük e dél-atlanti térség felé csak a XVI. század harmincas évei körül élénkült meg. A luzofon

kultúra együttműködőbb, rugalmasabb a spanyol kasztíliainál, ráadásul Brazília gyéren lakott, ezért rabszolgákkal telepítik be a később ciklusváltó monokultúrát alkalmazó területeket.¹²

2.1. A repartimiento, az encomienda, a hacienda, a mita és az ültetvényes monokultúra bevezetése (transzplantáció, adaptáció és újítások a gazdasági viszonyokban)

A kasztíliai spanyolság által meghódított karibi térség és portugál Brazília egyfajta gazdasági kísérleti teleppé váltak. A spanyolok e Tierra Firme-nek nevezett térségben a legvisszataszítóbb oldalukat mutatták meg (kegyetlenkedések, emberirtás, rekvirálás, rabszolgasorba kényszerítés stb.).

Mivel a pápa e két hatalom között már 1494-ben megosztotta a világot és általánosan elfogadott volt az általuk felfedezett földek uratlan volta (*res nullius*), ezért mindig ceremonális birtokbavételi eljárást folytattak le. Így lettek az Indiák (Közép- és Dél-Amerika) kasztíliai koronabirtokok. Adományként, hűbéri eskü letétele mellett, az uralkodó élethosszig majd örökíthetően is juttatásul tovább adhatta (**estancia=földbirtok**). Másik adományforma az **encomienda de indios** (munkaerőbirtok), előbbivel együtt, sőt egymást feltételezve létezett.

2.1.1. Kezdeti adózási-adóztatási formák

Hispaniola és Kuba szigetén már a Kolumbusz-testvérek **arany**ban kérték az adót.

Az 1500-as évek elejétől felgyorsult a szigeteken a cukortermelés, óriási cukornádültetvények jelezték a változást. Ez a betakarítás oldaláról nézve munkaerő-igényes feladat volt. Az új telepesek a kiépülő gyarmati adminisztrációtól már nemcsak földet, helyi munkaerőt is igényeltek. Ennek első formája a **demora-rendszer**.¹³ Valójában az *indiók* egyelőre *időleges, de fizetség ellenében végzett dolgoztatása*, amely rövid időn belül munkakötelezettséggé változott át. Ez persze együtt járt egy új európai mintájú munkarend bevezetésével, amely teljesen más munkaritmust követelt a natív népektől (főként a bányászatban volt kirívó a munkaterhelés).

2.1.2. Repartimiento, antillai és mezoamerikai encomienda birtoktestek

Kasztília az Indiákat (Újvilág, Amerika) saját patrimoniumának tekintette, mely elkülönült királyi birtokot jelentett és olyan regalejogok gyakorlásával járt, mint földtulajdon (*dominium directum*), bányáötöd (*quinto*)¹⁴ stb. Ezt nevezték spanyolul **regalismo**-nak.

A mórok elleni rekonkvizta során a *fegyverrel visszafoglalt területek birtokbavétele uralkodói engedéllyel* – **repartimiento** – volt lehetséges. Ez *úgy az egyéni, mint a közösségi földbirtokra egyaránt érvényes* volt. Utóbbi elnevezése – **behetria** – a koronától való függést is jelentette. Az uralkodó az adományozás jogát (adománybirtokosztást) átruházhatta a városokra. Ez az Indiákon azzal járt, hogy az újonnan alapított városok politikai, katonai és egyházi konglomerátumokként funkcionáltak, s a gazdasági oldal vagy háttérbe szorult vagy a nagybirtokrendszer alapjává vált. Ezt egészítette ki az adószedés joga, sőt kötelezettsége a földbirtokos oldaláról.

Az amerikai gyarmatokon megtelepedő és berendezkedő „kasztíliai feudalizmus furcsa, kivételes, mai napig alig ismert fejlődési variáns”¹⁵.

Wittman fontos meglátása az is, hogy „Az indián magaskultúrákban és az ibériai társadalmakban egyetlen közös vonás volt a XVI. század elején: a fejlődést nem gyorsító, azt inkább stagnálásra készítő, archaizáló hatású urbanizáció.”¹⁶

Wittman szerint „A gyarmati városok mesterséges módon születtek, katonai, térítési célok, a bányászati és kereskedelmi érdekek keveredtek a közigazgatási szempontokkal.”¹⁷ Ami megszületett, se európainak, se indiánnak tekinthető nem volt, ugyanakkor mégis mindkettő volt egyszerre, sőt még ennél is több. A mezőgazdaság adta a városok alapját, melyet a repartimiento és az encomienda meghonosítása segített elő.

Hogy a kérdés lényegét jobban megragadhassuk, hosszabb idézet következik Wittmantól: „Az állam meghatározó szerepe a földbirtokviszonyok kialakulásában kasztíliai örökség volt, de egészen más eredményre vezetett Amerikában, mint az anyaországban. Más volt a társadalmi közeg, amelyben érvényesült. A feudális alapon kizsákmányolt kasztíliai parasztok helyett itt az állam és az encomendero egyaránt kész helyzetet, az indián közösségek kialakult rendszerét találta, és azt mindkettő a maga módszereivel maximálisan igyekezett hasznosítani. A fehér és indián világ találkozása első pillanatban ellentéteket támasztott a gyarmatosító rendszer két fő pillére, az állam és a földbirtokos réteg között, harc indult meg a munkaerőért és az adóalanyért. Az indián ugyanis ezt jelentette – gazdasági szempontból – a fehér társadalom számára.

...Jelentős lépés volt a kutatásban annak felismerése, hogy a repartimiento, reparto, az encomienda, hacienda terjeszkedése az indián *közösségi földek rovására* történt. Ez érvényes

a gyarmatosítás korábbi időszakától kezdve, és a két világ érintkezésének egyik legnegatívabb vonása lett. A továbbiakban visszatérünk rá.

A három tényező, a korona, encomendero földesurak és indián közösségek kapcsolata nem statikus, a kölcsönhatásban mindhárom módosult. Az az időpont, amely ezeket a módosulásokat meggyorsította, az 1550-1580-as évek voltak. 1. Egyrészt a gyarmati közigazgatás megszilárdult, amit Új-Spanyolországban Martin Enriquez, Peruban Francisco de Toledo reformjai jeleztek. 2. Másrészt a hatalmas járványok, az európai vírusok megtizedelték az indián lakosságot, ami munkaerőhiányt idézett elő. Végül, de nem utolsósorban az amalgamozás elterjedése Mexikó és Peru bányáiban nagy munkaerőkeresletet idézett elő. A közigazgatás kiépítése lehetővé, a munkaerőhiány szükségessé tette a munkaerő állami és egyházi védelmét. Mindehhez nem mellékes okként járult hozzá az indián adóalany védelme az encomenderókkal szemben. Ez sokszor zendülések, az encomenderók ellenállásának leverését is jelentette.

Ekkor, ebben a kritikus és ellentmondásos helyzetben lépett közbe a korona és tett meg mindent az encomendero és az indián közösségek elválasztására, a fehérek és az indiánok >>köztársasága<< közti választóvonal meghúzására. Lényegében sikerült az encomenderót eltávolítani a munkaerőtől, megszüntetve a személyi szolgáltatásokat, és ezzel az encomienda >>személytelenné<< vált. Ugyanakkor az adók és a perui bánya – mita formájában – a személyi szolgáltatásokat >>államosították<<.

Ez a fontos folyamat jelentős változásokat idézett elő az indián közösségekben, ezek lényegében átszerveződtek. Nincsen, és nem lehet szó arról, hogy a régi indián társadalom és az új spanyol-kreol társadalom és állam egymás mellett változatlanul élt tovább, megőrizve hagyományos vonásaikat. Amint a spanyol államgépezet az Indiákra átkerülve erősen módosult, az indián közösségek, az indián >>köztársaság<< is elvesztette régi jellegét, funkcióját, és szervezeti felépítésének egy részét. A *gyarmatosító állam és társadalom, a fehér >>köztársaság<< nem eredeti állapotban, hanem szükségleteinek megfelelő módon tartósította a mozdulatlanságot, archaizálta az indián >>köztársaságot<<. Ez a conquista után kialakult termelőmód egyik legfőbb vonása, gondolatmenetünk egyik kulcspontja.”¹⁸*

Az Antillák, a karibi zóna elsőként szembesült a sajátos kasztíliai feudalizmus legrémesebb vonásaival, immáron az encomienda alakjában. Az „**antillai encomienda**”, miközben tönkretette a térség – egyébként nem túl magas színvonalú – mezőgazdaságát, azt cukornád- és dohányföldekké alakítva, ezzel egyidejűleg igényt tartott az indián népek

munkaerejére is. A repartimiento mellett megjelent egy másik kasztíliai kizsákmányolási forma, az **encomienda** mint birtoktest és ura az **encomiendador**. A munkakötelezettséget súlyosította az európai munkanorma kívánalma, melyhez az őslakosság nem volt hozzá szokva (ls. *I.I.* alatt is). Az antillai encomienda birtok indián kényszermunkán és a lakosság kötelező evangelizációján alapult. Az encomandero „egy vagy két életre”, azaz haláláig vagy leszármazott utóda élete végéig tarthatta meg az adománybirtokot. Az indiánok helyett fizetett adó ürügyén, adóhátralék címén indián földekre igyekeztek kiterjeszteni hatalmukat. Az encomienda eredetileg meghatározott számú munkaképes indián juttatását jelentette – mint láttuk határozott ideig –, de szó sem volt birtokadományról. Persze a valóság felülírta ezt a forgatókönyvet és a két oldal párhuzamosan teljesedett ki és nemcsak az Antillákon. *Az encomiendát egy kvázi rabszolgaszerű munkakényszerként közelítették meg évtizedeken át a szakirodalomban.*

2.1.2.1. Az Antillák tapasztalatai a mezoamerikai közvetett uralmi rendszer kialakításában

Az Antillákon működtetett encomiendák 1500 után a natív népeket munkakényszernek vetették alá, szélsőséges büntetéseknek voltak kitéve és rabszolgaként bántak velük. Ugyan Katolikus Izabella már 1503-ban megtiltotta utóbbit, a korona szabad vazallusai kitévelt alkalmazva, de az első ún. indiai – a burgosi törvények csak 1512-ben születtek meg.

A tét: a föld birtoklása és az őslakos népek feletti uralom biztosítása adóztatás és/vagy munkaszolgáltatás formájában tetézve az evangelizációval. Az Antillákon a natív népek közötti különbségtételt nem tartották fontosnak, ahogy majd a szárazföldön sem a redukciók (amerind kolóniák, áttelepüléssel rezervátumok) szervezésekor. A közösségek gyengítését nemcsak az encomienda segítette elő, hanem az elrendelt munkakényszer súlyossága és a behurcolt betegségekkel szembeni immunitás gyengesége. (A spanyolok számára is sok ismeretlen veszély leselkedett, de jóval ellenállóbbnak mutatkoztak ezekkel, mint az őslakosság az európai ártalmakkal szemben.)

Hernán Cortes és bizalmi emberei éles szemmel vették észre Mezoamerikában, hogy itt az azték, maja és más népek lakta területek magasabb kultúrájúak, hagyományaik, társadalmaik, szilárdabbak, az államok irányítását szolgáló funkciók jól körülhatároltak, összetettebb-bonyolultabb szerkezetűek és az uralkodók hatalma is szilárd, szemben a karibi szigeteken találtakénál. Az uralkodók (tlatoani) és kíséreteik megismerésében nagy segítségére volt Jerónimo de Aguilar, aki a maják fogságában volt úgy nyolc évig és megtanulta nyelvüket valamint, Malinche, akit ajándékkul kapott azték vendéglátóitól, s az aztékon kívül a maják

nyelvét is beszélte, kiváltva ezzel Aguilart is. Malinche fiatal kora ellenére nemcsak kiváló nyelvérzéssel, de nagyon jó politikai elemzőkézséggel megáldott nő volt. Cortés saját meglátásai és Malinche személyes benyomásai Mezoamerika politikai szervezetéről segítségére volt a „los senores naturales o caciques” (természeti(es) urak vagy kacikák) felismerésében, fontosságuk azonosításában, hogy nem lehet se figyelmen kívül hagyni, se megkerülni nem tanácsos őket, azaz közvetítőként nélkülözhetetlenek.

A Moctezuma vezette Azték Birodalommal való „leszámolás” előkészítése során Cortés kihasználta a birtokába került információkat, az ellenfél gyenge pontjait, belső feszültségeit és kapcsolatot keresett külső aztékellenes hatalmakkal is, melyek közül a tlaxcalaiak bizonyultak a legfontosabb szövetségesének.

2.1.2.2. Encomiendák Új-Spanyolországban: a közvetett uralom spanyol rendszerének megteremtése

Moctezuma legyőzése és az Azték Birodalom gyors összeomlása után (és már közben is) Cortés gyorsan cselekedett, felismerve egy vissza nem térő történelmi pillanatot, az encomienda bevezetését Mezoamerikára alkalmazva és ráerőltetve.

Cortés 1522-ben uralkodójához írt levelében azzal állt elő, hogy a spanyol uralom konszolidációjához a konkvisztádorok, a természeti urak (kacikák) és a bennszülöttek együttműködésére, az ebből elérhető gazdasági előny kiaknázására van szükség, különben a hódítók elveszítik motiváltságukat a maradásra (a korona pedig a bevételeit és evangelizációs küldetését kockáztatja – tehetjük hozzá jogosan). Mezoamerika politikai-gazdasági struktúráját a preprekolumbián korban a tlatoani (uralkodó) és a kacikák vezette bennszülött közösségek (altepetl) együttesen alkották, ahol mindenkit történelmi kötelek (általában vérségi) és kollektív érdekek kapcsolnak egységbe, ezáltal gazdasági-társadalmi rendszerük fennmaradását, bővített újratermelését szolgálták.

A natív társadalmak urai a gazdasági- és lakóterületi központokban a tlatoani-altepetl mag köré települtek, amely a közvetett uralom rendszerét tette lehetővé és Új-Spanyolország esetében is ezt tartotta járható útnak. Az encomienda relevanciája épp a közvetett uralom folyamatában, a közvetítettségben mutatkozhatott meg: a prehiszán uradalmak (senorios prehispanicos) indiai városokká (pueblos de indios) transzformálódtak. Az encomiendák a már bevált adószedő rendszer létét és megőrzését követelték, melyhez a helyi politikai-igazgatási rendszerek és azok legitim vezetőinek tisztségükben maradása társult. Cortésnek maga Moctezuma mutatta meg azt az összesített adójegyzéket (Matricula de Tributos), amely

fontos és pontos jelzés volt a továbblépés irányát illetően (adók összege, jellege, beszédési módok stb).

Az encomiendák senoriák (teljes uraldalmak), bejegyzettek, indiai városokhoz (pueblos de indias) kapcsolódnak saját önkormányzattal a közvetett uralmi rendszer részeként.

Az indiai város egyszerre volt társadalmpolitikai, vallási és területi szervezet. Elrendezése a régi és új keveréke (hibriditás csak másképp): gyakran folyó mentén a prehiszán szakralitást jelképező dombok egyik oldalán helyezkedett el, központjában a katolikus templommal, előtte térrel és közösségi ünnepek testvériségi szempontjaira tekintettel.

Az encomiendák „vasmacskaként”, horgonyként alkalmazták, hogy a hódítókat az alakulóban levő birodalomban tartsák. Ezt szolgálta az encomienda örökölhetővé tétele is, mely távlatos gondolkodást tett lehetővé a gazdálkodás terén és erősítette identitásukat, kapcsolódásukat az Újvilághoz, az Indiákhoz.

Cortés gondot fordított konkvisztádor harcostársaira és az uradalmi (senorio) tényezőit a szívésségek-kiváltságok-anyagi javak (együtt „mercedes-lista”) háromszögeként értelmezte és alkalmazta, amíg arra felhatalmazása és lehetősége volt.

2.1.2.3. A hódítást követő népességsökkenés következményei. Migrációs folyamat és harc a tér feletti uralomért

A gazdasági kapcsolatokat éppúgy, mint a népességet átalakította a konkviszta, a betegségek és járványok pusztító hatása, a belháborúk, a hatalmi – uralmi pozíciók újjárendezése.

A spanyolok Mezoamerikában is egységes egésként közeledtek a különböző őslakos népekhez, s ebben a katolicizmus egyetemességre törekvését ismerhetjük fel. De az etnicitás, a natív népek közötti ellenségeskedések nem tűntek el és nem is szűntek meg.

Új-Spanyolország Oaxaca tartományában található a Natividad Chinantla régiója, Sierra Norteban. Ennek a mezőgazdasági területnek a lakossága több nyelvű, gyakoriak voltak a konfliktusok a telkek, a vízforrások, az erdők használatához való hozzáférést tekintve.

A spanyol behatolás kezdetekor sűrű dzsungel és bővizű folyók álltak a hódítók útjába, no és az ellenségesen viselkedő törzsek. Ezek között a chinantecek számítottak a legjelentősebbnek.

A demográfiai katasztrófát jelentős ökológiai, agrobiológiai változások kísérték: új növény- és állatfajok jelentek meg: búza, citrusfélék, cukor(nád), kávé illetve a szarvasmarha.

Chinantla 1522-től Hernán Cortés encomiendája lett. Megörökölte a prehiszán társadalmak sokféleségét éppúgy mint a már említett ellentéteket és konfliktusokat.

A személyes és vérségi kapcsolatok helyébe fokozatosan a területi jelleg, az ember és a tér vált elsődlegessé élet- és munkatérként.

A Chinantla régió társadalmi az ökológiai változások függvényében vándorolva próbáltak alkalmazkodni a megváltozott környezetükhöz (pl. terület benépesítése->kiürítése->új béli benépesítése->elköltözés stb)

Gyakori volt az irtásos-égetéses (slash and burn) földművelés, a kukorica mint főnövény termesztése, a milpa-rendszer (polikultúra: kukorica, bab, tök) és az ún. másodlagos vegetációra épülő hosszú ciklus. Az évi kétszeri gabonatermés az alacsony lakosság mellett éhezésmenetséget biztosított. A terület mint kiterjedt tér arra ösztönözte a lakosságot, hogy váljanak szét, alapítsanak új falvakat az ősi földeken. A kacikák azonban továbbra is encomanderosként irányították uradalmaikat.

A Chinantla régióban a tulajdon dinamikája két összefüggésben érinthető: az első a birtokviszony oldaláról, ahol a natív népek azok, akik maguk művelték földjeiket, míg a királyi (korona), a nemesi, az egyházi és más társaságok szerződés vagy részesgazdálkodás vagy egyéb jogcímen inkább bérbe adták földjeiket. A második a korona jogszabályi tiltása a földek adásvételére (forgalomképtelen dolog).

A natív népek körében a földhöz való viszonyt egy ideiglenes haszonélvezetnek nevezett területkisajátítás testesítette meg. A prehiszán népek nem ismerték a tulajdon fogalmát, a föld amolyan természeti kincs, van gazdájuk: a hegy vagy domb huacája vagy az ősi vallásban körülírt istenek.

Az idő, a spanyol uralom kikezdte a régi tradíciókat, elindult az amerind parasztság földbirtoklásra irányuló törekvése (terrazgueros/macehuales; földbérlő), a földszerzés, és – foglalás (főleg a földbérlő szegények körében).

A folyamat nem volt egyenletes, a vissza-visszatérő járványok, földrengések megtizedelték illetve migrációra készítették a megmaradt lakosságot. Az őslakos hagyományok ismét erősebbnek bizonyultak, a terek átlépése kockázatot hordozott magában. Az amerind népek körében – a tulajdon fogalmának hiánya illetve az isteni és közvetítői szférájába helyezése miatt – legyen szó halászatról, vadászatról, gyűjtögetésről, mezőgazdasági művelésről, fakitermelésről, területen való áthaladásról, ezek mindegyike áthaladási engedélyt igényelt a hegy uraitól a huacáktól, az állatok „tulajdonosaitól” a terület használóitól („Duelos del Monte o de los Solvajes”: a hegy, vagy a vadak tulajdonosai). A tér, a települések újjászervezésével párhuzamosan a natív közösségek belső önkormányzatisága mellett mindig jelen volt a hatalmi struktúra, a gyarmati közigazgatás és az evangelizációs törekvések. Az új települések templomai – plébániái közvetítették, kommunikáltak a kereszténységet és a spanyolos európai kultúrát. A határok kijelölésére a XVII. századtól kezdődően tettek

kísérletet. A gyarmati közigazgatás 1687-től az indiai városoknak a település környezetében birtokot biztosított, de azok igyekeztek ezen túlmenően is birtoktesthez jutni. A juttatott föld után a településeknek adófizetési kötelezettsége keletkezett. A földek elhatárolása különösen a meglévő agrárkonfliktusokat élezte ki (vízforrások, legeltetés stb).

Milyen jogosítványaik voltak az őslakosoknak? A pueblos de indias úgy is mint közösségi tulajdon, tagjai számára haszonélvezeti jogot biztosított. E szerint lehetőségük volt törvényes földterületükön házaik felépítésére; az ejidók (közösségi földek hagyományos törzsi alapú földbirtoklási rendszere) közösséget illető földjeinek egyéni használatára, mely hegyvidéki területekből vagy szarvasmarhák legeltetésére szolgáló birtoktestből is állhatott; továbbá a közös repartimiento földek, melyeket telkeként osztottak ki a családok között megművelési és adófizetési kötelezettséggel megélhetésük biztosítására.

A pueblos de indias, az indiai köztársaságok belső autonómiával és adófizetés útján kötődtek a közösségi földekhez, az általuk lakott térhez, mely elismert szokásaikat is védte.

2.1.2.4. A mita rendszere

A **mita** mint *közösségi munkakényszer* az Inka Birodalomban jelent meg és túlélte azt, sőt igen jelentős karriert futott be Altoperu Alkiralyság egész területén. A mitát a *repartimiento* bevezetésével együtt tették a spanyolok *szinte elviselhetetlen kényszermunkaformává*.

A mita az andoki bányakörzetek és az ahhoz közel eső indián közösségeket kötelezte munkára.

A repartimiento viszont minden alkiralysági indián közösséget érintett. A családok esetén a feleség a férjjel tarthatott, sőt dolgozhatott is a bányában, de valójában létfenntartásuk érdekében erre rákényszerültek.

A „mita-repartimiento combo” eredményeként megszorodtak a szökések.

2.1.2.5. A hacienda kialakulása

Korábban már szóltunk róla, hogy a spanyol gyarmatosítás kezdetén a földbirtokadomány (estancia) és a munkaerőbirtok-adomány (encomienda de indios) két külön intézményként léteztek, de egymást feltételezve fejlődtek tovább (lásd 2.1. utolsó bek.).

Egy szabályozottabb munkakényszerforma volt az encomienda-hacienda rendszere. Ennek is lényeges ismertető jegye az indián közösségi földek rovására történő terjeszkedés.

Most is az *encomienda* keretei adják a továbbfejlődés keretét: ebből bontakozott ki a **hacienda** (portugáloknál **fazenda**), az új nagybirtok (az ültetvény a hacienda magasabb szintje).

A hacienda annak köszönhető létét, hogy a XVII. századi Európában igen jelentős hatalmi és gazdasági átrendeződés ment végbe. Az amerikai (perui, mexikói) nemesfémek mellett igény mutatkozott a mezőgazdasági termények iránt. A fokozott kereslet új birtok- és szervezeti és termékszerkezeti formát igényelt. Ennek kívánt megfelelni az árutermelő nagybirtok, a hacienda, illetve az **ültetvényes gazdálkodás**. A kezdeti **polikultúrákat monokultúrák** (cukor, dohány, kávé, gyapot) váltották fel. A fejlődési irány azzal járt, hogy más termények-termékek előállítására vagy kistermelőkénti művelése gazdaságtalanná vált, s ezek művelésével felhagytak.

A haciendát „Az encomiendától alapjában az különböztette meg, hogy örökölhető és elidegeníthető volt, és a koronához való viszonyában kifejezte azt, hogy a spanyol állam kénytelen volt a gyarmati társadalom olyan szektorait is beleépíteni a közigazgatásba, amelyeket az anyaországban távol tartott a helyi ügyek intézésétől. Az hacienda az államapparátus és az egyházi szervezet szerves része lett, és a gazdasági, politikai és vallási funkciók komplex módon egyesültek tevékenységében. Éppen ezért a **hacendado** a saját állammal szembeni érdekeit is jobban érvényesíteni tudta, mint az anyaországi latifundista, és ezzel a gyarmati államgépezetnek sajátos irányt tudott szabni. Az hacienda államot, egyházat >>helyettesítő<< szerepe nem európai, nem is kasztíliai vonás, itt már hiába keresnők a feudális előzményeket. Fordítva, a nagybirtok kialakulása, megerősödése és működése sokkal jobban megkövetelte az állam közvetlen beavatkozását és segítségét, mint az európai társadalmakban. Az állam gazdasági szerepe inkább a Kolumbusz előtti és az ázsiai társadalmakra emlékeztet. Mindenek előtt a *corregidor* meghatározó szerepére kell gondolni. A **corregidor-hacendado szimbiózis** nélkül elképzelhetetlen a nagybirtokrendszer kialakulása. Hogy a *corregidor* sajátos szerepe érthetővé váljék, újra alá kell húzni, hogy az anyaország nagy nehézségekkel küzdött a gyarmatok iparcikkével és egyéb árukkal való ellátásában. A másik évszázadokig tartó hiány, a váltópénz ritkasága, a vásárlás terén teremtett kivételes helyzetet. Mindkettő az *árak bizonytalanságát, a kereskedelmi spekulációk és az uzsoratóke lehetőségeit növelte meg*. Megjelentek a különböző vándor kiskereskedők (*tenderos, merceros, regatones, pulperos, buhoneros*), akiket a hatóságok néha jobban korlátoztak, mint a nagy spekuláns közvetítőket, de abban nem tudták őket megakadályozni, hogy áruikat nagy nyereséggel adják el az indiánoknak. Az uzsoratóke másik formája a

hacendado boltja, a tienda de raya, ahol az indián paraszt eladósodott és ezzel a haciendához kötődött. Nem utolsósorban maga a corregidor használta ki politikai hatalmát, az áruhiányt, az indiánok kiszolgáltatottságát, és kényszerárakkal saját árúit erőszakolta rájuk. Az eladósodás az indián tömegek állandó állapotává vált. Az uzoratóke, az eladósodás a legfőbb bizonyítéka lett annak, hogy a hacienda nem maradt munkaerő nélkül. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a corregidor is mindent megtett, hogy közigazgatási hatalmával segítse a hacendadót a munkaerő szerzésben, a kör bezárul. Mexikóban megjelenik a gañán-peón, aki az indián közösségből szakadt ki, hogy az haciendán dolgozzék. Ez az hacienda a XVII. század első felében teljesen kialakultnak tekinthető.”¹⁹

A hacienda kialakulása folyamatában érdemes a város(ok) szerepét is bevonni a vizsgálódásokba. A patrimoniumból való *adománybirtok neve a város vonatkozásában: merced*. A város vezető testülete a **cabildo**, mely jogosult volt, az adományozás továbbadására (**composición**). Ezért a cabildón (városi tanács) belül kellett befolyáshoz jutni, hogy földjuttatásban részesülhessen valaki.

A hacienda első megjelenési formája Kubában a „hacienda comunera” volt, s Wittman szerint ez átmenetnek tekinthető a magántulajdonhoz. Venezuelában az encomienda helyébe a néger rabszolgamunkával működő hacienda lépett. A városok nem integrálták a falvakat, s a composiciónval utat nyitottak az új nagybirtokformának. Kolumbiában és Chilében is ez volt a tendencia, kivéve Peru Alkirályságot, ahol a folyamat – a mita és a repartimiento beágyazottsága miatt – áthúzódott a XVIII. századba. A hacienda kialakította „a munkaerő állandó hasznosításának rendszerét. A Toledo alkirály által intézményesített mezőgazdasági és bányamita, a kényszermunka elől menekülő yanacona indiánok ekkor váltak személyileg kötött munkaerővé, és növekedett meg a számuk. A harmadik fő munkaerő típus a >>jornalero<<, aki nagyon kevésbé hasonlított az európai napszámoshoz, önmagában mutatta, hogy a hacienda milyen fontos szerephez jutott az állami érdekek szolgálatában: a >>jornal<< nem szabad bér volt, hanem inkább a korona által előírt adómennyiség egy része, amelyet a hacendado az adó összegéből leszámolt. Legalábbis az Audiencia de Charcasban ez volt a helyzet. Újra visszatérünk az állam szerepéhez, mely döntő a hacienda konszolidációjában. Ennek két alapvető előzménye volt: 1. az encomenderók feudális törekvésének leszerelése, 2. az indián közösségek átszervezése. Ezzel sikerült mind a haciendát, mind az indián közösségeket *beépíteni az államapparátusba*. A hacendado már nem sértette, sőt segítette a központi hatalom érdekeit, éppen ezért *szabad kezet kapott az indián és más munkaerő felhasználására*. A XVI. század anarchikus helyzetével szemben az indián közösségek elleni

harc, azok bomlasztása a hacienda révén rendszeres lett. Az állam csak szavakban tudta fenntartani a két >>köztársaság<< etnikai elkülönítését, a meszticizálódás tömeges méreteket öltött, az indián munkaerő mobilitását jól jelzi a közösségen kívüli indiánok (foraneo, forastero) számának növekedése. Mindkét jelenség szorosan kapcsolódik egyrészt az indián lakosság óriási csökkenéséhez a XVII. században, ami kiélezte a munkaerőért való harcot, másrészt a haciendák határainak bizonytalanságához, ami sok visszaélésnek adott tápot az indián földekkel szemben. A kialakult hacienda a legmagasabb szinten, az ültetvény formájában is, egy sajátos gazdasági-társadalmi és politikai egység, amely önmagában is se nem feudális, se nem tőkés. ...A hacienda pénzzakkumulációját, az itt termelt többletérték sorsát eleve meghatározta az anyaország itt kiépített pénzügyi rendszere, a monopóliumok stb. Másrészt az hacendado a maga kizsákmányolási rendszerét éppen a gyarmati függésre, a gyarmati erőszakszervezetre építette. ...Az hacienda mellett sem rajta, sem az indián közösségekben nem alakult ki egy, a város, a szomszédos piacok felé orientált áruterelő réteg, sem a pauperizált tömegek nem váltak az eredeti tőkefelhalmozás rugójává sem a haciendán, sem a városban, legkevésbé a primitív iparral rendelkező indián falvakban. A nagy nehézséggel felhalmozott értéktöbblet a gyarmati adók, az uzsora és az anyaországnál is szeszélyesebb áremelkedés áldozatává vált. A természeti gazdálkodás uralma közepette az európai járadékformák fejlődési modelljét nem lehet keresni Latin-Amerikában. Olyan járadékforma, amilyen pl. a szerzetesi reducciókban uralkodott, Európában még formailag sem hasonlítható semmihez. Hasonlóan a mita is távol esik minden európai hasonlattól... Mivel Latin-Amerikában sem voltak meg a tőkefelhalmozás feltételei, az uzsoratóke csak az indián közösségi tulajdonforma szétrombolását segítette, majd elterjedése a peonaje megszilárdulását és a visszaéléseket (corregidor, cacique) mozdította elő.”²⁰

Szabad munkaerő csak az extenzív állattenyésztés területén lelhető fel. A spanyol birodalom három nagy zónát hozott létre, nagyállattartásra: a mexikói magasfennsíkon, a venezuelai Llanos, és az argentin patagóniai Pampák; e helyeken új típusú pásztorkodó gazdálkodás született.

Mexikóban meghonosították az anyaországi mestát, de a juhtenyésztésen túl marhatartással is foglalkozott, s részt vett a lakosság húsellátásában is. A mesta tagjai elősegítették a nagybirtokrendszer kialakulását a XVII. század során, melyet a munkaerőhiány is elősegített, így nyitva utat a legelőgazdálkodásnak.

Venezuelában a **llanero** alföldi, síkvidéki, argentin területen a **gaucho** (lovas marhapásztor) látta el az állattartói feladatokat.

Az estancia, az állattenyésztő hacienda (nagybirtok), mely a földtulajdonos és családja tartózkodási helyeül szolgált, igazából a XVIII. században jött létre és a XIX. században élte virágkorát (lásd még 7.1. alatt is).

2.1.2.6. Ültetvényes gazdálkodás

A hacienda mint nagybirtok fejlettebb formája az ültetvény. Alapvetően az önellátásra (autarchia) rendezkedik be, de *vertikumszerűen működik.* Az indián munkaerő „teljeskörű ellátás”-ban részesül, munkakötelezettsége határait – elvileg – törvények szabályozzák, de nem garantálták, mivel az anyaország messze volt, a hacendado viszont túl közel.

Kezdetben polikultúrás a termelési struktúra és a később tárgyalandó világpiaci kereslet hatására indul meg az árutermelés és válik monokultúrássá, később **monokultúra-váltó monokultúrává** (dohány → cukor → kávé → gyapot → indigó). A folyamat kezdete a spanyol karibi térségben a XVII. század végétől gyorsult fel.

A Karib-térségben a hatalmi viszonyok módosításai miatt új gyarmatosítók jelentek meg: hollandok, angolok, franciák és az Antillák előtagként viselték új gazdáik népvét.

A monokultúrális gazdálkodás haszonnövényei közül a „leggyengébb láncszem” a dohány volt. Nagyon magas élőképesség-igénye miatt családi gazdaságok kiegészítő tevékenységeként jöhetett számításba, de az általános munkaerőhiány, az alacsony szintű népesség, a rabszolgaútánpótlás felgyorsítását eredményezte (Brazíliában ilyen cukorültetvényes fazendák jöttek létre a gyérszámú indiánok pótlására, ráadásul portugál társaságok részvételével).

A világpiacra termelő ültetvény a rabszolgamunka-gazdálkodás legfejlettebb formája volt, mivel a földtulajdonos és a munkaeszközök tulajdonosa egybeesett személyileg.

„A latin-amerikai rabszolgaság az ültetvényes gazdálkodás formájában az Antillákon, Venezuelában és Brazíliában vált a társadalmi viszonyok alapjává” –írta Wittman.²¹

2.2. Brazília a gyarmati korban

A portugálok, alkalmazkodva a természetföldrajzi adottságokhoz, gyakorlatilag másfél-száz évig a partvidéket tartották birtokukban, a szárazföld belsejébe ritkán merészkedtek. De még így is hatalmas területeket kolonizáltak. A luzofon portugálok luzotróp életstílust alakítottak ki, melyet máig megfigyelhetünk a brazilokon. Északról dél felé haladva **öt nagy gazdálkodási övezet** jött létre: **cukornádtermő ültetvények, állattenyésztő, bányászati, erdőövezeti és az Amazonas-medence fűszertermő területe.**

A spanyol-portugál unió (1580-1640) kevésbé kedvezett Brazília fejlődésének. A hollandok is szemet vetettek a gyarmatra.

A portugál uralom helyreállítása után indult meg a gyorsabb fejlődés. A földek megműveléséhez szükséges kézierőt – indiánok hiányában – néger rabszolgák behurcolásával oldották meg.

A mezőgazdaság legnagyobb tételben előállított terménye a cukor volt. A XVII-XVIII. században előretört a kávé és a gyapot is.

Bányászatán belül az aranytermelés éppen akkor lendült fel, amikor a Potosi környéki perui bányák kitermelése visszaesett.

A gyarmati fakitermelés kapacitása is jelentősnek mondható volt (és máig is az).

2.3. Bányászat, kézműipar a spanyol alkirályságokban

A prekolumbián civilizációk és kultúrák közül bányászat terén az inkák kiemelkednek a népek sorából. Fémmegmunkálásban, ötvösségben ők mutattak példát és stílust. Igen fejlettnak voltak tekinthetők művészeti értelemben az általuk előállított arany és ezüst luxustermékek. Az aztékok – bár később kapcsolódtak be – szintén kiváló nemesfém megmunkálónak bizonyultak. Az inkák öntési eljárása a gyarmati korban is használhatónak bizonyult, így fennmaradt és továbbfejlesztették (modernizálták).

1545-ben, **Potosi** (Peru Alkirályság 1543) környékén óriási **ezüstérc-lelőhelyet** – Cerro Rico (Gazdag Hegy) fedeztek fel, majd 1563-ban **higanybányákat** nyitottak – **Huancavelicában** – így az amalgámozási eljárás helyi szintű nyersanyagellátással **óriási ezüstmennyiség előállítását** tette lehetővé. Európában és **az alakulóban levő „világpiacon”**

ez **árforradalmat idézett elő.**²² (megbomlott a kereslet-kínálat viszony: **inflatorikus folyamat** indult be: **árak gyorsabb emelkedése a bérekhez viszonyítva**)

Az **eredeti tőkefelhalmozás egyik lényegi oldalát e nemesfém-tömeg Európába áramlása** adja, miközben Ázsiát (Kína) is óriási felvevőpiacként tartjuk számon, a korai modern globalizáció egyik centrumaként.

Aranytermelésben Új-Granada Alkirályság (Kolumbia) önmagában közel felét adta a kitermelésnek. Jelentős volt Mexikó, Chile és Quito aranytermelése is. (Brazíliáról fentebb 2. alatt tettünk említést).

Mexikó a XVII. század utolsó harmadától vált jelentős nemesfémkitermelővé és előállítóvá.

A birodalom a XVIII. században a bányászatot tekintve kettősséget mutatott: délen, Peru Alkirályságban hanyatlás és visszaesés mutatkozott a gyarmati közigazgatás visszaélései és a szakértelem nyomasztó hiánya miatt.

Mexikóban másképp alakultak a dolgok, újjászervezték a bánya-igazságszolgáltatást, bányakódexet vezettek be, hogy a kitermeléstől a végtermékig szabályozottá váljék a termelés (ma ezt minőségirányítási rendszernek mondanánk).

További különbségként említendő a mexikói bányák kisebb üzemmérete, ily módon a munkaerőszükséglete, a mita hiánya s vele a bérmunka nagyobb részesedése, az, hogy a földművelésből kevesebb területet vontak el, továbbá itt fehérek is dolgoztak – főleg irányítói munkakörben –, ami eleve más dimenziót kölcsönzött ezen iparágnak.

A hagyományos indián kézmű- és háziipar visszaszorult, hiszen a lakosság jelentős hányada – mint potenciális vásárlói kör – elpusztult. A **meszticizmus (mesticismo)** ad majd lökést egy új fellendülésnek, de a gyarmatosítók e téren is érvényre juttatták saját **céhes (gremio)- és manufaktúra iparukat**.

Ismeretesek céhen kívüli **ún. műhelyek** is. Az **ezüstművesekéit plateria-nak, a textil- és selyempariakat obraje-nek** nevezték. Ezek árutermelőknek és piaci szereplőknek tekinthetők. A kialakult helyzetet árnyalja, hogy „Az obraje elvileg napszámos (tehát bér-) munkát alkalmazott, de jelentős mértékben használták encomendero- vagy hacendado-tulajdonosai a robotnak minősíthető mita és repartimiento lehetőségeit, tehát a kényszermunkát is. Sok példát ismerünk arról is, hogy az állam a rabokat is >>bérbe adta<<, s találunk nem túl nagy arányban rabszolgákat is. Az autochtón bázisra épülő obraje

dinamizmusa Sevilla monopolhelyzetben lévő kereskedőit riadóztatta, mert a szép és jó minőségű textíliák versenytől tartottak. A spanyol Korona ezért megtiltotta, hogy a fonást indián asszonyok házimunkájaként alkalmazzák. Toledo alkirály például utasítást kapott Madridból az obrajék bezárására a perui alkirályságban – amit persze az alkirály nem teljesített.”²³ Vannak azonban üdítő kivételek: „A hajóipart viszont a kereskedelem és az állam érdekei segítették fejlődésében. Már az első spanyolokkal megjelentek a hajóépítők, és megépültek az első hajók. A 16. század közepétől hajóépítő műhelyek működtek már Panamában, Havannában, Realejo, Cartagena, Maracaibo és Guayaquil kikötőiben – felhasználva jó minőségű és közeli faanyagot. A legnagyobb hajóépítő központ Guayaquil lett, ahol jó háttéripár (kötélverés, vászonkészítés stb.) is kialakult. Ezen kívül minden audienciában virágzó kocsiipar és bronzöntő ipar található, mely utóbbi a harang- és ágyúöntésre szakosodott. Mindenesetre a 17. század végén elének táruló gyarmati ipar kézműves jellegű maradt, mely a portugál és spanyol Korona korlátozó rendelkezései miatt meglehetősen nehéz helyzetben tevékenykedett” – írja Anderle elemzése összegzéseként.²⁴

Az 1650-es évek végére a spanyol (és portugál) nagyhatalmi státusznak leáldozott. Spanyolország minden tekintetben visszaszorult az európai hatalmi hierarchiában, miközben az alkirályságok önállósága növekedett és feltörekvő új európai erőközpontok (országok) jelentek meg az Indiákon. A hollandok, angolok (az angol-amerikaiak is) és a franciák hozzáálltak a gyarmati rendszer politikai- katonai- gazdasági újrafelosztásának.

A spanyolok újvilági gyarmatbirodalmuk újjászervezésével **új alkirályságok** kialakításával, katonai reformokkal (pl. erődrendszer kiépítése a tengerpartokon) válaszoltak a kihívásra. Így jött létre **Új-Granada** (1717) valamint a **Buenos Aires és a La Plata régió** (1776). A Bourbonok az alkirályságokat **intendatúrákra** osztották (gyakorlatilag **kormányzóságok**), hogy a katonai reformokat összekössék a közigazgatási reformokkal. Az államegyházként funkcionáló katolikus egyházat is megpróbálták az új helyzethez igazítani (jezsuiták kiűzése, mert tiltott kereskedelmi tevékenységet folytattak). Valójában a pápától függő jezsuita rend vagyonát akarták „einstandolni”, megszerezni.

2.4. Kereskedelem, piacgazdasági centrumok és a nem hagyományos kereskedési formák: csempészet és kalózkodás

Egy érdekes megjegyzéssel szeretnénk indítani alfejezetünket: „A gyarmati rendszer melegházszerűen érlelte a kereskedelmet és a hajózást.”²⁵

Ne feledjük, hogy a nagy földrajzi felfedezések közvetlen hajtóereje az Indiába vezető út megtalálása, közvetve pedig aranyat és fűszereket kívántak szerezni, hogy a levantei kereskedelmi útvonalat kikerülhessék.

Ezt a feladatsort elsőként a portugálok teljesítették nyugat- és észak-afrikai jelenlétükkel (**feitoria**=kereskedelmi támaszpontrendszer a part mentén, mely gazdasági–áru–depó és elosztó, s katonai – erődféleség – funkciója is van).

A spanyolok a rekonkvizta új kiadásaként fenti kettős célt a hittérítéssel kötötték össze.²⁶

A spanyolok Mexikó területén virágzó kereskedelmet és erős pozíciójú piaci városokat találtak. A harcok, majd a gyarmati berendezkedés révén ezen előremutató gazdasági funkciók átalakultak és az indián lakosság nagymérvű csökkenése valamint a kasztíliai „katonai feudalizmus” átplántálódása következtében egy teljesen új kereskedelmi struktúra jött létre. Spanyolország sokáig csak Sevilla irányában és felől engedélyezte a külső kereskedelmet, belül pedig a már ismertetett repartimiento- encomienda- mita- hacienda-ültetvényesség- estancia „fejlődési vonal” egy akár az autarchiába visszazuhanó gyarmatiság képét mutatta. Az ezüst- és aranykitermelés majd a mezőgazdaságon belül a monokultúra irányába tett elmozdulás a növénytermesztésben, illetve az állattenyésztésben a pásztorkodó gazdálkodás felé történő elmozdulás tette lehetővé, hogy e termények-termékek megjelenhessenek úgy a belső mint a külső piacokon, így árutermelő mivolta is fennmaradt.

A spanyol korona kereskedelmet és piacot tiltó-korlátozó intézkedései miatt fellendül a csempészet, az anyaország felé történő szállítási kötelezettségek megakadályozására pedig a kalózkodás.

2.4.1. Spanyol gyarmati centrumok

A spanyol konkvisztádorok virágzó gazdasági-kereskedelmi birodalmakat foglaltak el és vertek szét viszonylag rövid idő alatt, úgy Mezoamerikában mint az Andokban. Okai közismertek: a politika világa átírta e népek történelmét. A spanyoloknak tulajdonképpen az ölükbe hullott a hatalom, kihasználták és az élére álltak az indiánok között kirobbant belháborúknak, de vitathatatlan katonai-technikai fölényük okvetlenül kellett a hegemonia majd a monopólium kivívásához. Eredménye egy gyarmatbirodalom lett. A portugálok brazíliai térnyerésében viszont az indiánok alig játszottak szerepet, mivel mind népességszámuk, mind kulturális-technikai fejlettségük messze elmaradt úgy az aztékokétól, mint az inkákétól (a karibi térség indiánjaihoz hasonló szinten álltak).

A tanulmány témájául szolgáló időintervallumban **négy piaci- gazdasági centrum (régió)** megléte mutatható ki azzal az igen fontos megjegyzéssel, hogy *nem egy várossal* van szó, hanem a **központként funkcionáló várossal** és **vonzáskörzetéről!** Másik megjegyzésünk, hogy a négyből kettő „régijű” jellegű és a másik kettő tekinthető igazán újszerűnek.

2.4.1.1. A karibi térség (Tierra Firme)

E térség igen nagy távolságot fog át a mexikói Veracruztól a kubai Havannáig, azaz **kétközpontú**, mintegy **kereskedelmi konglomerátum**, ahol a piaci árak sokfélesége, sokszínűsége és bősége egymástól nagyon különböző földbirtok-használati és munkaszervezeti formák között került előállításra. Veracruz a régi Mezoamerika Közép-Amerikára kiterjedő vonzáskörzettel, míg Havanna elosztóközpontja a Venezuelától a Bahamáig (amíg az spanyol fennhatóság alatt állt) terjedő vízi kereskedelemnek.

Megjegyzendő, hogy a gyarmatosítás hajnalán a spanyolok a Kolumbusz által elsőként felfedezett Hispaniolát és székvárosát Santo Domingót tették központtá, de Kuba és vele Havanna viszonylag hamar átvette a vezető szerepet, amiben közrejátszott Haiti (Hispaniola másik fele) francia kézre kerülése is.

E térség **harmadik központja (triangulum)** Venezuelában található. A XVI. században e térség a legelmaradottabb gyarmati területek egyike. Már ekkor meghonosodik az állattenyésztés, de ennél nagyobb karrierre a dohánytermesztés tesz szert. Utóbbi a partvidék legfőbb haszonnövénye lett, amely a csempészet virágzását is nagyban elősegítette.

Venezuelában a XVII. században a kakaótermelés váltotta fel a dohányt. Fő felvevőpiacai Mexikó (Veracruz) és Kuba (Havanna). Utóbbi a Sevillebe irányuló kereskedelemnek is fontos tranzitállomása volt.

Mindenesetre minden jogszabályi tiltás ellenére – ti. a gyarmatok közötti kereskedelem – a gyakorlatban alig volt kivitelezhető, a spanyolok autarchiát alapul vevő kereskedelmi monopóliumai és tiltásai megbuktak a piac törvényein.

Ugyancsak a XVII. században erősödött fel a marhatenyésztés a Llanos alföldi síkságain, mely a partmenti kakaó (és dohány) ültetvényeknek volt gazdasági ellenpontja. Előbbi speciális, szabad munkaerőt, utóbbi(ak) rabszolgamunkát alkalmaztak, a dohány esetében

azzal a megkötéssel, hogy itt a szegények háztáji tevékenysége is fontos a művelés munkaigényessége miatt (lásd 2.1.5. alatt is).

A kényszer nagy úr, ezért a nagybirtokosok és rabszolgáik között fokozatosan teret hódít egy szerződéses forma – elsősorban a kakaóültetvényeken –, ahol sajátos munkaviszony jött létre, az ún. **peon munkaviszony**. A peon nem azonos a szabad bér munkással, hanem *a rabszolgaszerű kényszermunka ölti magára a bér munka jellegét*. A szakirodalom **peonaje** néven említi e sajátos munkaviszonyt.

Venezuela és az Antillák a triangulum harmadik központjához **Mexikóhoz** orientálódtak. (Szubimperializmus ls. 7.1. alatt is). Amolyan **második számú anyaország volt** a gazdaságra gyakorolt vonzása miatt. Mexikóval nagyobb áruforgalmat bonyolítottak le, mint a tényleges anyaországgal. Mexikó gabonával, iparcikkkel – s ami különösen fontos ezüsttel, később ellenértékként már pénzzel – látta el Venezuelát és a Karib térséget. Venezuela kakaóval fizetett (kezdetben Havannán át közvetítő állomásként), Kuba pedig dohányt és fát szállított kukoricalisztért.

2.4.1.2. A nyugati part: a csendes-óceáni partvidék

Szemben a karibi térség triangulumával, a földrész másik partján **négy központ** alkotott **egyfajta láncolatot**: északról dél felé haladva **Acapulco** (Mexikó), **Panama** (Közép-Amerika), **Callao** (Peru, ma Lima része) és **Valparaiso** (Chile).

Acapulco kereskedelmi forgalma mind volumenében, mind kapcsolatrendszerében kiemelkedik a másik háromhoz képest Ázsiával, az ottani spanyol és portugál gyarmatokkal – utóbbit a korona még akkor is tilalmazta, amikor 1580-1640 között unió állt fenn Portugáliával – valamint a többi alkirályság kikötőivel.

Árufordítókörong szerepéből következően a Fülöp-szigetekkel az **ún. galleon kereskedelmet** bonyolította, de a csempészetnek is teret biztosított.²⁷

Néhány áruféleség a palettán: Panama és Peru felé rezeset, fát, európai árut (pl. textíliát), bútorokat, ékszereket, bőroket, onnan bort, olajat, higanyt; Ázsia felé kakaót, kendert, festékanyagot, öszvéreket, kátrányt, vaníliát, míg onnan selyem, fűszer, luxuscikkek (kínai porcelán és selyem).

Panama (Portobelo) fontos átrakodóhely, itt a legkeskenyebb az amerikai földrészeket összekötő földnyelv. Főként Peruval (Callao) intenzív a tengeri kereskedelmi kapcsolata.

Amit szállít: hajóépítési anyagok, kátrány, kakaó, liszt, textília és ruhanemű, olaj, szárított gyümölcs.

Callao: a Peru Alkirályság áruit észak felé továbbítja, onnan – Acapulco és Panama felől – az európai árukkal látja el az Andok térségét.

Valparaiso a legkisebb forgalmú kikötő Chile középső részén található (neve jelentése: paradicsomi völgy). Innen rezeset, guanót, bőrt, majd gyapjút és gabonát vittek ki, s európai termékeket, luxuscikkeket hoztak be.²⁸

Szeretnénk a magunk részéről még egy kikötőt megemlíteni: Buenos Aires az Atlanti-óceán partján. A spanyol telepesek számára a Callaon keresztül történő szárazföldi kereskedelem elfogadhatatlan volt, ezért a jól bevált csempészet segítségével próbálták kereskedelmi kapcsolataikat élénkíteni. Csak a XVIII. század végére vált Buenos Aires szabadkikötővé, ezért igazi fellendülése már túlmutat tanulmányunk időkeretén.

A Magellán-szoros és a Horn-fok lehetőséget adott a transzocéáni kereskedelemre, kezdetben erős spanyol katonai (tengeri és szárazföldi) ellenőrzés mellett, majd a Bourbon-reformok a szabad hajózás engedélyezésével más országok hajóit is átengedték e vizeken.

2.4.1.3. A transzandoki kereskedelmi útvonal

Maga az út **Callaótól** (Lima) **Potosin** és **Alto Perun** (Bolívia) **át Córdobaig** s **innen Buenos Airesig** vezetett. A kereskedelmi karavánok átkelése a nagy szintkülönbségek miatt igen lassú volt, télen járhatatlanná vált, így csak korlátozottan lehetett igénybe venni.

Nem csak kereskedelmi szerepe volt, hanem **postaforgalmi hálózatként is** szolgáló szárazföldi karavánútként az egyetlen ilyen összeköttetési lehetőség a két óceánpart között.

Teherhordó állatok nélkül tömegáru szállítása szinte megoldhatatlan volt, ezért főleg öszvéreket alkalmaztak erre a célra. A szállított áruk köre változatos: Callaoból és a tengerpartról szózott és füstölt hal, olaj, olajbogyó, kukorica, búza és bor, Cuzco térségéből szövetet Potosiba és Charcasba, az atlanti partokról lábasjóságot, öszvéreket, marhákat. A sevillai kereskedelmi monopóliumok kikerülésére itt is a csempészet szolgált.

2.4.1.4. Brazília kereskedelme

A gyarmat gazdasági szerkezete változásaiból adódóan állandónak tekinthető a fűszerekkel, fával, bútorokkal való árucseré és változó intenzitással és ebből következő mennyiségi ingadozásokkal kereskedtek a cukorral, dohánnyal és kávéval.

A kialakuló világpiac fontos beszállítójává vált e gyarmati ország.

2.4.2. Csempészet és kalózkodás

E két tevékenységi forma a Karib-tengeren tett szert nagy karrierre, melyek sokszor voltak egymással átfedésben illetve kiegészítették egymást.

A **csempészet** lényegileg dolgok, információk, anyagok vagy emberek illegális szállítása pl. vízen, szárazföldön (akár a levegőben vagy a föld alatt is), ki- illetve átkerülés más intézményi vagy hatalmi zónába.

A **kalózkodás** egyik alanya az elkövető, a kalóz, a hajózó rabló (többen együtt kalandorok/kalózkodók/haramiak/rablóbanda stb).

A Mediterráneumban tengeri fosztogató kalózkodók, egyben csempészek, gyakran hajtottak végre uralkodótól kapott felkéréseket, megbízásokat, melyek három fő formája vált általánossá, „ezek: a kiváltságlevél (privilegiumkarta), a szabadalomlevél (pátens) és a koncessziós engedély (licencia marcandi).”²⁹ Ezek valamelyikének birtokában „a helytelen helyessé válik >>nem a tett és nem a tettes jelöli ki, hanem a felhatalmazás<<”³⁰ e tevékenység jogszerűvé válását!

A csempészet és kalózkodás³¹ a spanyol állami monopóliumokon nyugvó kereskedelem komplementer rendszere, melyben amikor a tilalmazott árut forgalmazzák az lehet csempészet és feketepiac egyszerre és amelyre az egyensúlytalansági állapot megszüntetése érdekében szükség van. Jogosan jegyzi meg Wittman, hogy a kalózkodás egy láthatatlan háború is egyúttal.

2.4.3. Indiázás, galleon-kereskedelem és ételkultúra

Az „**Indiázás**” (**hacer las Indias**) olyan szakkifejezés, amely az **újvilági spanyol gyarmatokkal folytatott anyaországi monopolkereskedelmet** jelenti a 4.1.1-3. pontok alatti kikötők és Sevilla-Cadiz között. Mivel kereskedelemre csak spanyol honosok voltak jogosultak, a valóságban legálisan és illegálisan betelepült külföldiek (korzikaiak, genovaiak, conversók) kezébe került ennek lebonyolítása, a haszon lefoglalása. Bizonyos családok (pl. Corsók, Mañarák) nagyon meggazdagodtak, miközben a tiltott kereskedelemnek is ők a főirányítói, mozgatói, bonyolítói.

Mivel az anyaország nem tudta kielégíteni amerikai gyarmatait azoknak nélkülözhetetlenül szükséges termékekkel és luxuscikkkel³², szükségessé vált a kelethez, azaz Ázsiához fordulás.

Ez volt a „galleon –kereskedelem”.

A legfontosabb útvonal a **manilai galleon** volt. Ezt akár **rendszeres hajójáratnak** is nevezhetjük, melynek másik végpontja Acapulco volt. A dolog érdekessége, hogy e kereskedelem személyileg portugál (converso) kereskedőkhöz kötődött. Manila Kína felé és a portugál gyarmat Makao³³ irányába is folytatott kereskedést, a kínai luxuscikkek (kerámiák, porcelán áru, selyem stb.) ellenértékét a perui majd a mexikói ezüst adta.

Ami az **ételkultúra** kérdéskörét illeti, először is arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a felfedezések kora civilizációkközi kapcsolatfelvételnek éppúgy tekinthető mint hódításnak. Egy alig ismert szelete a kérdésnek az a **logisztikai dilemma**, mit és mennyit tartalmazzon a **hajózó személyzet ellátmánya**, különösen az **oda-visszaút alig tervezhető hosszúra és idejére** nézve. A matrózok zendülései az ilyen hiányosságokra is visszavezethetőek.

A konkvisztádorok és nyomukban a papság és a telepések teljesen új, az **európaiak számára ismeretlen növényekkel és állatokkal** s ezekből is következően **más ételekkel** kerültek kapcsolatba. A Karib-térség gyengébb testi felépíttségű őslakosait az általuk fogyasztott ételek silányabb minőségére vezették vissza, mivel a „spanyolok (és portugálok) azonnal észlelték e különbséget, melyet az éghajlatnak és az étrendnek tulajdonítottak. A kettő egymásra hatásából vezették le az emberi test működését, esetükben azt a problémát, hogy telepesként majd hasonlatossá válnak az általuk lenézett indiánokhoz, elvesztik europid vonásaikat és az indián ételek hátrányosan befolyásolják a spanyolok tisztavérűségét is. Az ételkérdés így vált életkérdéssé, különösen azután, hogy néhány indián ételféleség valóban betegséget okozott. A probléma nem lehetett túlságosan jelentős, mert – különösen a tengerészek a visszaút előtt – élelemszerző rajtaütéseket hajtottak végre indián települések ellen. Az Óhazából az Újvilágba átvitt haszonnövények és –állatok kezdetben ellátásbiztonsági célokat szolgáltak, de a gyarmatosítás, a telepések tartós jelenléte a két mezőgazdasági kultúra egymáshoz igazítását követelte megoldani. ...A spanyol (és portugál) hódítók nem tekintették ehetőnek a hernyót, a pókot és más rovarokat, a denevért, sündisznót, no meg az emberhúst (azaz a kannibalizmust), illetve az emberi vért sem.

...A >>kulináris hibriditás<< azt a kettősséget hordozta magában, hogy a spanyolok (és portugálok) képesek-e megélni az Indiákon illetve az >amerindiánok< be tudnak-e épülni az ibériai világba. Ez aztán az öltözködésre, életmódra, nyelvhasználatra is kihatott és abba a nagy horderejű kérdésbe torkollott, hogy a gyarmatosítás mennyiben szolgálja az egyesítést és egységesítést illetőleg mennyire maradjon távolságtartó (homogenitás és differenciáltság) az európai civilizáció szempontjából szemlélve.”³⁴

2.5. A pénz szerepe, adók és vámok a gyarmati gazdaság működésében, működtetésében

A prekolumbián kultúrák bemutatása során másutt, kifejezetten nyomatékosítottuk, hogy nem ismerték a pénzt, helyette számoló pénz(eke)t használtak.

A spanyol és portugál földrajzi felfedezések közös vonásaként határozódtak meg az arany és fűszerek megszerzésének vágya és az evangelizáció, a keresztény hit terjesztése.

A gyarmatosítás egyik első érdekes következménye és eredménye az lett, hogy 1535-ig csak az anyaországból áthozott pénzek voltak forgalomban, gyakorlatilag a hódítók egymás közötti árucserkapcsolataiban vagy a gyarmati közigazgatás fenntartásában, személyi állománya fizetségeként. A meghódított **öslakosság adóztatását termék- és terménybeszolgáltatásokkal oldották meg.** A rövid ideig alkalmazott demora-rendszert kivéve **a kényszermunka nem kívánt és nem generált pénzforgalmat.**

A Karib-térség aranyának megszerzése érdekében az **arany bányászatára** illetéket vetettek ki (**quinto=ötöd, egyfajta bányabér**).

Mai kifejezéssel **forgalmi adónak** nevezhető az **alcabala**, mely kezdetben **2%-ról** indult és **6%-ra emelkedett** a XVIII. század közepére.

Anderle arra is felhívja a figyelmet, hogy a spanyol korona a „gyarmatai között kiépítette a >>száraz vámok<< rendszerét, megcsapolva az egyébként is korlátozni kívánt belső kereskedelmet. Perunak például tilos volt bort, pálinkát, olajbogyót, száraz gyümölcsöket bárhová exportálnia; Felső-Peru (Potosí) pedig nem adhatott Alsó-Perunak (Lima) ezüstöt, még a szükséges árukért cserébe sem. Buenos Aires önállósodási kísérleteit pedig különösen akadályozta Madrid. E politika mögött látni kell azonban a Korona és az anyaország alapdilemmáját: miközben érdekelt volt gyarmatai gazdaságának dinamizálásában, eközben

világosan fel kellett ismernie, hogy Spanyolország iparának elmaradottsága miatt saját gyarmatai már nincsenek rászorulva. Kapcsolataik egymással és a világgal nélküle is (és jobban) sikerrel folytathatók.”³⁵

2.5.1. Természetbeni számolópenz a gyarmatokon

A prekolumbián kori két nagy fizetőeszköz egyben számolópenz a kakaóbab és a quachtli valamint az inka kipu csomóírás, mely kirovó-bevételező „elméleti” fizetőeszköznek nevezhető.

A Karib-térség, mely elsőként kapcsolódott be a körvonalazódó- kialakuló világpiaci folyamatokba, érdekes módon hosszú ideig megőrizte és fenntartotta a számolópenzbeli fizetést két lényeges sajátossággal: egyrészt időről időre áttérés mutatható ki a számolópenz szerepét betöltő termék vagy terményben, másrészt ez még a XVII. században is nemcsak a spanyol, hanem például a francia Kis-Antillák gyarmataira is érvényesnek mondható.

Venezuelában a XVI. században a gyöngy, a XVII. században a kakaó a számolópenz, a francia Kis-Antillákon pedig ekkoriban a dohány.

2.5.2. Pénzverés a gyarmatokon

Amikor a spanyol korona szembesült a ténnyel, hogy katonailag „túlnyerték” magukat és megkezdődött a megszállt területek szinte totális kirablása, hogy e folyamatot ellenőrizni és a megszerzett javakat elszállítani lehessen, szükségesnek mutatkozott a pénzforgalom kiszélesítése, a treaurikus oldal erősítése.

Mexikóban 1535-ben, Limában majd Potosiban 1575-ben alapítottak pénzverőházakat (casa de moneda), de a sor a XVIII. században már kiterjedt Bogotára, Guatemalára, Santiago de Chilére, Guadalajarára stb. is.

Még 1505-ben született az a jogszabály, amely „úgy határozta meg a számolópenz értékét, hogy 1 real 44 maravedit ért. 1537-től a gyarmatokon is vertek pesót, melynek értéke 8 real volt. Mivel ekkor a real már csak 34 maravedit ért, a következő értékarányok alakultak ki:

1 peso = 8 real, 272 maravedi

1 real = 34 maravedi

1 ducado = 11 real és 1 maravedi

1 escudo = 2 peso

1 doblon de a dos = 4 peso

A pénzértékváltozás háttérében nem elhanyagolható szerepet játszott az arany és ezüst értékarányának módosulása. Az arany 1497-1536 között 1:10,22 volt, 1643-1650 között 1:15,45, a XVIII. század második felében 15 alatt mozgott, és csak 1791-1800 között érte el a 15,42-t³⁶

E lábjegyzetben – 36. lj. – foglaltak, különösen Magyarország nevének említése miatt, arra a belátásra vezetett bennünket, hogy párhuzamot vonjunk a Rákóczi szabadságharc (1703-1711) kettős pénzrendszere és a spanyol gyarmati pénzügyek között. Röviden a következőkről van szó: a kuruc sereg tisztjei ezüstpénzben kapják a zsoldjukat, a talpasok rézpoltúrában. Hadianyaghoz csak nemesfém ellenében lehet hozzájutni (pl. lengyelektől, oroszoktól), így az ezüst úgy fém mint pénz alakjában kiáramlik, megbomlik az árualap, inflációs folyamatok indulnak be, a rézpoltúrát „felül kell verni” (jel beültetésével), arányárszakadás állt be az ezüst dénár és váltópénze a poltúra között.

És most lássuk mi történik a gyarmati Chilében: „Sok helyen, így Chilében is, aki vásárolni akart a kiskereskedőtől, az nem tudott egy negyed realosnál kisebb pénzel fizetni. A boltos a maradványt feljegyezte egy lapra (sena), a vevő ezzel jöhetett vásárolni a következő alkalommal. A váltópénz hiánya kedvezőtlenül befolyásolta a béreket, akadályozta a bér munka elterjedését, a munkáltató rendszerint ezüstben vagy természetben fizetett. Ily módon a spanyol gyarmatokon háromféle pénz létezett: természeti pénz, sena és nemesfém-pénz. Az utóbbi főleg a kivitellel, a világpiaccal volt összefüggésben, a mindennapi élet forgalma anémiás volt, akadozott. Pénzgazdálkodás kifelé, természeti gazdaság befelé, ez volt a fő jellemzője annak a helyzetnek, amelyet a gyarmatok felett kiépített gazdasági monopóliumok és a monokultúrák teremtettek. A gyarmati gazdaság kiszolgáltatottságát jelezték a magas árak is. Különösen a XVI-XVII. században voltak magasak az Európából jövő iparcikkek és a belső termelvények árai, a XVIII. században az árszínvonal bizonyos csökkenése figyelhető meg. Egységes árakról nem lehet beszélni, ugyanazon termékek árai az egyes vidékeken különböznek, az egyik helyen stabilak, másutt ingadoznak. Az árak mozgásának a jelentősége koránt sem az gazdasági életben mint Európában. Nem tudtak kialakulni regionális piacok és pénzek sem, a spanyol kereskedelmi monopóliumok általában akadályozták a nagyobb piacok fejlődését. A többlettermékek nem vagy nagyon esetlegesen találtak felvevőre az amerikai piacon. Itt a XVIII. század vége sem hozhatott változást a

szabadkereskedelmi irányzat győzelmével: a viszonylag stabil árak nem kaphattak szerepet a különböző regionális piacok kialakításában, annál is inkább, mert Spanyol-Amerika gazdaságát nem csak az anyaország verte béklyóba, hanem egyes kiemelkedő gazdasági központok (Lima, Potosi, Buenos Aires, Mexikó, Havanna) szerzett előjogai és a köztük dúló harcok is. A nem világpiacra termelő vagy azzal nem kereskedő területek amolyan másodrendű gyarmatoknak, >>belső gyarmatoknak<< tekinthetők, ezek fejlődésének üteme érezhetően lassúbb volt (Közép-Amerika, Amazonas vidéke, Ecuador, Kolumbia, Chile stb.).”³⁷

2.5.3. Fontosabb illetékek, adók és vámok

Egy kicsit a rendszerezés igényével fellépve az uralkodói patrimoniumon és regáléjogon mint királyi felségjogon alapuló illetékeket, adókat, vámokat igyekeztünk az alábbiakban csoportokba szedni.

Íme a legfontosabb bevételi források:

- **illetékek:** a föld és méhének kincsei után szedett **quinto**; a dohány, a só, a kártya egyedárusítása az **estanco**; hivatalok árubabocsátása
- **ajándék és kényszerkölcsonjegyzés** (a háború finanszírozására)
- **adók:** királyi vagy fejadó a **capitación**;
a **sisá** (élelmiszerek forgalmi adója);
az **alcabala** adásvétel esetén;
- **vámok:** behozatali az **almajarifazgo** (érték 2,5%-a);
- hivatalnokok első fizetésük felét „felajánlották” a kincstárnak; (**ún. media annata**)
- a papi tized (**diezmo**) kilencede
- postaszolgálat

A kiadási oldalra tekintve a legnagyobb tétel a gyarmati közigazgatás, a flotta, a tengeri erődítményrendszer és a hadsereg „vitte a pénzt” (az alkirály rendelkezett a kincstári segélykeret – situado – felett, pl. rendkívüli helyzet esetén).

2.6. Spanyol Amerika bekapcsolódása a korai világkereskedelemben (XVI-XVIII. sz.)

Az egyik első átfogó elemzést, kórképet és diagnózist (meg persze terápiát is) Karl Marx adta az úgynevezett eredeti felhalmozásról és a világpiac kialakulásáról: „Amerika arany- és ezüsttelepeinek felfedezése, a bennszülött lakosság kiirtása, rabszolgaságba döntése és a bányákba való elevenen eltemetése, Kelet-India kezdődő meghódítása és kifosztása, Afrika átváltoztatása kereskedelmi vadaskertté, ahol feketebőrűekre vadásznak, ez jelzi a tőkés termelés korszakának hajnalát. Ezek az idilli folyamatok az eredeti felhalmozás fő mozzanatai. Nyomukban jár az európai nemzetek kereskedelmi háborúja, amelynek színhelye az egész földkerekség. Kezdődik Németalföldnek Spanyolországtól való elszakadásával, óriási méreteket ölt Anglia antijakobinus háborújában. ...Az eredeti felhalmozás különböző mozzanatai, többé-kevésbé időbeli sorrendben, főleg Spanyolországra, Portugáliára, Hollandiára, Franciaországra és Angliára oszlanak el. ...Rendszeresen egyesítik e mozzanatok a gyarmati rendszerben, az államadóságok rendszerében, a modern adórendszerben és a protekcionizmus rendszerében. Ezek a módszerek részben a legbrutálisabb erőszakon alapulnak, például a gyarmati rendszer. De valamennyien felhasználják az államhatalmat, a koncentrált és szervezett társadalmi erőszakot, hogy a hűbéri termelési mód tőkés termelési móddá való átváltozásának folyamatát mesterségesen előmozdítsák és az átmeneteket megrövidítsék. Az erőszak a bábája minden régi társadalomnak, amely új társadalommal terhes. Maga is társadalmi potencia.”³⁸ (A kérdéskörrel más összefüggésekben is a III. fejezetben lesz szó.)

A marxi elemzés esetünkben a spanyol korona azon gazdasági-pénzügyi és politikai hatalmi játékterébe enged bepillantást, amikor a XVI. század elején a frissiben nagyhatalommá vált Spanyolország még reálisan egy Habsburg világbirodalom nagy jövő előtt álló részének látta és tudta magát, de formálisan talán már az 1559-es francia-spanyol békekötés (cateau-cabrésis-i béke) még inkább az armada 1588. évi pusztulása jelezte, hogy mégsem ez lesz a jövő útja, de még a II. Fülöp nevével összeforrt immáron Spanyol Birodalom (a német, osztrák, magyar stb. területek nélkül) se az, csak a perui ezüst fénye a harmincéves háború végéig (1648) túlragyogta a lenyugvó birodalom ekkorra kihunyó sugarait.

Pontosan tudható, hogy 1557-ben nemcsak a spanyolok, a franciák is pénzügyi csődöt jelentettek. Spanyolország a gyarmati túlterjeszkedésbe bukott bele. De áttételesen vele bukott

Antwerpen is, mely a Sevilába szállított gyarmati termékek és termények végső állomása volt. Helyét Amszterdam vette át. Tágabban Észak-Itália is a vesztesek táborát növelte.

A látszólag ezüstben dúskáló spanyoloknak „arra sem volt ereje, hogy saját telepeseit teljes mértékben ellenőrizze.”³⁹

Ami tehát V. Károly lemondása (1556) majd az államcsőd bejelentése (1557) és a franciákkal kötött béke (1559) után következett, azt a szakirodalom „második XVI. századnak” nevezi.⁴⁰

„A >>második<< XVI. század története azt meséli el, hogyan vette a kezébe Amszterdam a széteső Habsburg-birodalom szálait, amelyekkel keretet teremtett a világgazdaság zökkenőmentes működéséhez.

...az európai világgazdaság első expanziós fázisa a végéhez közeledett. Az a pillanat érkezett el, amikor >> a széles ár apadni kezdett, mintha dagadásából hiányzott volna az általa emelt akadályok és korlátok leküzdéséhez feltétlenül szükséges lendület <<.”⁴¹

A spanyol gyarmatok áru- és kincsei több forrásból és több úton jutottak el a világpiacra, esetünkben Antwerpenbe majd Amszterdamba. Volt a hivatalos út, azaz Sevilából (majd Cádizból is) e holland (németalföldi) kikötőkbe, s voltak a nem hivatalos utak, a csempészet és a kalózkodás (ls. 2.4.2. alatt).

A hollandok, a tenger fuvarosai 1588 után egészen 1651-ig⁴² uralták a tengereket, s igyekeztek a Karib-térség és Venezuela valamint Kolumbia rabszolga-átvitelét biztosítani. Itt együttműködés van, miközben Németalföldön harcolnak egymás ellen. Az 1648-as westfáliai békék rendezték e kérdést.

1648, de még inkább a pireneusi béke 1659-ben a franciákkal véget vetett geopolitikailag is a Spanyol Atlantikumnak s kezdetét vette az európai Atlantikum majd a XVIII. századi hétéves háborút (1756-1763) követően az angol hegemonia korszaka.

Anderle jól dokumentált álláspontját elfogadva és azzal egyetértve: „A gyarmati kereskedelem a 16-18. században nem csak állami monopólium volt, de erősen centralizált és szabályozott is. Az Indiákkal való kereskedelem egy kikötő, pontosabban a *Consulando de Sevilla* cégében tömörült kereskedők joga volt. 1680-tól ehhez Sevilla tengeri kikötője, Cádiz is csatlakozott. A forgalom is szabályozott: évente, majd két évente egy-egy konvojba szervezett flotta ment Mexikóba (Vera Cruz) és Panamába (Portobelo), melyek visszafelé,

Havannában >összezatlakozva< hozták Spanyolországba az ezüstöt. A konvojokat (*flotas*) hadihajók (*armada*) vigyázták a kalózkodásaitól – sikerrel. Egy kivétellel: 1628-ban a holland Piet Heyn Matanzas (Kuba) kikötőjében lepte meg az >>ezüstflottát<<, és rabolta el két év ezüst termését, amelyből Hollandia aztán Brazília expanzióját finanszírozta. Az ilyen kereskedelem drága és lassú volt, versenyképtelen az európai vetélytársakkal szemben és szükségképpen vezetett egy hatalmas csempészhalózat kialakulásához, amely – becslések szerint – az amerikai kereskedelem kétharmadát jelentette. Szükségképpen, mondtuk, hiszen az amerikai gyarmatok szükségletei dinamikusabbak voltak, semhogy a bürokratikus logika által korlátozott kereskedelem ki tudta volna ezt elégíteni. A spanyol Koronának, ha versenyezni akart, liberalizálnia kellett e kereskedelmet. Lassú, ellentmondásos módon történt mindez, s elsősorban az anyaország érdekeit tartotta szem előtt. 1765-ben kilenc, 1778-ban tizenhárom spanyol és huszonnégy amerikai kikötő kapott kereskedelmi jogot a Koronától, de az amerikai kikötők – a Karib-térséget leszámítva – egymással nem kereskedhettek. 1789-ig Mexikó és Venezuela kikötői azonban e jogból ki voltak zárva. Csak 1797-ben engedélyezte a spanyol Korona, hogy más európai országok is kereskedhessenek gyarmataival.

Az alapfeszültséget mindenben az okozta, hogy a dinamikusan növekvő nyugat-európai (holland, angol, francia) ipar és népesség nyersanyag- és élelmiszer-igényei ösztönzést jelentettek, miközben iparuk olcsó tömegárukat kínált az amerikai gyarmatoknak. Az egyre olcsóbb szállítás az árak csökkenésével járt a 18. században. Luxuscikkek helyett tömegáru indultak a gyarmatok felé. A spanyol ipar e versenyt viszont az állam protekcionizmusával igyekezett kikerülni, ám a csempészet, melyben az amerikai kreol elitek is érdekeltek voltak, ezt lehetetlenné tette. S lehetetlenné az európai hatalmak szabadkereskedelmi politikája is. 1763-ban Franciaország szabaddá tette karibi gyarmatainak (Martinique, Guadalupe, St. Dominique) kikötőit, 1765-ben az angol *Free Ports Act* ugyanezt tette. Ezért Spanyolország karibi kikötőiben kénytelen volt ugyanezt megengedni (1765). ...A Korona a szabályozott kereskedelem részbeni feladásával az állami monopólium új, termékekre vonatkozó modelljét alakította ki: a dohány, a só, a kakaó, a nemesfém, a higany, a papír, a rabszolga-kereskedelem tartoztak e kategóriába. E jogokat természetesen társaságok bérelhették. Monopóliumnak tekintették a textiltermelést is abban az értelemben, hogy az anyaországi textilipart (a katalánt is) akarták versenyhelyzetbe hozni, elsorvasztva így a spanyol-amerikai textilipart, ami egyébként az Indiák legerősebb és legdinamikusabb szektora volt. Visszatekintve erre az évszázadra, úgy tűnik, hogy egyébként a felvilágosult abszolutista spanyol Korona mindent elkövetett, hogy a gyarmati társadalom többségét maga ellen

fordítsa. >>Nyitása<< ugyanis a gyarmatok önmozgását, korábbi anatómiájukat korlátozta; ám korlátozta a kreol elitek szabadságát is. A 18. század utolsó harmadában, úgy tűnt, hogy a világgazdasághoz való csatlakozás a spanyol és portugál Amerika számára az anyaországok nélkül sikeresebb lehet.”⁴³

2.7. A spanyol korona és gyarmatai: Habsburg-világbirodalomból Spanyol Birodalom

„A születőben lévő európai világgazdaság óriási dolog volt, így érthető, hogy verseny folyt az irányításáért. A birodalmi uralom jelentette a kor embere számára az ismerős, klasszikus utat. Sokan álmodtak róla. V. Károly uralkodása alatt a Habsburgok merész kísérletet tettek egész Európa bekebelezésére, de a kísérlet 1557-ben sikertelenül végződött.

...Az 1450 körül kezdődő gazdasági fellendülés élénk virágzáshoz vezetett az Európa gerincének nevezett régi kereskedelmi központokban: Flandriában, Németország déli részén és Észak-Itáliában, és a felfedezések eredményeként természetesen Spanyolországban. Feltűnő, hogy éppen ezek a területek azok, amelyekkel V. Károly alatt kiegészült a Habsburg-birodalom.”⁴⁴

Az oszmán-török terjeszkedés csapást mér a levantei fűszerkereskedelemre, az afrikai (főként szudáni) arany „elapadása” pedig nemesfémhiányt vont maga után. A portugálok Közép-Afrikában (Aranypart) találtak utánpótlást és emelkedett például a magyar ezüstkitermelés is. A nemesfémforgalom feletti ellenőrzéshez „a kereskedelmi útvonalak feletti ellenőrzést kellett volna megszerezni vagy eljutni az arany forrásához.”⁴⁵

A portugálok afrikai partok menti feitoria kereskedelmi bázisain keresztül áramolhatott az arany Európába, de a spanyolok (és vele a genovaiak és az augsburgi Fuggerek), mivel pénzügyi nehézségekkel küzdöttek, a kockázatosnak tűnő nyugati irányú tengeri vállalkozásba, a felfedezéseknek nevezett expedíciókba fogott. Rövid történeti idő alatt építette ki újvilági birodalmát: „Ez a kereskedelem a sevillai állami monopóliumban összpontosult, amely sok szempontból Spanyolország kulcsfontosságú közigazgatási struktúrája lett. Az atlanti-óceáni kereskedelem fő cikke az arany volt. A spanyolok eleinte egyszerűen elvették az inkák által kibányászott és rituális célokra használt aranyat. Ez volt a nagy üzlet! Épp amint kezdett kimerülni, a spanyolok rájöttek az ezüst ötvözésének módjára, s ez nyereségessé tette a nagy mennyiségben előforduló ezüst kibányászását, ami igazán jelentős nemesfém-beáramlást indított meg Európába. A >>villámgyors kereskedelmi

növekedést<< egyszersemind látványos Európán belüli politikai terjeszkedés is kísérte. V. Károly német-római császárrá koronázása (1519) idején európai birodalma olyan különböző és egymással össze nem függő területekből tevődött össze, mint Spanyolország (beleértve Aragóniát), Németalföld, Németország némely déli része (beleértve Ausztriát), Csehország, Magyarország, Franche Comté, Milánó és Spanyolország földközi-tengeri birtokai (Nápoly, Szardínia, Szicília és a Baleári- szigetek). Egy történelmi pillanatra úgy látszott, hogy... a születő világgazdaság újabb birodalom lesz. V. Károly nem az egyedüli, aki megpróbálta az európai világgazdaságot beolvasztani a birodalmába”⁴⁶

Az új atlanti kereskedelem gyakorlatilag kettős ellenőrzés alatt állt: a Karib-térségből Sevilleba és innen Antwerpenbe. A védelmet a spanyol flotta biztosította, a birodalmat a Fuggerek kölcsöneiből építették fel, „Ez azonban azt is jelentette, hogy együtt emelkedtek fel, és együtt buktak el. A valóságban ugyanis a Fuggerek tevékenységének>> Károly birodalma szabott határt, és csak annyiban volt nemzetközi ...amennyiben egy birodalom nemzetközinek tekinthető <<... Amikor Károly és utódai nem tudtak fizetni, a Fuggereknek nem volt bevételük. Végül a Fuggerek teljes vesztesége, amely a Habsburgoknak a XVII. század közepéig felgyűlt, ki nem fizetett adóságaiból származott, >>túlzás nélkül 8 millió rajnai aranyra tehető<<. De még Észak-Itáliánál vagy a Fuggereknél is fontosabb volt Antwerpen, amely >>vezető szerepet töltött be a század gazdasági életében<<”⁴⁷ Így állt a helyzet, amikor a beinduló gazdasági folyamatok „Az 1530-as évektől a fejlődő atlanti-óceáni kereskedelem a terjeszkedés új fázisába lendítette Antwerpent. A kereskedelmi terjeszkedés két központjának kombinációja – a délnémet kereskedők kezében összpontosuló transzkontinentális és a spanyolok (genovaiakkal közös) atlanti-óceáni kereskedelméé, amelyek a pénzpiacként is működő Antwerpenben futottak össze – a >>lázás kapitalista konjunktúra<< légkörét teremtette meg. Ez a fellendülés a maga dinamikájával elsöpörte a valóságosnak vélt Habsburg-világbirodalom politikai-adminisztratív kereteit.”⁴⁸ De miért hullott szét a Habsburg-világbirodalom? Talán az a Tacitusnak tulajdonított állítás lehet igaz, hogyha egy birodalom, amilyen Róma is volt, önmagán túlmutatóan naggyá válik és annak fenntartása elviselhetetlenül drága, akkor egy ilyen árforradalommal terhelt inflációs időszakban szintén előállhat az a helyzet, hogy „V. Károly európai birodalmi politikája elviselhetetlenül drága lett Spanyolország, s különösen Kasztília számára. ...Spanyolország birodalom volt akkor, amikor a XVI. században közepes méretű államra lett volna szükség. Az államigazgatás nem volt megfelelő, mert a birodalmi Spanyolország nagyobb követelt, mint amekkorát emberi és pénzügyi forrásaiból fenntarthatott. Ez az alapvető oka annak, amit a történészek a spanyol

bürokrácia >>lassúságának<< neveznek. A világgazdaságnak mint rendszernek strukturális előnye a világbirodalommal mint rendszerrel szemben megint csak szembeötlő.”⁴⁹ *Ha a Habsburg-világbirodalmi kísérlet megbukott, a helyébe lépő Spanyol Birodalom életképesebbnek bizonyult-e?* – ez itt a kérdés.

Alejandro Colas⁵⁰ nagy hatású művében a birodalmakra úgy tekint, mintha azok a hatalom egy speciális kifejeződési formájaként valósulnának meg. Az impérium fogalma: főhatalom parancskibocsátási joggal, fennhatóság, uralom, uralkodás, hatalom a legszélesebb értelemben véve. Colas számbaveszi *a birodalmak* általa *legfontosabbnak* tartott *ismérveit*. *Elsődlegesnek az impérium határtalanságát (sine fine=vég nélküli) jelöli meg, melynek határvidékei, határvonalai* vannak, de nem rögzítetten, hanem *folyamatosan „pulzálnak”*. *Második elemnek a hierarchiát* tartja, mivel *a birodalom egy konglomerátum, a különböző jogállású területek halmaza*. Maga a birodalomépítés is hierarchikus folyamat, de a jogi különbségek anyaország és gyarmatai között megmaradnak.⁵¹ *Harmadik ismérv a rend, a rendezettség*, mert ezzel igazolható a terjeszkedés „áldásos hatása”, egyben *amolyan küldetésstudat, önigazolás* (ezt is Róma kezdte a pax Romana és a divide et impera együttes alkalmazásával). *A spanyoloknál az önigazolás missziós tudatként, hittérítő tevékenységként jelent meg és az inkvizíció mint korai állambiztonsági gépezet ellenőrzése alatt állt s mintegy „korai gondolatrendőrség”-ként tekinthetünk rá.*

Fentebb feltett kérdésünkre válasz(oka)t keresvén egy másik szerzőhöz, Thomashoz⁵² is segítségül fordultunk. E szerző helyesen utal rá, hogy úgy Spanyolország, mint birodalma tengerentúli terjeszkedése kezdetén még alakulófélben volt. A Habsburg főség alatti egyesülés 1516-ban, majd a családon belüli 1556-os két ágra történő szétválás *a Habsburg összmonarchiából spanyol Habsburggá levés kezdő- és végpontjának* tekinthetők. II. Fülöp, apjával V. Károlyal ellentétben – aki burgundi-francia-flamand-német identitású volt –, Kasztíliát és a spanyolokat részesítette előnyben (miközben azok gyűlölték őt).

*A Spanyol Birodalom „>>Alapvető gyengeségét ... szűk adóbázisa okozta. Kasztília és az ezüst pénzelte és védte meg a birodalmat; a többi tartomány – eltérő mértékben – csak szemléllő volt<<...a kasztíliaiak szándékosan kizárták még az olyan >>közeli<< csoportot is, mint a katalánok, a spanyol amerikai kereskedelemből. Ha viszont a birodalom másképpen épül fel, nem lett volna birodalom, s pontosan ez a lényeg.”*⁵³ (Kiemelés tőlem KLP)

2.7.1. Szubimperializmus a Spanyol Birodalmon belül

Maga a kifejezés – szubimperializmus – Lenin 1916-os Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka és Immanuel Wallerstein A modern világgazdasági rendszer I-IV. köteteiből eredeztetődik, melyet a 4.1.1. utolsó bekezdése alatt amolyan második anyaországgént (Mexikó) vettünk figyelembe. Wallerstein a következő érdekes okfejtést teszi: „S ahogy gyakran előfordul a birodalmi struktúrákban, szubimperializmusok nőttek ki – rétegek rétegeken belül. Elmondhatjuk, hogyan >>gyarmatosította<< Mexikó (vagyis mexikói spanyolok) Perut. Mexikó lakosság jóval nagyobb volt. A XVI. és a XVII. században az árszintek között állandó eltérés mutatkozott. Mexikó késztermékeket, luxuscikkeket és rabszolgákat szállított Perunak, és cserébe fémpezézt és higanyt kapott. A mikor a Fülöp-szigetiek beléptek a spanyol kereskedelem színterére, a mexikói spanyolok lettek a Manila és Lima közötti ügynökök, s kizárták a spanyol manilabelieket. A kínai portékák reexportja lett a gyarmatközi kereskedelem fő támasza, melynek útvonala Manilán keresztül vezetett Mexikóból Peruba. A spanyol korona megpróbálta – de sikertelenül – megdönteni Mexikó pozícióját, mivel Mexikó beleszólt Kasztília profitjába. >>Senki sem akarja vitatni – állítja Chaunu –, hogy **Mexikó a XVI. században úgy viszonyult Peruhoz, mint anyaország a gyarmatához.**<<”⁵⁴

Ahogy 1.4. pont alatt – hacienda – kifejtettük a „második” XVI. század során (XVI. század második fele, II. Fülöp -1556-1598-kora) sok spanyol vándorolt ki az Indiákra, amely „a rászoruló spanyoloknak munkát biztosított, a spanyol állam számára pedig – az amerikai gyarmatok közigazgatási pontjainak eladásával – közvetlen bevételi forrást. Másrészt az amerikai földből élő – az összeszűkülő gazdasági keretekkel szembenező – növekvő számú spanyol lakosság ténye, továbbá az indiánoknak a kezdeti spanyol uralom alatti rohamos népességcsökkenése együttesen megteremtette Spanyol Amerikában a >>hanyatlás századát<<, s ennek következtében fokozatosan kialakította az adósrabszolga-tartáson alapuló majorsági birtokrendszert. Ez a típusú hacienda-birtok az ültetvényeknél kisebb gazdasági egység, a letelepedő elit viszonylag önálló világa számára épült ki. Spanyolországnak viszont e fejlődő rendszer egyre kisebb gazdasági hasznot hajtott, és növekvő politikai nehézséget jelentett. Más európai államok később könnyen megtalálták az útját, hogyan fordítsák a maguk javára a Spanyol Amerika nyújtotta előnyöket, míg a birodalmi politika költségeit továbbra is Spanyolország viselte.”⁵⁵

A mexikói szubimperializmus mint regionális hegemonia vagy „második” anyaország korszaka a XVIII. század végén a birodalmon belüli és kívüli kereskedelem liberalizációjának köszönhetően szűnt meg.

Wittman több mint fél évszázada már, hogy rámutatott: „A spanyol birodalmi piacnak a világpiacon belüli szükségleteiből illetve lehetőségeiből mint általános keretből [e] nagyobb keretek XVIII. század végétől kezdődő felbomlása alapozta meg a kisebb nemzeti egységek kereteit.”⁵⁶

A korai modern globalizmus második szakasza átnőtt brit dominanciájú transzatlanti kereskedelemmé és transzkontinentális birodalomépítéssé az angol áruk tömegtermelésének (dömpingjének) köszönhetően.

3. A KORAI MODERN GLOBALIZÁCIÓ TÖRTÉNETE IBEROAMERIKAI SZEMSZÖGBŐL (XVI-XVIII. SZ.)

A marxi formációelmélet, a braudeli hosszú idő vagy a Wallerstein-féle világrendszerelmélet olyan nagyszabású kísérletek, melyekre támaszkodva összehasonlító módon, az elérhető legszélesebb és –mélyebb, komplexitásra törekedve kívánják a korai modern (ibériai) globalizációt feltárni, értelmezni a kor dinamikájából magyarázni. Persze mind az elméleti mind a módszertani paletta ennél jóval szélesebb szakirodalmi megközelítést tesz lehetővé.

Vizsgálni szükséges az ibériai birodalmak és Európa korai globalizációját Iberoamerika ezüstön alapuló közvetítő kereskedelmi szerepét úgy az Atlanti- mint a Csendes-óceáni térséget tekintve a Kínával való gazdasági kapcsolatokig. Egy policentrikus világ képe bontakozik ki, mert sem a Nyugat, se Kína nem uralta a világ(gazdaság)ot, bár kétségtelenül ők számítottak a legaktívabb és gazdag régióknak. Transzkontinentális kapcsolatok, interakciók, kölcsönös függőség alakult immár globális léptékben. Geopolitikai, térbeli átrendeződés zajlott, civilizációk és kultúrák találkozása, ütközése, harca és a migrációra alapulva új multikulturális társadalmak jöttek létre.

A Kanton-Luzon-Acapulco-Mexikóváros-Veracruz-(Havanna)-Sevilla transzkontinentális útvonalat számtalan szintén fontos kereskedelmi tengely egészítette ki, melyekről a megfelelő helyen említést teszünk.

A katonai hódítást és kereskedelmi terjeszkedést az ibériai hatalmak esetében evangelizációs küldetéstudat kísérte (térítés és kereskedelmi ügynökösködés).

Az eurocentrikus látás- és felfogásmóddal szembeni iberoamerikai vagy más oppozíciót úgy tekintjük, mint létező szakmai vitát, azt nem kérdőjelezzük meg, de utalnánk a Római Birodalom előképére, ahol a romanizáció előrehaladása nyomán Pannónia is császárokat adhatott, azaz a romanizáció kiteljesedése eltüntethette a különbségeket. Az ibériai birodalmak esetében, ez két fordulópontot jelenít meg: 1640-ben Portugáliában a Braganca-család trónigényét majd hatalomra jutását és 1699-ben a Habsburg-Valois dinasztiaaváltást. Mindkettő még elhúzódó utóvédharcokban tekinthette magát győztes és jogos utódnak.

Ezek azonban nem érintik a gyarmat kifejezés minden pejoratív felhang nélkül értelmezett latin colonia szó értelmezési tartományát.

Az ibériaiként induló korai modern globalizáció kezdetét a XV. században Tengerész Henrik portugál tengeri terjeszkedése majd négy fontos történelmi pillanat követte: Kolumbusz az Indiákra, Vasco da Gama (Elő-)Indiába, Vasco Núñez de Balboa Panamában felfedezi a

Csendes-óceánt (a Déli-tengert) és a Magellán-Elcano expedíció a föld körülhajózására. A kereskedelmi útvonalak fő terméke és első katalizátora a spanyol-amerikai ezüst, melyet 1580-1640 között az Ibériai Unió nyomatékosított és gyorsított fel, kiváltva ellenfelei beavatkozását a folyamatok kiteljesedésével és dinamizmusával karöltve. Ez kedvezett a mezőgazdaság, a protoindusztralizáció és az urbanizáció fejlődésének is.

3.1. Az ibériai birodalmi terjeszkedés mechanizmusai és következményei

A korai modern globalizáció gyökerei Ibériában¹ lelhetők fel. A gazdaságtörténetírás egyik központi tétele és állítása, hogy a korai modern globalizáció egy expanzív ibériai világból emelkedett ki. A tengeri terjeszkedés és a kereszties hadjáratnak tekintett rekonkvizta a hispán félszigeten kulcsfontosságú dinamikát biztosított az expanzió folytatásához.

Amikor Granada visszafoglalását követően Kolumbusz lehetőséget kapott, hogy eljusson Indiába majd onnan sikeresen visszatérve már semmi se az volt, aminek előtte látszott. Az Indiáknak nevezett szigeteken majd a szárazföldön elért katonai sikerek, a kezdeti evangelizáció és a már tárgyalt gazdasági berendezkedés a gyarmati, birodalmi útnak nyitott teret. Itt említjük meg az őslakos amerind népeket és társadalmaik közösségi vezetőit – a kacikákat, tlatoanikat, ayllu főnököket – akik bennszülött ügynökként hozzájárultak a portugál és spanyol terjeszkedés sikeréhez. Ezzel megteremtődött az iberoeurópai gazdasági - majd társadalmi, politikai, vallási és kulturális – modell átültetésének lehetősége, beleértve az európai városmodell tekintélyelvű reprodukálását is. De a portugálok és még inkább a spanyolok kénytelenek voltak tekintetbe venni és ahol kellett alkalmazkodni a helyi valósághoz és együttműködni velük, különösen az őslakosság erre hajló, főleg a vezető- és „közép” rétegeivel egyfajta ügynöki jogállásban. A kölcsönhatások komplexitása miatt nehéz egyértelmű választ adni arra, hogy az ibériai birodalmak milyen mértékben befolyásolták a globalizáció dinamikáját vagy a globalizáció érintette meg és sodorta magával őket.

További közös mechanizmus a vallás és a vallásosság szerepe e birodalmak civilizációs küldetésében mozgatórugóként kultúra-átadásként-átvételként az őslakosság irányába illetve fogadtatásában. Az európai eszmék és anyagi kultúra formáinak fő terjesztői a missziós diplomáciát is felvállaló koldulórendek (domonkosok, ferencesek) de legfőképp 1570 után a kiépülő jezsuita rendtartományok lettek elősegítve a birodalmi terjeszkedést. Az őslakosság pusztulása, a lélekszám gyors csökkenése a gyarmati gazdasági rend működtetéséhez megkövetelte a munkáskezek szinte bármi áron történő pótlását, melyet a

rabszolgamunkaerőben találtak meg. Ezen a téren a portugálok magát a rabszolgakereskedelmet is monopolizálni tudták nemcsak a spanyolokkal, hanem a később bekapcsolódó holland, angol és francia riválisaikkal szemben is. A rabszolgaság megjelenésével az addig is meglévő rasszizálódási folyamat kiszélesedett növelve a megosztottságot, de nehéz abban állást foglalni, hogy a portugál vagy a spanyol válfaj volt-e „rosszabb” és „megosztóbb”. Kétségtelenül a vizigótokig visszavezethető kasztíliai dominanciájú *limpieza de sangre* (vértisztaság) volt a mozgatórugója a társadalmak kasztokba sorolásának: vallás, kaszt és faj dimenzióiban gondolkodtak. A transzatlanti rabszolgaság kereteiben megvalósuló kereskedelem a korai modern világgazdaság integráns részévé vált. A lokális és a globális hatások az anyagi és a vizuális kultúrában - metszéspontjában az együttműködő őslakos ügynökökkel - lehetővé tették az európai értékek megismerését, részbeni átvételét, melyet a várttól eltérő kontextusban kezdtek alkalmazni (pl. a bálványimádó képek és történetek beépülése a katolikus liturgiába). Tagadhatatlan, hogy a XVI. század közepéig a portugálok jobban érdekelte az Indiai-óceán térsége, de a prioritások változása, a rabszolgakereskedelem, az Ibériai Unió létrejötte, a feltörekvő tengeri hatalmak – hollandok, angolok-britiek - katonai-gazdasági fenyegetése nyomán felértékelődött Brazília a tengerentúli birodalomrészek között. A spanyol és portugál birodalmak külön-külön is, de Ibériai Unió néven 1580-1640 között együttesen a korai modern kor első két globális hatalmának tekintendők. Az Ibériai-félszigeten bekövetkezett gazdasági fejlődésre jótékony hatással voltak a felfedező utak, a gyarmatosítás és az abból következően fellendülő kereskedelem kedveztek a befektetéseknek, a termelési szektorok fejlődésének. A sokszínű Spanyol Birodalom Kasztília és Aragónia perszónálunióra épültsége szinte mindenben és mindenütt megmutatkozott és tetten érhető volt. Kasztília az Atlanti-óceán és térsége felé tájékozódott és a Habsburgok által birtokolt nyugat-európai családi örökségekre támaszkodva terjesztette ki befolyását. Aragónia a Földközi-tenger középső részével állt évszázadok óta szintén családi és kereskedelmi kapcsolatban, s ez a Habsburgok alatt tovább fokozódott. Két olyan népcsoport volt, amely a birodalom szempontjából – Kasztíliát leszámítva – különösen fontos szerepre tett szert: a baszkok mint pénzügyi – kereskedelmi – „kisiparos” szakemberek és a tengeri navigációban és kereskedésben járatos katalán tengerészek és utazó ügynökök.

Alábbiakban összehasonlító perspektívából kívánunk betekintést nyújtani a korai modern mezőgazdaság és a proto-indusztrializáció közötti kapcsolatok köréből².

3.2. A korai modern globalizáció a mezőgazdaság és a proto-indusztrializáció kapcsolatrendszerében

Az ipari forradalom okai kapcsán került előtérbe a proto-indusztrializáció kérdése. A kifejezésnek több konnotációja ismert: lehet kis gyártási egység működése, lehet az iparosodás előfeltétele, mint protoipar és elgondolható dinamikus vagy statikus fogalomként is.

A proto-indusztrializáció tényezők sokasága, változást előidéző szerepük volt az alábbi területeken:

- vidéken a többlettermelés keresése, a területek birtoklása irányában a gazdaság szerkezeti átalakításával, mely a feldolgozóipari termelésre épül
- a mezőgazdasági termelés termelékenység növekedése népességnövekedést váltott ki (kevesebb az ínséges időszak), nőtt a munkaerő száma és vele a háztartások termelési potenciálja (családi jövedelem kiegészítése a háziiparral)
- munkáscsoportok mint munkaerő-kontingens létre jött, mely visszahatott a vidéki feldolgozóipari termelés növekedésére

Kezdetben a Kauf- majd a Verlagsystem alakult ki³.

Fentiek az iparosodás „előtermészetére” kívántak magyarázatul szolgálni. A modell sikerét a proto-indusztrializáció mint fogalmi absztrakció biztosította, hogy képesek alkalmazkodni és koherens értelmezési keretet kínált azon új helyzetekkel szemben, melyeknek ki voltak téve.

Ilyennek mutatkozott a vidéki környezet és tér mellé felsorakoztatni a proto-indusztriális városokat, a köztük levő kapcsolatokat (cégvárosok megjelenése Új-Spanyolországban), artikulációt és interakciókat, mely ösztönözte például az iparosodást az élelmiszertermeléshez vagy a kis öntödékhez kapcsolódó ágazatokban. A gazdaságot uraló mezőgazdasági ciklus mellett megerősödött az iparosodás felé mutató funkcionális átalakulás. A helyzetet tovább árnyalja, hogy Új-Spanyolországban ezt, mint a gyarmati iparosodás egyik típusát tekintették, mely összekapcsolható a proto-indusztrializációval. Mindez a modell rugalmasságára utal, melyet jogszabályi környezettel lehetett segíteni vagy gyengíteni.

Tudvalevő, hogy a kereskedelmi alapú mezőgazdaság térfoglalása piacbővüléssel jár. Ezzel párhuzamosan a hagyományos feladatok állandósága mellett erősödött a nem hagyományos termelési tevékenységek bővülése s mindez a családi gazdaság és a regionális tényezők egymásra épülése eredménye volt. Ebben egyfajta komplex vidék-város artikuláció nyilvánulhat meg, amennyiben ismerjük a korábbi időszak termelési ingadozásait (pl. az

időjárásnak kitettség, járványok, „közbiztonság” alacsony foka, adóztatás és más természetbeni elvonások). Most lehetőség nyílt az akadályok csökkentésére és leküzdésére anélkül, hogy hagyományos tevékenységüket feladták volna, ám teret adhattak olyan működési módoknak, amelyek fokozatosan változtatták meg a vidéki tájat dinamikát kölcsönözve e folyamatoknak. Ahol a gyártás, a protoipari bázis gyorsabban nőtt, mint a hagyományos agrárkörnyezeté, ott a gazdaság az átalakulás útjára lépett. Ezt segítette elő a beinduló technikai fejlődés és a kereskedelmi tőke behatolása oda, ahol az agrárgazdálkodás alacsonyabb termelékenységgel párosult. A kereskedelmi agrárium létrejötté fő feltétele a piac, a fizetőképes kereslet léte, mely elválaszthatatlan a demográfiai tényezőtől, azon belül is a szabad munkaerőpiactól vagy annak hiányától, mint nem abszolút korláttól.

Eddig nem esett szó a bányászatról, mely az agrárgazdaság után következett mind munkaerő mind termelési volumen tekintetében. Főleg a külkereskedelem – manilai galleon – és az anyaország jelentett felvevőpiacot az alkirálysági igények kielégítése mellett.

A perui és mexikói ezüstkonzunktúra hatására migrációs folyamat indult, fokozódott a városiasodás és a vidéki terek átalakulása.

Új-Spanyolországban a XVIII. századra megerősödő haciendák üzleti modellje egyfajta agráripari gyártó komplexumot tartalmazott, a mezőgazdasági termelés egyes alapanyagait pl. a len, a gyapjú lehetővé tette, hogy üzemeikben a holt időszakban szövetek előállítására térjenek át. Peru Alkirályságban vagy a Tierra Firmén nem sikerült olyan dinamikus gyártási struktúrát kialakítani, mint Új-Spanyolországban.

A proto-indusztriális szakaszba lépő társadalmak közös vonása a tér átalakítása a vidék-város viszony más módon való kezelése, a hazai gyártás megjelenése és erősödése, a hagyományos és a nem hagyományos együttélése e vidéki térben.

3.3. A korai modern globalizáció története (XVI-XVIII.sz.)

A fejezetcím a korai világ gazdaság létrejöttét elemzi a kereskedelem régiók közötti geotörténeti tengelyekre tekintettel, melyeken keresztül az áru- és nemesfémáramlás történt.

Kitérünk a következményekre Iberoamerika átalakulására és beilleszkedésére a globális csereáramkörökbe, mellyel hozzájárult a föld transzkontinentális területei összekapcsolódásához.⁴ Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy a XVI. század kezdetéig Eurázsia (Európa Közel- és Közép-Kelet, India, Kína) és Észak-Afrika makrorégiói többféle és állandó kapcsolatban álltak egymással a maguk sajátos jellegzetességeikkel, mint történeti tényekkel.

Ismerték egymást vagy hallottak egymásról ezek a civilizációk és kultúrák. De mindegyikük számára ismeretlen volt az Újvilág, az Indiák, Amerika és ennek a fordítottja is igaznak bizonyult. Az amerikai civilizációk esetünkben a mezoamerikai-karibi és az andoki sokkal kisebb regionális integritást mutatott egymással, mint a világ többi részei. A hódítással, a kolonizációval, a tengeri kereskedelem terjeszkedésével e kapcsolatok felerősödtek. 1571-1573 között az Acapulco-Manila galleonnal a Csendes-óceánon átívelő kommunikáció és forgalom is kezdetét vette. A tengeri útvonalak új rendszere és hálózata folyamatos súlyponteltolódásokat mutatott, különösen a XVII. században és átalakították az általuk érintett tereket, Iberoamerikát egészen az alapjáig hatóan, mely példátlan volt addigi történelmében. A korai modern világrendszer a részei dinamikájának volt alárendelve és policentrikusnak tekinthető. Az európaiak (ibériaiak, hollandok, angolok, itáliaiak stb) – Amerika (az Indiák) kivételével korlátozott befolyással bírtak és sokkal inkább élve a lehetőséggel kihasználták, ami számukra adódott. Egy többpólusú világrend jött létre, mely Eurázsia feldolgozóipari termelésén, Amerika nemesfém termékén nyugodott, majd a XVII. századtól e tengerentúli európaiak által működtetett ültetvények termékei is hozzáadódtak, s ezzel a fekete afrikai rabszolgák is a transzkontinentális kereskedelem vitathatatlanul egyik legfontosabb árucikkeivé váltak (a mezőgazdaságban és a bányászatban). A globalizációs folyamat fontos sajátossága lett, amikor a XVIII. században az ibériai hatalmakat felváltó brit hegemonia a fiatal, feltörekvő európai iparágak és gyártás kialakításával a kínai és az ázsiai tér korábbi fölénye visszaszorult és átadta helyét az európaiaknak a globális kereskedelem ellenőrzése körében. Ez a globalizáció európaizálódását jelentette, rendkívül fontos jelenség a folyamat egészén belül.

3.3.1. Iberoamerika helye és szerepe a korai modern globalizációban

Fontos annak hangsúlyozása – amit fentebb már jeleztünk -, hogy az Indiák, azaz Amerika egy már létező világgazdaságok globális kereskedelmi terébe lépett be az ibériai hódítások eredményeként. A globalizáció amerikai áramkörei a policentrikus kereskedelmi-hatalmi központok igényei (és utasításai) hatásmechanizmusai alatt álltak. A szakirodalomban ismert és elfogadott a geotörténeti tengely kifejezés. A fogalom atyja Fernand Braudel, aki ezzel olyan szupraregionális, alig változó struktúrák létezésére utal, melyet önmagából kíván megérteni, s amelyeken keresztül láthatóvá válnak a történelmi ágensek, a társadalmi-gazdasági-politikai gyakorlat, így a civilizációk geopolitikai egységek, nem zártak, hanem egymással valamilyen szinten kommunikálnak. Braudel a XVI. századot az „eredeti gyarmatosítás korának” tekintette. A geotörténeti tengely azáltal válik láthatóvá, ha a

mikrotörténeti látásmód a transzregionális és a globális szinttel kapcsolódik össze (lásd összekapcsolódó történelem I.1. alatt). A Bonialian-Hausberger szerzőpáros számunkra meggyőzően bizonyítja, hogy euroatlanti szempontból két tengely különböztethető meg az amerikai tér külső térségekhöz való érintkezésében: az egyik maga az Atlanticum világa és tere, amely Ibériát és különösen a spanyolokat (Sevilla, Cádiz) összeköti az új-spanyolországi Veracruzsal, s innen halad tovább a szárazföldön Mexikóváros, mint epicentrum érintésével Acapulco kikötőjéig. Új-Spanyolország Veracruz-Mexikóváros-Acapulco vonala olyan vízszintes tengely, mely két egymástól igencsak eltérő tengeri világot fogott egységbe: az Atlanti- és a Csendes-óceán térségeit.

1571 után, a manilai galleonnal Amerika közvetítőként lépett be az Ázsia-Európa kapcsolatokba, miközben önálló szerepe szinte állandó növekedésben volt, főként a csempészet és a kalózkodás révén, valamint az alkirályságokra vonatkozó jogszabályok kijátszásával. Új-Spanyolország kereskedelme és gazdasági befolyása a Tierra Firmére és Callaon keresztül az andoki térségre is kiterjedt (lásd például II.7.1. alatt). A másik transzatlanti tengely a Sevilla-Portobelo (Panama) útvonal, kiegészülve Callaoig (Lima). Innen szárazföldön folytatódott Potosin át Rio de la Plataig (Buenos Aires). A kereskedelem dinamikája és a tengerhajózási navigáció logikája kikényszerítette a Horn-fokon (Magellán-szoroson) való rendszeres áthaladást, új impulzust adva a déli térség (ún. „déli kúp”) fejlődésének és integrálódásának a korai globalizáció keretei közé.

A manilai galleon az Ázsiával folytatott spanyol amerikai kereskedelem monopolizálására irányult az 1593. évi II. Fülöp által kiadott jogszabály szerint, de a Callao-Manila-Kanton között kiépült majd tiltott kereskedelmi útvonal továbbra is fennmaradt (jogszabály kikerülése, tiltott hajózás és csempészet „alkalmazásával”). A Bourbon-korszak hozta el a XVIII. században (1739-ben) azt a változást, amely egy új tengely, áramkör (circuito) létrehozásához vezetett. Valójában olyan adminisztratív intézkedésről van szó – a hajók anyakönyvezése (regisztrációja) -, mely elősegítette a Spanyol Monarchia kereskedelmi érdekeinek érvényesítését, ugyanakkor a régi kiváltságok megkérdőjelezésével csökkentette a választott bíraskodás (a konzulátus) szerepét. Az új intézkedések a csempészet és az informális kereskedelem visszaszorítását is elősegítették. A déli átjáró (a Magellán-szoros) megnyitása a manilai galleon monopolhelyzetét ásta alá, sőt az andoki térség az ázsiai kereskedelmi kapcsolatok rovására a transzatlanti térség (Buenos Aires, Brazília, Cartagena de Indias, Havanna az amerikai, Sevilla, Cadiz, Barcelona az európai oldalon) felé gravitált.

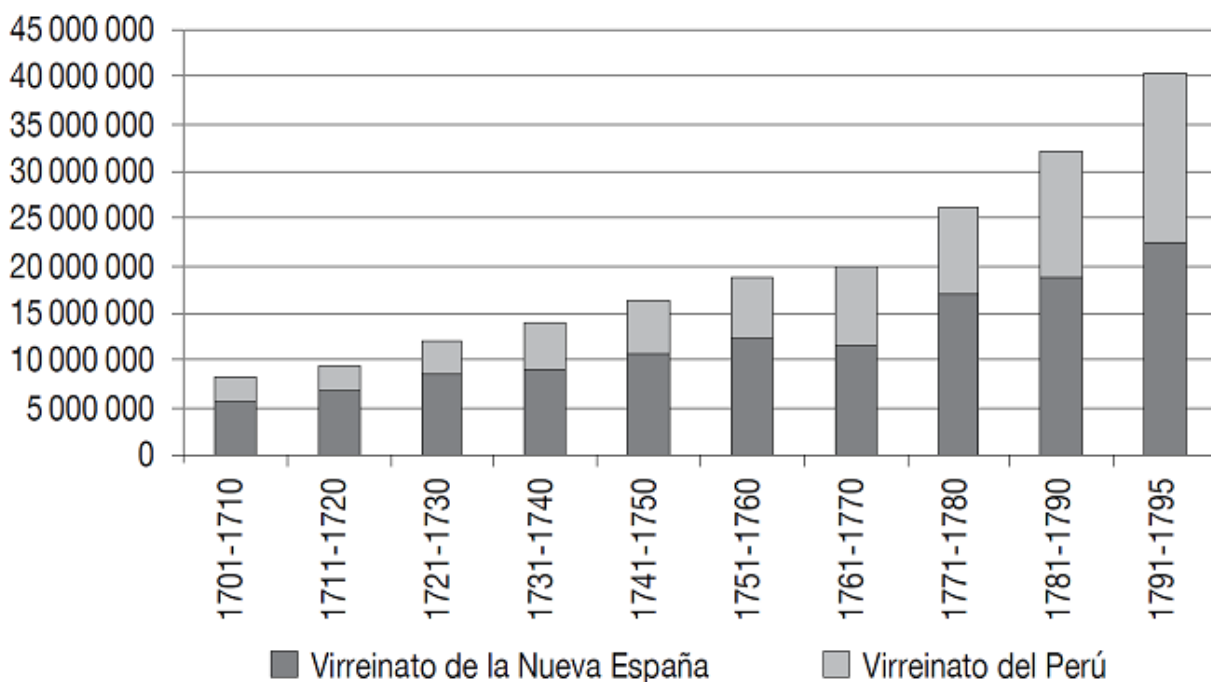
A policentrikus korai modernizáció a kereskedelem központi szerepére épült, elősegítve az egyes makroregionális gazdaságokat, mint áramköri csomópontokat, dinamizáló központokat, hogy továbbra is képesek lehessenek egymással kapcsolatba lépni (Kína vagy Japán időszakos elzárkózási politikája súlyos gazdasági következményekkel járt a későbbi fejlődési folyamatok fényében.).

3.3.2. A spanyol-amerikai ezüst szerepe a korai globalizációban

Az ezüsterckitermelés és fémként történő előállítását két nagy régióban vált lehetségessé: az andoki Potosiban 1545-től a huancavelicai higanyércbányászattal együtt – és Új-Spanyolországban 1528-tól Taxco (Tasco), 1546-tól Zacatecasban, 1592-ben San Luis Potosiban stb.

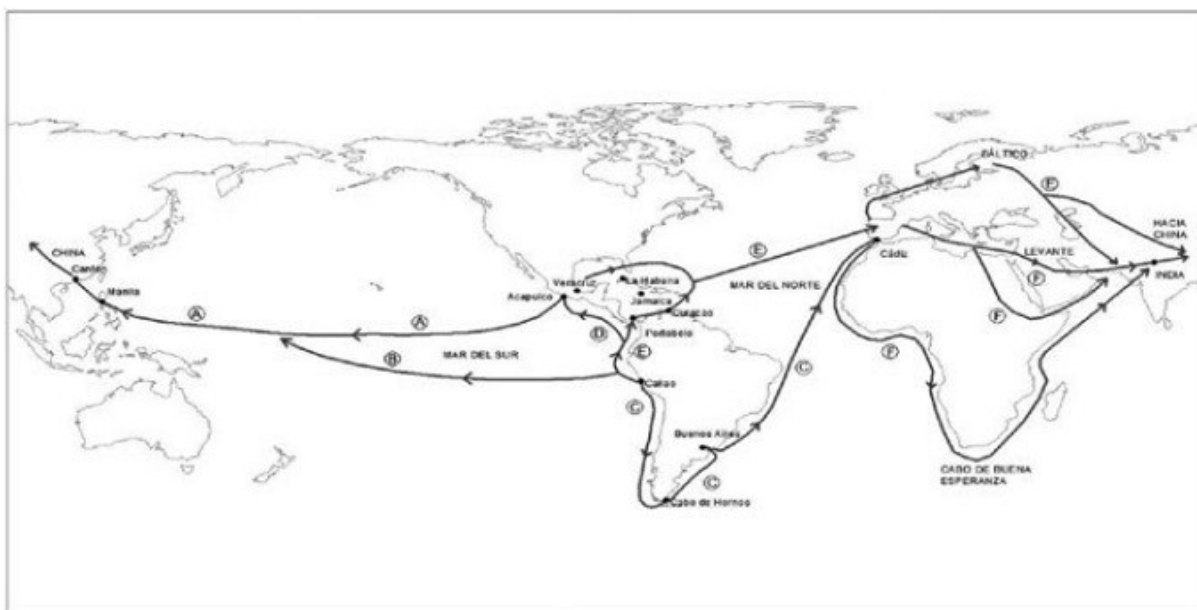
Az iberoamerikai ezüst globális forgalomba hozatala áruként és pénzként a kereslet-kínálat dinamikájával támasztható alá. Kínálati oldalon spanyol Amerika, keresleti oldalon az akkori világrendszerek árucseréjével kínálatukkal, de a nagy tömegben megjelenő tömbezüst inflációgerjesztőnek is bizonyult.

Cross és Frank⁵ számításokat végzett az Indiák ezüsttermeléséről és a világkereskedelemben betöltött arányáról 1550-1800 között. Az alábbiakban a Bonialian-Hausberger szerzőpáros tanulmányából a grafikont, térképet és táblázatot változatlan formában átvéve mutatjuk be legfontosabb eredményeiket:

Forrás: Bonialian El Pacifico Hispanoamericano, pp. 32-33

1. ábra, Peru és Új-Spanyolország alkirályságának ezüsttermelése a 18. században.

1. ábra Az amerikai ezüst beáramlása a globalizáció korai szakaszában

Producción	Exportaciones					Reexportaciones europeas hacia Oriente							
	Pacífico-China		Atlántico-Europa			Barret				Attman			
	Humboldt	Attman	Chuan	Morineau	Attman	Vía Cabo	Vía Levante	Vía Báltico	Total	Vía Cabo	Vía Levante	Vía Báltico	Total
1651-1675	445	260-238	50	330	208-234	20	50	59	129	44.2	(52)	60-78	156-174
1676-1700	500		76	370		53	50	53	156				
1701-1725	550	338	76	415	273-325	85	50	53	188	85.8	(52)	60-78	198-216
1726-1750	650		76	500		101	50	59	210				
1751-1775	820	702-780	50	590	468-650	101	50	65	216	148.2	(52)	60-78	260-278
1776-800	940		50	600		74	50	71	195				

1. táblázat Amerikai ezüst előállítás és forgalma a globalizációban, 1650-1800 (éves átlag tonnában)

Források: Barrett, „World bullion flows”, 7.7. táblázat, p. 251; Morineau, Incroyables gazettes, 70. táblázat, pp. 474-476; Pearson, „Ázsia és nemesfémek világa”; Attman; „The Bullion Flow”; Chuan, „Kereskedelem”.

Az 1. táblázat az amerikai fémimportra vonatkozó becsléseket tartalmazza. Az első a félszigeten keresztül történő, a második az Európán keresztül menő hivatalos importra és csempészetre vonatkozik. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy 8 reálból 1 peso 25,56 gramm ezüstnek felelt meg, akkor azt kapjuk, hogy az 1651 és 1675 közötti 25 év alatt évente 208-234 tonna körüli ezüst érkezett Spanyolországba. Az 1701-1725 közötti időszakra 273-325, az

1750-1775 közötti évekre pedig 468-650 tonna ebből a nemesfémből. Az Amerika és Európa közötti kereskedelem révén, beleértve a csempészetet is 1676 és 1700 között évente átlagosan 370 tonna ezüst érkezett Európába; 1701 és 1725 között: 415; 1726-1750: 500; 1751-1775: 590, és 1776-1780: 600 tonna/év átlagosan.

Az illegális csatornák az amerikai ezüst Európába való kilépésére változatosak és számosak voltak. A franciák, angolok és hollandok jelenléte a hivatalos fémkitermelő pontok (Veracruz és Portobelo) közelében szisztematikusan ösztönözte informális áramlásukat. Buenos Aires is a perui ezüst kiindulópontja volt csempészáru formájában. A franciáknak a maguk részéről igen jelentős összegeket sikerült kiszedniük belőle a 18. század első két évtizedében ezek a Franciaország és Spanyolország Bourbon-koronák közötti szoros diplomáciai kapcsolatok pillanatai. Új-Spanyolországból is hoztak be ezüstöt: Veracrútból a magánhajók szüntelen érkezésével. A gallok legnagyobb ezüst fémszerzését Dél-Amerikában, a Horn-fok útvonalán és a rabszolga-kereskedelem közvetítésével 1702 és 1712 között érték el. Az angolok ugyanezt teszik évekkel később, amikor Spanyolország 1713-ban megadta nekik a négereknek a birodalomba szállításukhoz szükséges engedélyt és az Indiákkal való kereskedést az 500 tonnás engedélyes (regisztrált) hajókkal. A britek nemcsak továbbra is ellátták magukat amerikai ezüsttel a Jamaicáról érkező közvetlen kereskedelem útján, hanem hivatalos koncessziók révén szisztematikusan jelen voltak a különböző amerikai kikötőkben, így például Veracrumban, Portobelóban és Buenos Airesben is.

Gunder Frank szerint az Európába kerülő amerikai ezüst több mint felét a keleti piacokra, elsősorban Indiába és Kínába továbbították. A feltevést megerősítik az 1. táblázatban szereplő volumen becslések. A 16., 17. és a 18. század nagy részében Kína volt a világ legnagyobb amerikai ezüst felvevőhelye vagy raktára. Alapvetően három ezüstút kötötte össze Európát Indiával és Kínával: a) a balti útvonal, amely Oroszország északi részén haladt át; b) a levantei kereskedelem és Afrika északi partjai (mindkettőt a Földközi-tenger kötötte össze, amely India nyugati partjainál futott össze, hogy azután Malabar partjainál folytassák útjukat Kína felé) és a c) a Jóreménység foka útvonal, mely a globalizáció korai szakaszában a legtöbbit használt útvonallá vált. Érdeemes feltenni a kérdést: milyen hatásai és következményei voltak az ezüstnek a spanyol-amerikai piacokon? Többféle válasz is lehetséges. Az egyik szerint – melyet Ruggiero Romano képvisel – az amerikai ezüst a belső piacokon a „természeti gazdaságot” segítve alig vagy semmilyen bevételszerzéssel sem járt, az egyszerű, cserekereskedelem része maradt. Az ezüstexportot a gazdagság „kiűzésének-kiűzetésének”, e nemesfém „menekülésének” tekinti, mely károsan hatott a spanyol-amerikai

gazdaságra és a belső kereskedelmi kapcsolatokra. Vele szemben Carlos Assadourian teljesen más belátásra jutott a gyarmati perui tér fogalma használatának bevezetésével. A Potosiban termelt ezüst mielőtt „külföldre úzték volna ki” alapvető szerepet játszott a hazai piacon és az alkirályi ügynökök „pénzárúként” használt csereeszköze volt. Az ezüstpénzben való „realizálás” korábbi példája kompatibilis és működőképes volt a készpénz Kínába és Európába történő exportjával. Azaz, mielőtt export céljára elérte volna a kikötőket, az amerikai ezüst a haza piacokon keringett, hogy helyi és külföldi termékekre cseréljék, Assadourian szerint így az ezüst exportja összeegyeztethető volt a perui belső tér gazdasági növekedésével. Ez a tér és gazdasági rendje mélyreható újrakonfigurálását jelentette, mivel még az indiánok megélhetési szektora is kapott egy új funkciót, különösen, mint munkaerőtartalék és annak újratermeléseként. Amikor a perui ezüsttermelés a 17. század második felében a hanyatlás és a stagnálás egyértelmű jeleit mutatta, a perui tér elvesztette önálló képességét és elkezdett feldarabolódni, olyan új valóságokat alakítva ki, mint a vidékiesedés, a természeti gazdaság (melyet Romano is említ) és a belső demonetizáció. Érdekes feltenni azt a kérdést is, hogy a hatalmas nemesfém-tömeg milyen hatással volt a globalizációra. A szakirodalom rávilágított az amerikai ezüstáramoknak az európai gazdaság fejlődésére gyakorolt hatásaira, az „eredeti felhalmozásnak” definiált folyamatokra és az „árforradalomra”. A globalizáció piacait az ezüst behozatalával mintegy forradalmasította is az európai és ázsiai monetáris rendszert, ami inflációs helyzeteket és a valuta leértékelődését idézte elő. E kedvezőtlen hatások ellenére a különböző gazdasági területek ezüstöt használtak a bér- és keresetrendszerben, valamint az állami gazdasági tevékenységeiben, például a fiskális szegmensben. Ily módon az Atlanti-óceánon (Európába) vagy a Csendes-óceánon keresztül (Kínába) exportált perui és mexikói ezüst vált a domináns fizetőeszközzé az interkontinentális kereskedelemben a spanyol-amerikai fogyasztáshoz szükséges nemzetközi áruk importjának kifizetésére. Ha a fémexport-áramköröket nézzük, amelyek Ibero-Amerikából Európába és Kínába vezettek, abban az 1. térkép igazít el és teszi világosabbá magyarázatunkat. Kezdetől fogva meg kell különböztetni azokat a hatósági és csempészett áramlásokat, amelyek Amerikát Spanyolországgal és Európával kötötték össze. Ami az előbbit illeti, a Carrera de Indias kihagyhatatlan történet. A veracruzai flották 1778-ig működtek és Dél-Amerika esetében a rezsim a Tierra Firme galleonjaira telepedett rá, amelyek 1740 körül leálltak. A Tierra Firme konvojai Portobelóból Spanyolországba szállították a perui ezüstöt, miután az Armadával Panamába érkeztek del Sur Callao

kikötőjéből. Volt egy harmadik spanyol szállítási típus is, amely a fémfelesleget Spanyolországba szállította: az úgynevezett regisztrált törzshajók.

Nézzük meg az amerikai ezüst indiai és kínai piacra áramlásának monetáris mozgását. A tendencia azt mutatja, hogy legalább a tizenhetedik század második felétől a keleti tér több amerikai ezüstöt tudott koncentrálni, mint amennyi a keleti reexport után magukon az európai piacokon keringett. Ha beépítjük a transz-csendes-óceáni áramkört, a különbség még hangsúlyosabb lesz. A hagyományos magyarázat a jelenséget a kelettel kereskedelmet folytató európai kereskedelmi mérleg hiányaként próbálja megérteni. Európa keveset tudott kínálni csereként a nagyra becsült selyemcikkekért, indiai pamutért, ázsiai fűszerekért vagy teáért. A mexikói és perui ezüstérme viszont kiváló csereeszköznek bizonyult az európaiak számára, hogy nagy fogyasztási kapacitású keleti cikket szerezzenek az európai piacokon.

Egy más értelmezés az ezüstösödés okaira helyezi a hangsúlyt Ázsia és különösen Kína a nemzetközi pénzforgalom saját síkjából fakadó okokból, különösen azokból a lehetőségekből, amelyeket monetáris rendszere kínált a Ming kínai birodalomnak az európai gazdaságok számára. A fém aranyhoz viszonyított értékének leértékelődése Európában s ezt a jelenséget az európai piacokon a 16. századtól regisztrált infláció szabta meg, ami az ezüst Amerikából való szakadatlan importja következtében alakult ki. Másodszor az ezüst Ázsiához való vonzódását a fordított jelenséggel magyarázzák, vagyis az ezüst árának jelentős emelkedésével Kínában az aranystrandarhoz képest. A 16. századtól a 18. század közepéig Kínában, Indiában és még Perzsiában is magasabb ezüstértéket jegyeztek fel, mint magában Európában. Előnyös cserével és ezüstműveléssel elérhetővé vált. Az európai kereskedőknek lehetőségük volt nagyobb mennyiségű ázsiai, mint európai árut vásárolni. A 16. század elején Kínában 1:6, a hindu királyságban 1:8, Perzsiában 1:10 volt az arany-ezüst arány, míg Európában 1:12 körül alakult az árfolyam. 1590-ben a változás Kantonban 1:5,5 és 1:7 között mozgott, míg Spanyolországban 1:12,5 vagy 1:14 volt. A 18. század első felében Kínában még előnyösebb változás folytatódott, mint Európában, az ázsiai királyság 1:10 vagy 1:11, Európa pedig 1:15 árat regisztrált. Csupán a monetáris arbitrázs szerinti működni, a világpiacnak megfelelően, s ezzel jó profitot lehetett elérni az árkülönbségekben. Egy másik alapvető tényező, amely megmagyarázná az amerikai ezüst tömeges Kínába érkezését, a kínai állam monetáris és fiskális politikája lenne. A demográfiai fellendülés körülményei között széles társadalmi szektorok, például a parasztok, a kézművesek és a kereskedők kénytelenek voltak ezüstben adót fizetni. Az ázsiai gazdaság magánszektorának monetizálása átkerült az állami szektorba. Így a 16. század végétől a kínai birodalom belső gazdaságában az ezüstérme

domináns mintaként kezdett működni. A kínai „ezüstösítési” folyamatot egyértelmű gazdaságpolitika kísérte, amely a belső cserék céljára szolgáló papírpénz – előállítás költségeit csökkentette. A Bonialian-Hausberger szerzőpáros érvelésénél és gondolatmeneténél maradva, ha a kereskedelmi és nemesfém áramköröket a piaci szereplők szemszögéből nézzük, működésük más oldalai és jellemzői is feltárulnak. Figyelnünk kell a spanyolamerikaiak ügynökségére. Nem a kínai kezdeményezés hozta be a fémeket a globális körökbe, bár a fémek nagy része a Középbírodalomba került. Kulcsfontosságú a spanyol adórendszer és mindenekelőtt az európai és ázsiai termékek amerikai fogyasztása által támogatott magánkereskedelem. A fogyasztói dinamika rögtön a hódítás után kialakult, hiszen a spanyol-amerikai területek új elitje státuszuk, biztonságuk és szokásaik újraalkotása érdekében olyan termékeket igényelt, amelyeket nem Amerikában gyártottak. Így a meghódított Amerika keresletet generált a világ különböző részeiről importált termékek iránt. Megszerzésükhöz, vagyis az importhoz elengedhetetlen volt az export. Az afrikai és eurázsiai szárazföldtől való elszigeteltsége miatt az amerikai termékeket nem ismerték az óvilágban, ezért nem volt sem keresletük, sem áruk. A spanyolok azonnali megoldást igénylő gazdasági problémával szembesültek, és ezt a nemesfémekben találták meg. Kisajátították az évszázadok során felhalmozott őshonos aranyat, és kiaknázták az arany előnyeit. Hamarosan felfedezték az első ezüstbányákat; 1545-ben a Cerro Rico de Potosí lelőhelyét az Andokban és Zacatecast Új-Spanyolországban. A szakirodalmi számítások megerősítik, hogy az ezüst nagy része magánkereskedelem útján hagyta el Amerikát. Az 1503 és 1660 között Spanyolországba érkezett közel 500 000 000 pesónak csak valamivel több, mint negyede tartozott a királyi kincstárhoz, az arány az idő múlásával egyre csökkent: 1503-ról 1540-re 52,5%, 1717-ről 1738-ra 14%-ra. 1748-tól 1778-ig pedig legfeljebb 9% az aránya. A 18. század utolsó évtizedében a Bourbon-reformok kontextusában Javier Cuenca Esteban szerint a koronától érkező amerikai kincstári szállítmányok ismét növekedtek, és 1796-ban már elérték a 37,6%-ot, valószínűleg a metropolisz azon erőfeszítése miatt, hogy pénzt vonjon ki gyarmataiból háborúi finanszírozására. A manilai ezüstexportban, csak a hivatalos számokat figyelembe véve, 1591 és 1640 között 59,6% volt magán ezüst, 1581 és 1700 között pedig 69,8%. Természetesen a hivatalos statisztikákban nem regisztrált csempészáru miatt a magánzállítmányok súlya nagyobb lehetett, mint amit a hivatkozott számok mutatnak. Például feltűnő, hogy a tizenhetedik század második felében az ezüstimport Spanyolországban 90%-kal esett vissza, miközben az Amerikába irányuló textilexport ötszörösére nőtt az olívaolaj-export pedig megháromszorozódott. Az informális kereskedelem

a Csendes-óceánon átnyúló tengely mentén úgy tűnik, ugyanolyan fontos vagy fontosabb volt, mint az Atlanti-óceán által gyakorolt. Bár évi 1 000 000 pesoért engedélyezték az ezüst kiszállítását a Fülöp-szigetekre, nem hivatalos források arra hivatkoznak, hogy a manilai galleonok Acapulcóból indulva 3-4 000 000 pesót raktak be raktereikbe évente. Az akkoriban megszokott magas szállítási költségek a nagy értékű, kis tömegű és térfogatú termékekre korlátozták a távolsági kereskedelemben kapható termékek körét. Az e követelményeknek nem megfelelő termékek esetében az importtal párhuzamosan új kézműves szerkezet és gyártmányok születtek, különös tekintettel az egyszerű textileket készítő obrajekra. Nyilvánvaló, hogy az Ibériai-félszigeten rengeteg eszköz állt rendelkezésre ezüst és arany formájában, hogy az európai kínálat fontos részét megszerezzék. Nagy-Britannia jelentős cserét folytatott az ibériai birodalmakkal, bár az Iberoamerikával folytatott közvetlen kereskedelmet a spanyol monopólium sokáig megvétózta. De más módokon is eljuthattak a külföldi termékek Spanyol-Amerikába. Először is, a Spanyolországban legálisan eladott áruk egy részét újraexportálták az Újvilágba. A tizennyolcadik század kilencvenes éveinek közepén (reexport nélkül) az atlanti térségbe irányuló brit iparcikk-export 11,5%-a az Ibériai-félszigetre irányult. A Bourbon-reformok idején a spanyoloknak sikerült – legalábbis hivatalosan (mert a külföldi termékek újracímkézése bevett gyakorlat volt) – növelni a hazai termékek arányát Amerikába irányuló exportjukban valamivel 40% alá 1776-1778 között, 1788-1792-ben 52,4%-ra. A tartós kereskedelmi növekedés környezetében azonban a külföldi termékek – köztük a britek – reexportja nagymértékben megnövekedett, 1784-1786-ban elérte a 14,6 millió pesót. Emellett aktív csempészetet is folytattak a Karib-térségből és Brazíliából a spanyol birtokokkal. Sok brit termék az Egyesült Államokon keresztül, vagy amerikai hajókon érkezett Spanyol-Amerikába, különösen akkor, amikor a napóleoni háborúk idején ezt a kapcsolatot semleges kereskedelemként legalizálták. Ily módon az Amerikával való kapcsolat lehetővé tette, hogy Spanyolország nagy mennyiségben vásároljon európai árut, többek között britet és ugyanez történt Portugáliával is. A 17. század végétől a 18. század második feléig az angolok hatalmas összegeket kerestek a luzitán területen. 1758 és 1763 között Nagy-Britannia évente átlagosan 764 612 font értékű aranyat importált Brazíliából, amelyért főleg textilcikkeket szállított. Abból a likviditásból, amelyet Amerika biztosított az ibériai hatalmaknak, egész Európa vásárlóerejét kihasználta. Míg például Franciaország, Spanyolország fő iparcikk-szállítója hatalmas összegeket keresett ezüsből, addig Angliával szembeni kereskedelmi mérlege nagyon negatív volt. Összességében elmondható, hogy az Ibériai-félszigeten a különböző európai régiók által elért nyereség a brit ipar bevételeivé vált,

de erősítette a kontinens vásárlóerejét. Hasonlóan dinamikus volt Észak-Amerika szerepe. A brit gyarmatoknak, majd az Egyesült Államoknak a 18. század során hiánya volt Nagy-Britanniával szemben, amely például 1770 és 1774 között elérte az évi 1 300 000 fontot. De máshol kompenzálták ezt. Az angol-amerikai területek jövedelmező kereskedelmet folytattak a Karib-térséggel és Spanyolországgal, amelyben jelentős mennyiségű ezüstöt, azaz pénzt kerestek. Már a 17. században a tőkehal halászata és kereskedelme állandó spanyol ezüstáramlást jelentett Angliába és az új-angliai gyarmatokra. Dél-Európával (ahol a legfontosabb cél Spanyolország volt) az észak-amerikai kereskedelem 1768 és 1772 között évi 456 600 font többlettel rendelkezett. Ugyanilyen aktív, bár általában illegális volt az angol-amerikai amerikai spanyolokkal való kapcsolata. A 18. század végi háborúk során a madridi udvar időnként megengedte nekik „semleges kereskedelem” néven, hogy ellensúlyozzák az atlanti szigetek utáni kapcsolatok bezárását. Így az amerikai „trafikosok” sikeres közvetítőkké váltak, akik egyre több brit terméket juttattak el a spanyol területekre. Emellett jelentős mennyiségű tőkehalat is értékesítettek a karibi ültetvényekre. Jelentős úti cél Kuba volt. Azt is figyelembe kell venni, hogy spanyol Amerika csak a szükséges rabszolgák egy részét kapta közvetlenül Afrikából; a másik rész a többi hatalom karibi birtokainak reexportjával vagy Brazíliából jutott hozzá. Ily módon az Egyesült Államok a spanyol-amerikai fémek egyre nagyobb részét vezette be a globális kereskedelembe. A megkeresett pénz lehetővé tette számukra, hogy növeljék vásárlóerejüket az iparosodott brit termékek iránt. Ezek a vállalkozások elsősorban azért tudtak virágozni, mert a spanyol Karib-térségben rengeteg pénzt küldtek Mexikóból a védekezési költségek fedezésére és a dohánymonopólium finanszírozására. Az 1720 és 1724 közötti ötéves időszakban Új-Spanyolországból a Királyi Pénzügyminisztérium évente csaknem 0,9 millió ezüstpesót juttatott a Karib-térségbe (miközben Spanyolországba csak 0,65 milliót küldött). Ezek az összegek a számos háború követelése szerint ingadoztak, de hosszú távon óriásit nőttek: a fiskális bevételből 1795-1799-ben évi 4,82 millió peso folyt a Karib-térségbe (és 3,17 millió Spanyolországba). Emellett pénzt küldtek Kubába, hogy finanszírozzák a termelőktől származó dohánylevelek vásárlását. A spanyol-amerikai kereskedelem a brit Karib-térségbe is küldött pénzt. 1792 és 1795 között évente körülbelül 172 000 ezüst peso volt (a régióba irányuló exportjuk hozzávetőleg 40%-a, amely öszvéreket, lovakat és gyapotot is tartalmazott). Összefoglalva az ibériai birodalmak továbbra is központi szerepet játszottak a globális áramkörök fenntartásában, és mindenekelőtt az európai fogyasztói piacok megnyitásában a brit fejlődés előtt az iparosodás felé vezető úton. Gyakorlatilag az összes többi országgal szemben

kereskedelmi hiányuk volt, és egy nem elhanyagolható piacot alkottak, amelyet az európai iparágak „jó közvéleményként” használhattak. Nemesfémek nemcsak a Nyugat Ázsiával folytatott kereskedelmének likviditását, hanem a Nagy-Britanniával folytatott fizetőképességet is biztosították és az ibériai világból származó többlet tartotta fenn a monetáris és kereskedelmi rendszert is.

Fentiekben alátámasztani igyekeztünk az amerikai ezüst jelentőségét a korai világgazdaságokban, különösen Kínában. De nem feledkezhetünk meg azokról az exportcikkekről sem, amelyek hozzájárultak a kínai élelmiszerkészlet-biztonságához, egy demográfiai fellendüléshez, melyet a vetőmagok, az amerikai kultúrnövények – nevesítve az édesburgonyát és a kukoricát – meghonosítása előzött meg. Ám az amerikai ezüst legfőbb ellentételi árucikkeit a spanyol-amerikai kínai selyemút (mint víziút) specialitásai, a keleti szövet, a selyem, a porcelán, a bútorok, a fűszerek, a parfümök jelentették. Kelet-Ázsia 1500-1800 között globális gyártási központként funkcionált és egyes számítások szerint 1750 körül Kína és India adhatta az akkori világ gyártási potenciálja háromnegyedét, míg Európa az ötödét. Az ipari forradalom ezt az aránytalanságot a Nyugat javára fogja megváltoztatni. A kínai selyemút a gyarmati Amerika legkeresettebb termékére az ezüstre, mint számára az egyik legfontosabb árucikkre tekintett. Kínát e nemesfém porszívójának is nevezhetnénk, kiemelkedő szerepe miatt, amit a korai modern globalizáció működésében – működtetésében betöltött. Nem túlzás azt állítani, hogy Iberoamerikában, de különösen spanyol Amerikában a kínai termékek 1571/73-tól folyamatosan jelen voltak és a piaci paletta részét képezték. A kínai selyem minőségével, verhetetlen árával, magas presztízsével versenytárs nélkül uralta piaci szegmensét. A spanyol amerikai birodalmi tér alkalmas volt a transzkontinentális kereskedelemben a közvetítői szerep betöltésére, az ezüst esetében pedig többirányú fordítókörongként is működött.

3.3.3. Panama és az Andok térsége a korai modern világgazdaságokban és e terek védelme az Ibériai Unió idején (1580-1640)

Közép-Amerika és Portobelo a horizontális transzatlanti tengely amerikai, Sevilla pedig az európai végpontját jelentette, ugyanakkor Panama csendes-óceáni partvidéke a Callao (Lima) és Acapulco (Új-Spanyolország) valamint Manila felé menő függőleges tengeri kereskedelmi útvonal közvetítő-átrakó kikötője is (utóbbit hivatalosan 1593-ig). A Carrera de Indias a konvojrendszer adta a Spanyol Birodalom artériáját és volt a korai modern globalizáció egyik főütőere, a transzocéániai terjeszkedés és kereskedelem dinamikus tényezője az Ibériai Unió

alatt a portugál érdekeltségekre is kiterjedt a tevékenysége. Az ibériai birodalmak e korai világrendszerek fontos tényezőinek számítottak. Az új kereskedelmi útvonalak, melyeket az ibériai hatalmak kialakítottak az eltérő geopolitikai érdekeltségeik miatt csak részben fedték egymást és a thalasszokratikus Portugália sokáig a jöreménység-foki útvonalat favorizálta, később a brazíliai térség értékelődött fel számára. A hollandok és angolok majd a franciák megjelenése a karibi térségben mindkét ibériai hatalom számára veszélyeket, hátrányokat és károkat hordozónak mutatkozott. A Távol-Keleten is ugyanilyen negatív kitettségnak nézhetek elébe. 1580-ban II. Fülöp révén megvalósult a perszonálunió és Ibéria egy személy uralma alá került, de a királyságok különállása megmaradt az 1640-es szétválásig. A Habsburgház uralkodói kivételesen erős tengeri hatalmukra támaszkodva a kereskedelemben is érvényesítették e potenciáljukat. De a korai globalizáció policentrikus jellegéből következően a portugál és a spanyol érdekszférák nem estek, nem is eshettek egybe, ami súlyosította a birodalmi unió centrifugális elemeit. Ilyennek tekinthető a portugál és spanyol kereskedők közötti viták, befolyásolási–megvesztegetési kísérletek és a portugál – látszólag konvertita – szefárdok összefogása a német, németalföldi, angliai zsidósággal, melyet különösen Kasztília nehezményezett és tartott napirenden Portugáliával szemben, de érdekes módon nem annyira és nem mindig a kasztíliaiak és portugálok között, akik gyakran ki is segítették egymást a kölcsönösen előnyös eredmény elérhetősége reményében. Az ezüsthöz való portugál és a rabszolgákhoz való spanyol hozzáférés éppúgy feszültséget generált mint a Rio de la Plata régió hovatarozása, Pernambuco holland, Hormuz perzsa kézre kerülése, melyek transzkontinentális egyben globális szintre emelték a katonai feszültséget. S mindezt egy haditechnikai találmány a lőfegyverek használata, hadviselést is átalakító hatása tette félelmet keltővé, amit a harmincéves ún. első globális háború (1618-1648) fog alátámasztani. A portugálok nemcsak Madriddal, de ha kellett az uralkodó lisszaboni személyes képviselőjével is szembeszálltak, ha sajátos érdekeik sérelmét észlelték vagy gondolták. A két fél közötti bizalmatlanság az unió – elhúzódó – megszűnéséhez vezetett (1640). Peru Alkirályság az ezüstnek és átalakuló agráriumának és a városfejlesztéseknek köszönhetően nemcsak önellátó, de expanzív is volt. A panamai Audiencia 1607-ben észlelte, hogy informális úton és módon az alkirályság székhelye kiváltképp, de Quito és a belföldi piacán mindazokkal az árucikkkel rendelkezik, melyeket addig a sevillai flotta és az Acapulcoból induló galleon Portobelóba és Panamába szállított. Lima érdeklődése a tengeri kereskedelem iránt stabil gazdasági termelőtevékenységre, nagy mennyiségű ezüstre és fizetőképes piaci mechanizmusok működésére utal. A városok is a keresleti oldalt erősítették. Peru nemcsak

önellátásra termelt, hanem kihasználta a korai modern globalizáció biztosította áruexport formális és informális lehetőségeit (pl. tilalmak figyelmen kívül hagyása, csempészet stb), így lett a higany és a bor, majd 1620 után a kakó esetében Ú-Spanyolország felé (és Manilába), de igyekezett hasonló módon beszerezni a kínai vasat és vasárukat, selymet és szövetet. Ezen „beszerzések” a hivatalosan igénybe veendő portobelói kikötő megkerüléséhez vezettek. Az ibériai higany és bor előbbi a monopolár, utóbbi a drágasága miatt versenyképtelenné vált Peruban.

A gazdasági dinamizmust és mobilitást nagy mértékben befolyásolta az ezüsttermelés mint árucseréalap. Azokat az ügynököket, bizományosokat, kereskedőket, akik reprezentatív szereplői lettek a perui gazdaság emancipációs törekvésének a korai globalizáció folyamatában, peruleróknak nevezzük. A perulerók megvetették a lábukat mindkét korabeli alkirályságban, beleértve a Fülöp-szigeteket (Új-Spanyolország óceánon túli része) is. De nem kerülte el figyelmüket a metropolisz (Madrid) és Kína (Kanton) sem.

Az 1590/91 – 1610/15 közötti időszak az ezüst iránti megnövekedett kereslet időszaka volt, ami egybeesik a transzpacifikus és az atlanti kereskedelmi forgalom visszaesésével Portobelóban. Áttérve az Indiák transzocéáni partvidéki terei – katonai – védelmére a Carrera de Indiasra, a konvojrendszerre, a birodalmon belüli kereskedelemre, mitöbb kereskedelmi versenyre is gondolnunk kell, mely a maga idejében (1565/66) a legfejlettebb haditengerészeti és kereskedelmi rendszer volt. Olyan komplex, logisztikán alapuló tengeri kereskedelmi útvonalak, melyek Sevilleből (később Cádizból) indultak „flotta” elnevezéssel Veracruz felé és galleon néven Tierra Firme – Cartagena de Indias és Portobelo-felé, majd a visszaúton Havannában gyülekeztek és együttesen tértek vissza kiindulópontjuk Sevilleába. Ebből adódóan a történelmi események értelmezésénél a térbeliségre és annak léptékére is érdemes figyelemmel lenni (ne statikusan inkább mozgásában, dinamikája irányultságaira tekintettel érdemes kezelni az összehasonlító aspektust – például birodalmi, gyarmati, alkirálysági vagy regionális stb).

Peru Alkirályság földrajzi kiterjedéséből adódóan Közép-Amerikától a Tűzföldre terjedt (kivéve Brazíliát és néhány kisebb angolok, franciák, hollandok által megszállt területet). E tágabb értelemben vett spanyol Dél-Amerika birodalomba történő betagozásához integratív megoldásokra volt szükség. A perui tér éppúgy igényelte a közlekedési és közigazgatási infrastruktúrát, mint a helyi társadalmak megszervezését, az igazságszolgáltatást, a gazdasági élet újjászervezését, a kultúra, a szokások „az őslakos identitások” kezelését és a katolikus evangelizációt. Érvelésünk szerint az andoki térség spanyol ellenőrzés alá kerülésében a helyi

sajátosságokra is odafigyelő Toledo alkirály játszott kiemelkedő szerepet valamint a katolikus egyház a szerzetesrendjeivel és szervezetrendszere hatékonyságával. A perui tér sokat köszönhetett Potosi ezüst- és Huancavelica higanybányáinak, mert dinamikát és csatlakozási lehetőséget adott „a Dél” gazdaságának, a korai globalizációba történő bekapcsolódáshoz. A Panama – Quito – Lima - Santiago (-Valparasio) vonal egyfelől a Cartagena de Indias – Caracas – Rio de Plata –Buenos Aires - Horn-fok másfelől tengerparti határ óriási kiterjedése és a belső rend fenntartása birodalom-szervező munkát igényelt és akkor és Új-Spanyolországról és az Ibériai Unió portugál impérium védelméről még épp csak említést tettünk. Ezek egymáshoz kapcsolódásai az információáramlás és a kommunikáció, a régiós terek és a spanyoloknál meggyökeresedett kettős településszervezet, külön az őshonos amerindek és a foglalt spanyolok „városi köztársaságai” biztosították az uralmuk folyamatosságát és a viszonylag gyors reagálásokat a felmerült problémákra, amely persze nem jelentette mindig a megoldásukat.

Kétségtelen, hogy Potosi ezüstje volt Peru birtoklásának biztonságpolitikai sarkpontja. Meg kellett akadályozni, hogy a kincstár egyik fő bevételi forrását bárki veszélyeztesse: legyen az vetélytárs hatalom vagy az ellenszegülő szervezkedő ún. nem redukált amerindek vagy éppen a lázadó önállósulni kívánó spanyol konkvisztádorok és honfitársaik. Ez a védelem és elrettentés transzocéáni léptékben és dimenzióban valósult meg. A hatékonyságát nagy mértékben rontották a csalások (az ezüst finomítása során), a csempészet és más visszaélések. Az Indiák fokozatos és módszeres elfoglalása két alkirályságra osztásuk, majd az ezüstitűz után bevezetett flotta és a galleonok jelentik a transzocéáni kapcsolatot e terek között (Ibériától – az Indiákig, beleértve a Fülöp-szigeteket).

A Potosit kiszolgáló mita, a monetarizmus, a kiépülő szolgáltatások és megfizethetőségük, a városalapítások, az agrárium átalakulása (kukorica, quinoa, búza, bor, állattartás: lovak, öszvérek, szamarak, szarvasmarha, juh, kecske stb), textilipar gazdaságilag kezdte a tereket összekötni a politikai (és ideológiai t.i. az egyház) mellett. Megélénkültek a piaci kapcsolatok, Peru, Santiago de Chile, Salta, Jujny, Tucumán és Córdoba között. Chile speciális eset, mert az araucanok (mapuelék) a XIX. sz. végéig ellenálltak, ezért a BioBio folyótól délre csak a mai Argentína felől tudtak behatolni a jezsuitákat követően a spanyol telepesek. A chilei főkapitányság állandó katonaságot tartott fenn az ezüstről befolyt adó „megcsapolása” segítségével.⁶

Buenos Airest 1580-ban alapították és pár évre rá (1583) Gamboa áthajózott a Horn-fokon elérve Santiagot. Buenos Airest felértékelté kedvező földrajzi fekvése és a Magellán-szoros innen is ellenőrzés alatt tartható volt.

Így vált a város és tágabb régiója a transzocéáni kereskedelmi áramkörök átkelőhelyévé, de Brazíliához való gazdasági kapcsolata a portugál katonai rajtaütések miatt ambivalens maradt. 1776-ban alkirálysági székhely lett. A Potosi ezüst és más árucikkek szárazföldi úton jutottak el a River Plate térségbe és a kiterjedt csempészet, a nem redukált harcos amerind törzsek fosztogatásai a katonai jelenlét megerősítését igényelték.

Erődök, mint védelmi konfigurációk egyértelműen birodalomszervezési vonatkozásúak, melyek a transzocéániai ezüstöt, készpénzt és szállított más árucikkek biztonságos célrajuttatását célozták vagy voltak hivatottak ezt elősegíteni. Ebből a szempontból volt jelentősége a lokális, a regionális és a transzocéániai galleonoknak és flottának, melyek egyfajta fiskális ritmusát adták az alkirályságok interakciónak és korai és kezdetleges panorámáját a birodalom gazdasági, politikai és katonai integrációjának.⁷ A Csendes-óceán úgy is, mint Déli-tenger a XVI. század 80-as éveiiig „spanyol beltenger”-nek számított Hispanoamerika szemszögéből nézve (Drake út ezen léket 1579/80-ban és 1586/88 között). A chilei mapuche-araucán indiánokkal való konfliktus Drake kalózkciói nyomán térbelileg is kiterjedtebbé vált. Peru nemcsak Acapulcón és Panamán keresztül kapcsolódott a Kínához fűződő kereskedelemhez, hanem informális úton is, melyről már tettünk említést.

A korai modern globalizáció ismertetése során igyekeztünk tekintettel lenni a szakirodalom újabb eredményeire. Egy ilyen aspektus a transzocéáni kereskedelem megszervezésének katonai-védelmi szempontokat is elemző metódusa, hogy az utat és teret, a logisztikát jóval több tényező befolyásolhatta, mint amire eddigi figyelmünk kiterjedt.

3.4. Hispanoamerika a korai modern globalizáció második felében (1640-1800)⁸

A korai modernitás első szakaszában az „indiai vagy spanyol tó”-ként említett Déli-tenger, azaz a Csendes-óceán adta e kereskedelmi rendszer dinamikáját az ázsiai termékek és termények iránti kereslettel, melynek ellentételezéséül az amerikai (és nagyon kis részében a spanyol) ezüst szolgált. A hivatalos, formális kapcsolatokat informális tényezők, leginkább a csempészet és a csalások tették még intenzívebbé. Új-Spanyolország volt e szakasz árumozgásainak kulcsterülete a horizontális és axiális kapcsolatok Mexikóvárost tették központtá. Bonialian úgy véli, a XVIII. sz. első feléig a spanyol-amerikai csendes-óceáni

térség igen erős indiai, azaz közép- és dél-amerikai identitással rendelkezett, amelyet a kereskedelmi ügynökhálózat is megtestesített és elősegített. A változások a transzocéáni kapcsolatokban fokozatosan következtek be és a második szakasz fő jellemzője a Csendes-óceán atlantizálódása, európaivá válása lett. A struktúrát és a teret egyként érintő „indiai-tó” hanyatlása, összeomlása és újjárendeződése több tényező egymásra hatása miatt következett be. A Spanyol Birodalmat átalakítani kívánó Bourbon-reformok, a szabadkereskedelmi rendszer, s vele a verseny engedélyezése a manilai galleonra és addig monopolizált tevékenységére mért csapást elsősorban a félszigeti kereskedelmi hajótársaságok megjelenésével és ezzel a La Nao la China (A kínai hajók) 1748-ban megszűnt működni a korábbi formában. A Horn-fok megnyitásával (1740) az Európából érkező lajstromba vett hajók (először kizárólag spanyol, majd az angol és az angol-amerikai is) a Déli-tengerhez érve atlantizálták a Csendes-óceán déli részét, végül elérkezett a legfőbb tényező ideje, a brit és ázsiai árutömeg helyi és brit ügynökök általi terítése, kereskedelme, melyet a Jamaica-Panama-Mexikó (San Blas 1768) vonal kiépülésével bonyolítottak le. 1762-ben brit invázió érte Manilát, mely hozzájárult a csendes-óceáni tengely hanyatlásához. Az Acapulco-Mexikóváros tengely helyébe a San Blas-Tepic-Guadalajara körüli térség lépett új ügynökhálózattal, ázsiai és egyre növekvő mennyiségű brit termékkel. A guadalajarai konzulátus (gazdasági-jogi érdekvédelmi szervezet, választottbíróóság) 1795 évi alapítása jelezte a súlyponteltolódás intézményi oldalát.

A manilai galleon által Acapulcoba szállított ázsiai áruk csökkenése a hivatalos ezüstoffém forgalmat is visszafogta, ám maga a mexikói ezüsttermelés fellendülőben volt, vagyis a regisztrált hajók és kisebb mértékben a csempészet útján vitték el a különböző célállomásokra. Ezzel a szabadkereskedelmi hálózat felülkerekedett a galleon típusú árucsereforgalmi rendszeren.

A mexikói térség átrendeződése a perui térre is kihatással volt. 1750-től Collaoba és Panamába az ázsiai és európai áruk már a Horn-fokon keresztül Európából vagy közvetlenül Kantonból érkeztek.

Az „indiai-tó”-ra a XVIII. sz. végén a brit és az angol-amerikai bálnavadászok Horn-fokon átvonuló hajói és az idegen hatalmak hadihajói mértek újabb csapást. Az 1790-es angol-spanyol békeszerződés és az 1797. évi semlegességi kereskedelmi rendelet tette lehetővé, hogy a korábban zárt tengerből (mare clausum) „Alien Pacific” (idegen óceáni) térséggé alakult át.

A bálnavadász hajók sokirányú kereskedelmi tevékenységet folytattak. Még „rövidre fogva is hosszú” a lebonyolított árucsereforgalmuk összetétele: Európából Valparaisoba, Collaoba és Panamába (majd San Blasba) többségében európai, kisebb mértékben ázsiai portékát szállítottak. Fenti helyeken helyi termékeket (chilei bor és búza; perui ezüst és olaj; Guayaguilban kakaó) szereztek be. Átkelve Indiából gyapotot, fűszereket, Kínából selymet és porcelánt vásároltak. Sikeres vadászat esetén a bálna-, vidra- és fókabőrt (és zsírt) Észak-Amerikában, Mexikóban értékesítették vagy az európai piacra vitték. A természetes csere csak kisebb része volt az összforgalomnak, mely főként mexikói ezüstben bonyolódott. A korai modern globalitás a XVI. századtól az 1750-es évekig policentrikus világ gazdaságként Kína és India oldaláról volt meghatározható és Iberoamerika közvetítette az ezüst révén az európai keresletet. 1750 körül ez a működési modell hirtelenül és gyorsan átalakult, hogy egy rövid spanyol közjáték után az angolok uralta atlantizáció részévé váljon. Azáltal, hogy mind Mexikóváros mind Lima gazdasági és politikai értelemben visszaszorultak (nagy gazdasági terek pedig az atlantizáció felé mozdultak el), hogy a regionális terekben növekedett a tőke- és árukoncentráció, a komprádor jelleg, szövetség külsős ágensekkel és a partmenti kikötővárosok helyi piacokat generáló és integráló szerepe a szabadkereskedelem bázisán, ezek együttesen elősegítették az iberoamerikai – de főleg hispano – regionális elitek érdekeinek intézményesülését, amely a spanyol-amerikai emancipációért indított küzdelmekben majd konfliktusokban fognak a fennálló formális integráció megszüntetése irányában munkálkodni. A globalizáció új szakaszba lépése és Napoleon katonapolitikai döntései az ibériai hatalmak amerikai birtokai státusváltásának fontos előfeltételeivé léptek elő.

3.5. Portugál-Amerika a XVI-XVIII. századi rabszolga kereskedelem idején

Brazília a tordesillasi egyezmény értelmében számított portugál felségterületnek. A térség elhelyezkedésénél fogva Fekete-Afrika tükörképének volt tekinthető éghajlati szempontból. A portugál szakirodalom előszeretettel használta és használja ma is a „gyarmati rendszer a trópusokon” vagy ideológiai felhanggal a „katolikus rezsim a trópusokon”, esetleg a „rabszolgatartó társadalom” kifejezéseket. A rabszolgatartás a térség függetlenné válása (1822) után is fennmaradt egészen 1888-ig.

Míg Hispanoamerika számára a metropoliszt és a transzkontinentális területeket uraló monarchia státuszáról folyik szakmai vita, Portugál-Amerika esetében a plurikontinentális

monarchia kifejezés tűnik John Elliott „összetett monarchiák” jó alternatívájának. De ha több királyság létezik együtt, mindegyik a maga nemességével és helyi normáival, akkor a portugál multikontinentális monarchia fogalma szerint csak egyetlen királyság és annak hódításai léteznek, melyek megszervezését a Korona életre hívott perifériás igazgatása, különösen a létrejövő önkormányzatok, illetve a Korona és a helyi elit közötti egyezmények útján hajtották végre a hódítás-foglalásból kinövő önkormányzatok. A kamarák az önkormányzati hatalom szervei, melyen keresztül a helyi elitek befolyásuk alatt tartották annak szabályozási mechanizmusát is. Segített a hódítások-foglalások fenntartásában, az atlanti tér dinamizálásában. A dolgok logikájából következően a birtokba vett terек jelentős részén egyetlen vagy a fő szervezési forma a katonai igazgatás volt (erődök építése, falvak-városok megerősítése, mozgó fegyveres egységek stb). A rabszolgalázadások és –szökések szintén az adminisztratív-katonai megoldáskereséseknek kedvezett. Többször utaltunk már a rabszolgakereskedelem fontosságára a transzatlanti kereskedelmi forgalom részeként. A kezdet kezdetén, az 1500-as évek első évtizedeiben a spanyol flotta európai árut, királyi-egyházi, hatóságok által nyilvántartásba vett és kiutazásokat jóváhagyó migránsokat és rabszolgákat szállítottak Amerikába. Utóbbiakon belül a döntő többség afrikai származású volt. A változás 1520-ban következett be, amikor először érkeztek rabszolgák Amerikába közvetlenül Afrikából. A hajók korlátozott személyszállító kapacitása miatt átlag 15-16 fő/hajó volt a létszámuk és csak 1550 után lépték át a 100 fő/hajó arányszámot. A rabszolga nemcsak helyet foglalt el, de élelmezéséről és vízről is gondoskodni kellett, mindezt a „többi áru” rovására. A fogolyként utazó rabszolgák értéke az 1570-es évekig nem haladhatta meg a szállított áruk értékét. Itt is a csempészet és a hajóáruregiszter meghamisítása, a csalás különböző formái hoztak változást. A portugálok olyan rabszolgaszervező modellt és technikát dolgoztak ki, amivel uralni tudták e téren az atlanti világot. Az ún. lancado kereskedők feltérképezték a „piacot” és az afrikai törzsi elitekkel közösen többnyire inkább foglyokat vásároltak, s ez a státusuk változott és fordult át az ültetvényeken rabszolgasorsba. 1640 után az újból önállósult Portugália meggyengülve ugyan riváisaival szemben, így rabszolgakereskedési monopóliuma hegemóniává változott át. Mind a hajók hasznos áruszállításra alkalmas rakterének bővülése mind az óceánon való átkelés idejének – beleértve a rabszolgának szánt foglyok összegyűjtését is – rövidülése folytán jelentős számbeli növekedés ment végbe a XIX. század elejére a rabszolgakereskedelem területén. A portugál „sikerek”, hogy pozícióikat tartani tudták, azt is jelenti, hogy a korai modern globalizáció periódusa alatt az atlanti világ luzitán uralma a rabszolgakereskedelemben végig fennmaradt.

Portugál Brazília számára a legkurrensebb kereskedelmi árunak nem az arany, a sodort dohány (szivar), a cukor vagy a gyapot bizonyult, hanem a rabszolgakereskedelem! Brazília így vált multikulturális több fajú a szó minden értelmében vett színes országgá.⁹

3.6. A városok szerepéről Iberoamerikában (XVI-XVIII.sz.)

A lakott tér az emberi társadalom egyik legfontosabb életnyilvánítási szférája. A városfejlődés már a prekolumbián időkben is fontos szerepet töltött be akár, a maja, a tolték vagy azték társadalmakban Mezoamerikában és az aymara és inka népeknél az Andokban. Az ibériai hatalmak térfoglalása – főként a spanyolok két köztársaság-gondolatában – az őslakosság redukciókba való egybetelepítésében törzsi és nyelvi megkülönböztetés nélkül és velük párhuzamosan és elkülönülten európai mintájú (kasztíliai) városok alapításában valósult meg. A fejezet egészének gondolatmenete szempontjából a városokról csak vázaltszerű kaleidoszkópot – folyamatosan változó minta állandó elemekkel – tudunk be- és megmutatni. A hódítóknak (konkvisztádorok), a nyomukban megjelenő egyházi személyeknek és később a telepéseknek épületekre, intézményekre (igazgatási, vallási, egyéb célú) a gazdálkodást elősegítő tárolókra és más épített struktúrákra volt szükségük. A városalapítás Iberoamerikában királyi engedélyhez kötött volt és már a névadással is jelezheték az adott tér fontosságát. A Habsburg uralkodók Hispanoamerikában a Német-római Birodalom mintájára a legfontosabbnak tartott településeiknek a birodalmi város címet adományozták. Ilyen volt az ezüst fellegváraként elhíresült Villa Imperial de Potosi, a „császári város”, amelyet 1572 után kapott és az első globális városnak nevezhetünk a korai modern globalizációban betöltött szerepének köszönhetően (bányászati metropolisz). Az ibériaiak városmodelljei az őslakosság számára és feléjük a politikai-adminisztratív-gazdasági-kulturális terek feletti ellenőrzési gyakorlatokat is jelentette. A nagy terek miatt a városok sajátos formákat ölthetnek gondosan és pontosan megtervezett és kivitelezett „rácstervek” vagy spontánabb „vidékiesebb” lakhatási minták alapján az őslakosok munkaerejének kihasználásával. Sokszor a költségekre se voltak tekintettel a munkakényszeres alapú építkezések során. Mégis a spanyolok úgy alapították városaikat (tereiket), hogy az őslakos települési struktúrák figyelembevételével, azokat nyelvi-törzsi megkülönböztetések nélkül redukciókba kényszerítse, így összetelepítésüket a felettük való ellenőrzéssel együtt valósíthatták meg. A portugálok a brazil tengerpartot majd praktikusán a bányászati térségeket részesítették előnyben. A városépítészet és – fejlesztés azokat a normákat, erkölcsi rendet és szokásokat tükrözte, amelyet az európai

civilizációból és saját kultúrájukból értéként átvettek és amelyek megőrzésére törekedtek. A városi autonómiát megtestesítő testületek, szervezetek, társaságok (cofradias) és az egyház nyújtotta keretek sokoldalú eszköztár igénybe vételére adtak lehetőséget. A helyi majd a regionális piacok kialakulásával maguk a városok is integrálódtak e terekbe. Az iberomaerikai városfejlődésben több megközelítés is alkalmazható. Amellett érvelünk – az iberiaiságra tekintettel –, hogy három kapcsolati vonal mentén láttatjuk ezeket:

- a transzbirodalmi kapcsolatok (Potosi ezüst megjelenése Rio de Janeiróban a portugál Atlanti-óceánon; a brazil arany Callaóba juttatása az „indiai-tó” igénybevétele; a mindenütt jelen levő csempészet)
- a korai modern globalitást dinamizáló rabszolgakereskedelem (az árucseré személyi-tárgyi megtestesüléseként; a spanyol ezüstdollár mint világpénz fizetőeszköz; kiépült feitoria és ügynökhálózat)
- a kereskedelmi szerződések a tranzakciók lebonyolítására

A transzbirodalmi kapcsolatokat tekintve különösen a brazil és portugál szakirodalomban kap nagyobb hangsúlyt az ún. bimetallikus piac fogalmi jelenléte és megközelítése. A délbrazil területeken található aranyérckincs és a kitermelésére létesült bányászat központja Rio de Janeiro volt. A város tényleges hatalmi centruma lett Portugál-Brazíliának és ezzel is összefüggésben geopolitikai és gazdasági fordulat ment végbe Bahiától (északkelettől) déli irányba elmozdulva. Ami a spanyoloknak Mexikóváros (és Lima), az lett a luzitánoknak a XVII. sz. végétől Rio de Janeiro. Kikötője a rabszolgakereskedelem és az arany tengeri úton történő szállítása legfőbb centrumának számított. Ebből és a többi fontos áruból (pl. gyapot, cukor, indigó, dohány, rizs stb.) intenzív transzóceáni kereskedelem bonyolódott le. Csempészet útján az összvolumen a hivatalos adatokat jóval meghaladó lehetett. A potosi ezüst szárazföldi úton jutott el Rióba és a kereskedelem általános elszámolására is a spanyol ezüstpénzt használták. Rio de Janeiro szoros árucserkapcsolatban állt a gazdaságilag feltörekvőben levő, a katonai erődvonal egyik láncszemével Buenos Airesszel. A Rio de la Plata a Spanyol Korona gyorsan fejlődő spanyol birodalmi határterület volt, fontosságát mutatta, hogy 1776-ban alkirálysággá alakították Buenos Aires székhellyel. A portugál dél-atlanti és a rio de la platai tér hatalmas szárazföldi és vízi összeköttetésben állt egymással az együttműködés és a rivalizálás jegyében. A rabszolgakereskedelem fontosságáról a korai modern világrendszer működésében-működtetésében fentebb már említést tettünk, így arra külön nem térünk ki. A kereskedelmi szerződések a befektetett tőke és a kontraktusok nagyfokú kockázata, külső feltételeknek, előre nem látható eseményeknek való kitettsége

miatt érdemelnek figyelmet. A pénzbefektetések a létező vagy erre a célra létrehozott konkrét kereskedelmi intézményeken (pl. társaságok) szerződésen alapuló megállapodások útján valósultak meg. Ezeket ügynökhálózatok szolgálták ki a helyi viszonyok figyelembevételével. A finanszírozás oldaláról a bankok által alkalmazott váltók, a leszámítolás, a formaszövegek és záradékolások stb. elősegítették a bizalmi kapcsolatok erősödését, a kockázatok csökkentését. A korai modern globalizáció második szakaszában a Bourbon-reformok egyfelől, Pombal márki „pombaline” reformjai másfelől a kereskedelmi forgalom atlantizálódása, a brit termelés felfutása valamint Új-Spanyolország és Peru relatív súlyvesztése felértékelte a dél-atlanti térséget mind portugál-brazil mind spanyol-amerikai szempontból, mely a két monarchia között még katonai szembenállást is generált. A két ibériai állam amerikai birtokai további fejlődésére a XIX. sz. elején kibontakozó új kihívások és a feltorlódtó régebbi megoldandó problémák együttesen voltak előre nem látott hatással és következményekkel.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat két nagy tematikus részt ölelt fel: a spanyol gyarmati rendszer kiépülését, berendezkedését birodalmi keretek között és a korai modern globalizációt Iberoamerika vonatkozásában, a következményeire is tekintettel.

Olyan új kultúra jött létre az Indiákon (Újvilág, Dél-Amerika, Iberoamerika stb. elnevezések alatt), amely hibrid vonásokat mutat, s legfőképp (az általunk nem tárgyalt) népi vallásosságban, az indián és a kasztíliai szokásjogok tartós egymás mellettségében, egymásra hatásában érhető tetten, melyre a miszcegenációs folyamat is rányomja a bélyegét.

Ha az értékelés oldaláról tovább gombolyítjuk a fonalat, arra a belátásra juthatunk, hogy a félperiféria fogalmával írható körül a földrész gazdasági fejlettségét tekintve. Mint minden általánosítás, ez is torzít, mert a volt portugál gyarmatot – Brazíliát – „szépreményű és feltörekvő” államként emlegetik (lásd BRIC országok), ugyanakkor társadalmát iszonyatos belső feszültségek terhelik. Nem sokkal jobb a helyzet a terrorisztikus vonásokat alkalmazó mexikói, kolumbiai, venezuelai drokartellek miatt ezen országokban sem. Argentína éppen sokadik államcsődje felé tart, gazdasága, pénzügyei romokban. Peruban, Bolíviában, Paraguayban az indiánkérdés okoz sokféle kihatású tennivalókat.

A legfontosabb következtetés, hogy a korain modern globalizációval, mint összekapcsolódó történetekkel magyarországi szerzők az elmúlt negyed században alig foglalkoztak, gyakorlatilag magyar nyelvű szakirodalom alig létezik. Az egyes narratívák, mint például a gyarmatosítás angolszász, portugál vagy spanyol szempontjai szintén csak a nemzetközi szakirodalomból ismerhető meg magyar nyelven főleg szegedi és pécsi kutatók jelentettek meg tanulmányokat.

Konkréten a XVIII. század végére visszatérve, melyre a kitekintésünknek ténylegesen vonatkoznia kell, az alábbi akkor fontos és napirenden lévő feladatokat emeljük ki:

- a Bourbonok kezére kerülő Spanyolország és birodalma a XVIII. század közepétől cselekvőkényszerbe került és hozzálátott úgy a gyarmati közigazgatás (például új alkirályságok (Új Granada 1717; Rio de La Plata 1776), ezen belül intendatúrák illetve főintendatúrák (kormányzósági feladat- és hatáskörrel) felállításához valamint a katonai reformok megvalósításához;

- az 1760-as években Aranda gróf nevéhez kötődik a birodalom föderatív módon történő átalakulásának terve, melyek élére királyi hercegek kerültek volna, de az elképzelés megbukott, inkább a centralizációs irányzat került előtérbe;
- a katolikus egyház még erősebben állami függésbe került, de a jezsuitákat – akiket tiltott kereskedelemmel és területi önállóságra törekvéssel vádoltak (előbbi igaz volt, utóbbi a rend közvetlen a pápától való függése miatt inkább autonómiát takart, de a vagyonukra fájt az állam és a földbirtokosok foga – no meg a redukciók indiánjaira, mint munkaerőre...) kitiltották a gyarmatokról, a rend feloszlásra került;
- a kreol réteg irányt vett a nagyobb önállósulás felé, Anderle Ádám szavaival élve „A 18. század utolsó harmadában, úgy tűnt, hogy a világgazdasághoz való csatlakozás a spanyol és portugál Amerika számára az anyaországok nélkül sikeresebb lehet.” (im. 49-50)

Az amerikai spanyol gyarmatok függetlenné válási folyamatához már csak egy jó ürügy és az anyaországra végzetes háborús vereség kellett. Napóleon 1808. évi hadjárata Spanyolország és Portugália katonai megszállásához vezetett. A birodalmaik is lépéskényszerbe kerültek, de ezek már túlmutatnak jelen szakdolgozat keretén.

A dolgozat egészét tekintve a legfontosabb javaslatom a témakör minél szélesebb körű megismertetése a hazai szakfórumokkal, beleértve a felsőoktatási képzés vonatkozó szaktárgyait is. Fontos lenne a korábban jól működő kutatói csereprogram újraindítása, melyeket anno Wittman Tibor és Anderle Ádám alkalmazott és érték el e téren nemzetközileg is elismert eredményeket.

IRODALOMJEGYZÉK

- Aparicio, Zoltán Gergely (2020): A portugál és spanyol jogi kultúra hatása a latin (ibero)-amerikai jogrendszerre PhD értekezés, Pécs
- Bernand, Carmen (2018): El reto de las conectadas Uniandes Journals Historica Critica Issue
- Bertrand, Romain (2015): Historia global, historias conectadas un giro historiografico?
- Bodó, Balázs (2011): A kalózok szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könnyítástől a fájlcsere-
hálózatokig TYPOTEX Budapest
- Bonialian, Mariano – Hausberger, Bernd (2018): Consideraciones sobre el comercio y el papel de la Plata hispanoamericana en la temprana globalización, siglos XVI-XIX. Hist.mex.vol.68no.
- Bonialian, Mariano (2014): China en la América colonial. Bienes, mercados, comercio y Cultura del consumo desde México hasta Buenos Aires Ciudad de México, Instituto de Investigaciones
- Bonialian, Mariano (2017): Comercio y atlantización del Pacífico mexicano y sudamericano: la crisis del *lago indiano* y del Galeón de Manila, 1750-1821. <https://doi.org/10.18232/alhe.v24i1.791>
- Cañizares, Jorge Esguerra: Puritan Conquistadors (2006): Iberianizing the Atlantic, 1550-1700, Stanford, California, Stanford University Press
- Colas, Alejandro (2007): Empire Cambridge Polity Press
- Cross, Harry (1983): South American Bullion Production and Export 1550-1750 en Richards (ed.)
- de Teresa, Ana Paula (2022): El Señorío de la Gran Chinantla. Fronteras etnolingüísticas y conflictos agrarios en los siglos XVII-XVIII en la Sierra Norte de Oaxaca Hist.mex.vol.72no.2 Ciudad de México oct./dic.2022 Epub
- Frank, André Gunder: ReOrient (1998): Global Economy in the Asian Age, Berkeley, University of California
- García Martínez, Bernardo (2022): Las encomiendas de Cortés y los pueblos primigenios del Mosquesado del Valle Hist.mex.vol.72no.2 Ciudad de México oct./dic.2022 Epub
- Hausberger, Bernd (2015): Die Verknüpfung der Welt: Geschichte der frühen Globalisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert Wien Mandelbaum
- Hausberger, Bernd (2019): La globalización temprana. Réplica a Mariano Bonialian Hist.mex.vol.68no.4 Mexico City
- Jumar, Fernando (2018): El mundo hispánico durante el Antiguo Régimen desde los circuitos mercantiles y el espacio económico rioplatense <https://doi.org/10.7440/hiscrit70.2018.02>
- Klaniczay, Gábor (2005): Európa ezer éve: A középkor II., Osiris Kiadó Budapest
- Lempérière, Annick (2004): La „question colonial” <https://doi.org/10.4000/newworld.437> Letöltve: 2022.10.15.
- Loyola Mayagoitia, Arturo: Ejes entrecruzados (2019): el espacio peruano, las rutas del pacífico y la defensa de la frontera austral en el cambio de siglo (XVI-XVII), (Crisscrossed axis: the peruvian space, the paths of the pacific and the defense of the austral frontier in the change of century (XVI-XVII), Revista Escuela de Historia versión On-line ISSN 1669-9041 Rev. Esc. Hist. vol.18 no.2 Salta dic.
- Marx: A tőke I. kötet Budapest 1978
- Mola, Marina Alfonso (2018): Reflexiones sobre la primera globalización ibérica Mélanges de la Casa de Velázquez,

- Pongrácz, Alex (2018): Gyönyörű képességünk a térrend
- Richardson, Noelle (2020): Iberian Empires and the Rooths of Globalization Ivonne del Valle, Anna More et Rachel Sarah O'Tolle, Nashville, Vanderbilt University Press
- Riojas, Carlos (2013): Agricultura y protoindustrialización Relac.Estud.hist.soc.vol.34 no 134 Zamora abr.
- Sahin-Tóth, Péter (2005): Felfedezés, gyarmatosítás, a „világgazdaság” új körvonalai, Osiris Kiadó Budapest
- Schmitt, Carl (2006): The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum Telos Press Publishing, New York.
- Thomas, Hugh (2014): World without End. The Global Empire of Philip II. Penguin Books
- Wallerstein, Immanuel (1983): A modern világgazdasági rendszer kialakulása, A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században, Gondolat Budapest
- Wittman, Tibor (1966): A monokultúrák történetéhez a Karib térségben és Venezuelában (XVI-XVIII. sz.) Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica,
- Wittman (1972): A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI-XVII. század) Századok
- Yun Casabilla, Bartolomé (2021): Os impéricos ibémicos e a globalizacao da Europa (Séculos XV a XVII) Lisboa: Temas e Debates
- Yun Casalilla, Bartholomé (2019): Globalizaciones versus imperios Una perspectiva mundial sobre el nexo panameno en el siglo XVIII, Nuevo Mundo Mundos Nuevos <http://doi.org/10.4000/newworld.78942>
- Yun-Casalilla, Bartholomé (2019): Iberian World Empires and the Globalization of Europe 1415-1668 Palgrave studies in Comparative Global Singapore

JEGYZETEK

1. Schmitt, Carl (2006): *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*
Telos Press Publishing, New York.
2. Pongrácz, Alex (2018): *Gyönyörű képességünk a térrend*
A föld nomosza és annak aktualitása a XXI. században
Jog, Állam, Politika X. évf. 3. szám
pp. 105-121

További megjegyzés: Megjegyezzük, hogy már Schmitt is alkalmazott egy ún. „politikai bestiáriumot” a XVI-XVII. századi térforradalmat megvalósító brit hajózókra, akikre „tengeri kutyákként” és „halemberekként” tekint, kétségbe vonva emberi mivoltukat – mint a spanyolok esetében az indiánokét – és az új szimbólumokkal a briteket emberállati hibridként jeleníti meg. Ezzel a korábbi misztikus-vallási fantasztikum helyébe új képi formák kerülnek. Míg a régi „tengeri szörnyek”, bestiális testi jegyeket hordozó humanoid ábrázolások a maguk abnormalitásában a bibliai teremtéstörténet végtelen változatosságát és határtalanságát fejezték ki, melyek addig kívül estek a kereszténység hatókörén, de az evangelizációjukra való törekvés a konkviszta központi eleme maradt.

A tellurikus szárazföldi hatalmak és birodalmak számára a nagy földrajzi felfedezések nyomán a világtengerek is bejárhatókká, megismerhetőkké és uralhatókká váltak.

3. Bernand, Carmen (2018): *El reto de las conectadas*
Uniandes Journals
Historica Critica Issue 70 Oct1, 2018
4. Bertrand, Romain (2015): *Historia global, historias conectadas un giro historiografico?*
Prohistoria vol. 24 Rosario dic. 2015
pp 3-20
5. Pongrácz im. 110-111.
6. „poliglott közvetítők”: több nyelven beszélő emberek; esetünkben főleg a gyarmatosítók anyanyelvét elsajátító „indiánok” (ameróind benszülöttek) és a miszcegenációból születő meszticek valamint a natív népek közvetítő nyelvét (pl. nahuatl, maya, otomi, kecsua, ajmara) megismerő európai, főleg egyházi személyek (az evangelizáló tevékenységük elősegítésére).
7. Cañizares, Jorge Esguerra: *Puritan Conquistadors: Iberianizing the Atlantic, 1550-1700*,
Stanford, California, Stanford University Press, 2006 327p
8. Lempérière, Annick (2004): *La „question colonial”*
<https://doi.org/10.4000/newworld.437>
Letöltve: 2022.10.15.
9. Yun-Casalilla, Bartholomé (2019): *Iberian World Empires and the Globalization of Europe 1415-1668* Palgrave studies in Comparative Global
Singapore, 546pp 162-163.
10. im-141-142, 166,213-215
11. im. 167, 169

12. Aparicio, Zoltán Gergely: A portugál és spanyol jogi kultúra hatása a latin (ibero)-amerikai jogrendszerre PhD értekezés Pécs 2020 (különösen 146-151. o)
13. demora = késedelem, haladék, késés
demorar = tartózkodik, késik, halogat
14. Magyarországon bányabér (urbura) néven volt ismert Károly Róbert óta (az érc harmadára, a kitermelt ezüst nyolcadára, az arany tizedére volt jogosult az uralkodó).
15. Wittman: A latin-amerikai „feudalizmus” kialakulásának vitás kérdései (XVI-XVII. század) Századok 1972/6: 1304. o
A továbbiakban Wittman (a)
16. im. 1308. o
17. im. 1310. o
18. im. 1313-1314. o
Az újabb szakirodalomból jól használható és mi is támaszkodtunk gondolatmenetünk megformálásakor az alábbi tanulmányokra:
- Garcia Martinez, Bernardo: Las encomiendas de Cortés y los pueblos primigenios del Mosquesado del Valle
Hist.mex.vol.72no.2 Ciudad de México oct./dic.2022 Epub 14-Sep-2022
 - de Teresa, Ana Paula: El Senorio de la Gran Chinantla. Fronteras etnolingüísticas y conflictos agrarios en los siglos XVII-XVIII en la Sierra Norte de Oaxaca
Hist.mex.vol.72no.2 Ciudad de México oct./dic.2022 Epub 14-Sep-2022
19. im. 1320-1321. o
20. im. 1322-1324. o
Wittman láttelepe máig helytálló, s eszmefuttatását azzal fejezi be: „tény, hogy a Latin-Amerikában kialakult termelőmód minden eleme minőségileg különbözött az európai feudalizmustól. Amint láttuk, nemcsak gyarmati jellege miatt. A hacienda, amelynek meghatározása döntő, nem csak társadalmi aspektusában, a munkaerő oldaláról nézve különbözik a feudális birtoktól. Gazdasági funkciójában felfedezhető az önellátásnak olyan ismérve, amely világosan megkülönbözteti az európai nagybirtok minden válfajától. Nemcsak a munkaerőt látja el élelmiszerrel, hanem bizonyos fajta ipart is teremt, részben a primér szükségletek kielégítésére, főleg azonban az általa termelt termék feldolgozására, nem kevésbé az erre használt gépek és szerszámok javítása céljából. Legjobban a cukorültetvények példáján lehet tanulmányozni ezt a gazdasági komplexitást, amely jelentősen hátráltatta az iparnak a városba való települését, a belső piac fejlődését.
Az ültetvényes gazdálkodás a tovább fejlődő latin-amerikai termelési mód legmarkánsabb összetevőjévé vált. XVIII. századi teljes kibontakozása végleg eldöntötte a modern Latin-Amerika társadalmi viszonyainak fejlődésirányát, a Rio Grande alatt élő népek jövőjét, melyet csak meghatároztak a korábbi századok.” im. 1329. o
21. Wittman, Tibor: A monokultúrák történetéhez a Karib térségben és Venezuelában (XVI-XVIII. sz.) Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica, (22) 3-24. pp (1966)
A továbbiakban Wittman (b)
22. Európában a beáramló nagytömegű arany és ezüst a Habsburg uralkodók által uralt területeken új, magasabb „címletértékű” pénzek illetve nagyobb nemesfém-tartalom eléréséhez vezethettek. Ilyen volt például az ezüst tallér, az arany dukát, a spanyol dublón (aranypénz, két escudo értékű).
23. Anderle im. 45. o
24. im. 46. o
25. Marx: A tőke I. kötet Budapest 1978: 704. o
Az európai „gyorsan sarjadó manufaktúrák számára a gyarmat felvevőpiacot és a piaci monopólium által hatványozott felhalmozást biztosított. Az Európán kívül közvetlenül fosztogatással, rabszolgaságba döntéssel és rablógyilkossággal zsákmányolt kincs visszaáramlott az anyaországba és itt átváltozott tőkévé.” (i. 4. uo.) A jogász-filozófus Marx ezt Hollandiára nézve mondja, helytállóan, mert a spanyolok által realizálható „nyereség” is itt, Németalföldön tőkésedett. Ez volt a „gyomor”, mely a Sevillán és Amszterdamban át érkező, eredendően spanyol „szájon át” tőkévé változtatta az összerablott kincset.

26. Ez persze a portugál hajósoknál is fontos szempont, ám ők János pap országát keresték, ehhez mértén vállalták fel az afrikai bennszülöttek között a hittérítést. Lásd erről részletesebben Aparicio Zoltán Gergely im. (l. 12) 149-150. o
27. Ennek egyik lehetséges esete, amikor a csempészhajó Acapulco előtt lehorgonyoz, segítséget kér – mint léket kapott... – majd az odasiető bárkába átpakolt árut a kikötőben (jobb esetben itt, rosszabb esetben ezt is elkerülve, s ezzel a hatóságokat is kikerülve másutt) kipakolják, s másnap az üres hajó befut Acapulcoba árut vételezni, amazt meg kéz alatt értékesítik.
28. Valparaíso mint fontos kikötőt Anderle Ádám tételezi, de nézetünk szerint Buenos Aires ennél lényegesen fontosabb szereppel bírt.
29. Aparicio im. 173. o
30. Bodó, Balázs: A szerzői jog kalózzai
A kalózzok szerepe a kulturális termelés és csere folyamataiban a könnyítástól a fájlcsere-ig
TYPOTEX Budapest, 2011: 21. o

Fontosak az alábbi megjegyzései is: „a kalóz iparágak nem egyértelműen a legitim szereplőkön élősködő parazita gazdaságok, sokkal inkább *a legitim kereskedői hálózattal egy időben és ütemben fejlődő, komplementer hálózatok*, melyek a legitim kereskedők által szabadon hagyott piaci rések kiszolgálására szakosodtak.

>>Az Atlanti gazdaság földrajzi és társadalmi peremén elhelyezkedő kalóz-üzlet elválaszthatatlanul összekapcsolódott a piaci mechanizmusokkal. A kalózzok egy sor különféle vevőt láttak el különböző árukkal és szolgáltatásokkal, s ezzel a kalózzkodás a kereskedelmi és hajózási tevékenységet meghatározó piacok egyikévé vált. Másrésztől a kalózzkodás függött is a piacoktól, mert csak azokon a pontokon virágozhatott és tenyészhetett, ahol a kereslet és a kínálat közötti egyensúlytalanság nyilvánvaló volt. [...] A kalózzkodás több, mint egy, a gazdaállattal együtt növekedő vagy fogyó parazita. A kalózzok a piaci kudarcok kihasználásával egyszerre versenyeznek a kereskedőkkel és fosztogatják őket. Olyan helyzetekben virágoznak, amikor rés támad az áruk, katonai szolgáltatások és a hajózáshoz szükséges erőforrások kereslete és kínálata között.<<

A kereskedelmi monopóliumokra épülő európai gyarmatbirodalmak egyszerre áldozataik és legfontosabb felvevőpiacai a rablott holmiknak. A kizárólagos helyzetben lévő kereskedelmi társaságok által ellátatlanul maradt gyarmatok kormányzói óvatos egyensúlyozásra kényszerültek a hivatalos és a feketepiaci kereskedelmi kapcsolatok között. Az előbbiektől politikai legitimitásuk, utóbbiaktól túlélésük és biztonságuk függött. A kalóz ugyanis nemcsak árut, de fegyveres erőt és védelmet is biztosított, ha arra volt szükség.” im. 22. o Továbbgondolkodásra érdemes, hogy „A kalózzkodás szempontjából releváns másik piac a munkaerőpiac volt. A >>kalózziparban<< munkát vállalók nagy része a legális, kereskedelmi és hadiflották hajóin dolgozó tengerészek közül érkezett. Az Újvilág felfedezésével erőteljes növekedésnek induló transzatlanti forgalom nem lett volna elképzelhető anélkül a munkaerő nélkül, mely a hajókat üzemeltette. A tengerészek utánpótlása gyakran a szárazföldön zajló gazdasági kilátástalanság – így például a közösen használt földek kisajátítása nyomán fellépő munkanélküliség – volt, ha nem éppen akaratuk ellenére besorozott emberekről van szó. Pedig a kereskedelmi és hadiflottában szolgáló tengerészek sorsa legendásan sanyarú volt: a rossz ételmezés, a skorbut, a fertőző betegségek, a balesetek és a brutális büntetések nyomán a halálozási arány a rabszolga kereskedő hajók rakományára és legénysége között megegyezett. Samuel Johnson szavai szerint

>>Akinek volt elég esze, hogy börtönbe juttassa magát, nem ment tengerésznek, hiszen hajón lenni olyan, mint börtönben lenni, azzal a különbséggel, hogy a hajón könnyebb megfulladni. Egy bebörtönzött embernek több tere, jobb élelme és legtöbbször jobb társasága is van.<<

A tengerész nemcsak a fedélzeten tapasztalható embertelen körülményeknek volt kiszolgáltatva, de a legitim munkaerő-piaci kereslet fluktuációjának is. A háborús időszakokban felduzzasztott hadiflották

tízezerszám bocsájtották el az embereket, amint béke kötött. E munka és gyökér nélkül maradt embertömeg egyik legfontosabb felvevő piaca a kalózkodásból élő árnyék gazdaság volt.

A legitim és illegitim kereskedelmi hálózati ko-evolúciója természetesen azt is jelenti, hogy amint enyhül a legitim piacokon tapasztalható feszültség, úgy válik okafogyottá és politikailag is elfogadhatatlanná az illegitim piac. Ha a legitim munkaerőpiacon nincs túlkínálat, úgy a kalózhajók egyre fogyatkozó legénysége sem talál utánpótlást. Amint a legitim kereskedelmi hálózatok megerősödnek, és a monopol-helyzetben lévő kereskedelmi társaságok helyébe a szabad kereskedelem kerül, úgy válik egyre kevésbé kifizetődővé a kalózkodás is. im. 23. o

31. „ >>Ahogy Kenneth R. Andrews megfogalmazta: >>A hétköznapi, vállogatás nélkül elkövetett kalózkodás komoly társadalmi probléma volt, mely ellen a kormányzat hiába való harcot folytatott. Krízishelyzetben azonban a kalózkodás hasznos szövetségeseknek bizonyultak, de csak akkor, ha a megfelelő ellenségre koncentráltak<<

A hatalom alapvetően másképpen működik a tengeren és a szárazföldön: míg ez utóbbi esetében a terület totális ellenőrzése alapvetően nem jelent gondot, s így a terület felosztható, addig a tenger esetében a hatalom hatósugara erősen korlátozott, és a szárazföldi bázisokra, és a közöttük húzódo útvonalra terjed ki. A tenger de facto a birodalmak közötti, meghódíthatatlan terület, melynek a folyamatosan mozgó határokat a kereskedelmi és hadiflották hatósugara jelöli ki. A tengerentúli területekért, a tengeri dominanciáért folytatott küzdelemben a hatalomnak szüksége van a azokra fél-autonóm szereplőkre, melyek képesek a hatalom hatókörét kiterjeszteni. Ez az állami erőszak-monopóliummal összemérhető erőt felmutatni képes szervezet azonban egyszerre a mindenkori hatalommal többé-kevésbé egy szinten álló szövetséges és potenciális vetélytárs. Ennek megfelelően a kalózkodás korának akkor következett el az alkonya, amikor a privatérok kora véget ért, azaz amikor a hatalom úgy döntött, hogy az erőszak alkalmazásának lehetőségét nem teszi privát érdek számára elérhetővé. A kalózkodás ugyanis abban a pillanatban definiálhatóvá vált, amint megszűntek az államilag szentesített privát erőszak-szervezetek. Ami ezután következik az a minden nemzet által ellenségként kezelt autonóm kalóz kora, aki a tengeri hatalmak erőfeszítései nyomán formálódó világrend által a térképen szabadon hagyott fehér foltokon lelt menedéket.” im. 25-26. o

32. Fizetőképes felvevőpiacot a gyarmati közigazgatás spanyol-kasztíliai tagjai, az aragón-katalán irányítású kikötői szakemberek, de legfőképp a kreolok jelentettek (ők adták a nagy- és középirtokosság döntő többségét az idő előrehaladtával). A meszticek körében is kimutatható a XVIII. század vége felé a szolid mértékű vagyonosodás. Az indiánok többsége és a rabszolgák a helyi házipar és kézműipar termékeit fogyasztották és nem jelentettek lényeges vásárlóerőt (a birtokosok saját boltjai és kimerései a személyi függésükön alapuló dologi kötöttségeiket növelték).
33. 1590-ben amikor Portugália unióban volt Spanyolországgal, Makaóról közvetlenül küldtek Acapulcoba egy hajót, ám a kísérlet nem járt sikerrel: a hajó rakományát lefoglalták, az „új keresztény” (cristaos novos) kereskedők ellen az inkvizíció eljárást indított, így helyzetük tarthatatlanná vált és elmenekültek úgy Mexikóból mint a Fülöp-szigetéről.
34. Aparicio im. 176-177. o
35. Anderle im. 49-50. o ls. a 43. l-j-et is
36. Wittman im. 98-99. o

További lényeges meglátásai: „1718-1728 változások történtek a peso értékében, az *ezüstdevaluáció* miatt a marco csak 8 peso 2 maravedit ért. Ez még inkább kedvezett a spanyolországi ezüst gyarmatokra való áramlásának, amely itt már korábban is mintegy 20%-kal ért többet. Most egy „erős peso” (peso fuerte) az anyaországban 5 db két realossal (peseta) volt egyenlő, míg Amerikában 4 két realossal. Csak az 1754-es királyi rendelet tiltotta meg a spanyol pénzek forgalomba hozatalát a gyarmatokon. Ettől kezdve a spanyol állam más úton kárpótolta magát a pénzkivitelből származó nyereségért.

Az intézményes állami pénzrontás legelterjedtebb formája a pénzértéknek különböző ürügyekkel való körülnyírása, súlyuk csökkentése volt. Ez a körülnyírt pénz, a macuquina a helyi hatóságok és kereskedők arra irányuló törekvéseit is kifejezte, hogy a pénzt ne vigyék ki az illető területről, hanem bent élénkítse az áruforgalmat. Amikor például Kubában 1771-ben megszüntették a macuquinát, egy

ideig, amíg az új pénzhez szükséges ezüst Mexikóból megérkezett, ideiglenesen papírpénzt vezettek be. Amikor az új pénz megjelent 40%-os értékcsökkenés állott elő. Általában a pénzverés alkalmával elkövetett csalásokból az állam jelentős jövedelemhez jutott. Egyes kutatók évi 200 000 pesóra becsülik a pénzhamisítás hasznát. A gyarmati korszak utolsó szakaszában sűrűsödő pénzzavarok az egyéni spekulációnak is kedveztek, és nem kis mértékben járultak hozzá egy gazdag pénztőkés kreol réteg megerősödéséhez.

Mindenféle pénzügyi visszaélésnek az alapja volt, hogy abban a Spanyol-Amerikában, amely a világ nemesfém termelésének jelentős részét szolgáltatta, hiányzott a számolópenz. A váltópénz hiánya nem annak a következménye, hogy hiányzott a megfelelő nyersanyag. Kétszázötven éves tapasztalata, hogy Chile a XIX. században a réztermelés hazája lesz. A gyarmatosítás kezdetén a chilei réz főleg azért nem került feltárássra, mert a spanyol gazdasági élet sokkal olcsóbban jutott a szükséges rézmennyiséghez a magyarországi és más európai bányákból. Később pedig a cél az volt, hogy a gyarmatok nemesfémek mind Európába kerüljen, ezért a belsőpiaci élet élénkítésére nem is maradhatott ott. Ami bent maradt, az nagyrészt a gazdag kereskedők, földbirtokosok luxusigényét vagy spekulációját szolgáltatta. A belső forgalom ezért szükségszerűen a természeti gazdaság foglya maradt.” im. 99-100. o

37. Wittman im. 100. o

38. Marx im. 702. o

39. Wallerstein, Immanuel: A modern világgazdasági rendszer kialakulása

A tőkés mezőgazdaság és az európai világgazdaság eredete a XVI. században Gondolat Budapest, 1983: 336. o

Utal Wallerstein Martin González de Cellorigo jogász-teológus 1600-ban írt soraira: „Így lehet az, hogy Spanyolországban azért nincs arany és ezüst, mert van. Az ország szegénységének a gazdagsága az oka.” ih. 342. o

40. im. 337. o

41. im. 346. o

42. 1651: angol hajózási törvény, mely kifejezetten hollandellenes volt. Ezt követően háborúra került sor, melynek eredményeként létrejött az angol tengeri uralom.

43. Anderle im. 49-50. o ls. a 35. l-j-et is

44. Wallerstein im. 317-318. o

45. Sahin-Tóth, Péter: Felfedezés, gyarmatosítás, a „világgazdaság” új körvonalai

in. Európa ezer éve: A középkor II. Szerkesztette Klaniczay Gábor Osiris Kiadó Budapest, 2005: 323. o

46. Wallerstein im. 317-318. o

47. im. 321-322. o

Továbbá: „Ráadásul Antwerpen ebben az időben Európa elsősorú pénzügyi központjává vált, „főképp a rövid lejáratú hitelek iránti növekvő kereslet következtében, amit V. Károly császár világpolitikája idézett elő...”. Antwerpen nemcsak a birodalom értéktőzsdéjeként szolgált – maga a város mint közösség lett Károly egyik legfőbb pénzkölcsönzője. Mivel a birodalmak nem rendelkeztek stabil adóbázissal, nehezen tudtak olyan hitelre szert tenni, amelyet a modern államok könnyen megteremtenek maguknak. Egy XVI. századi birodalom rendelkezésére álló hitel megegyezett az uralkodójáéval. Így az uralkodónak a városokhoz, azaz a „közös gazdaság központjához” kellett fordulnia jóállásért. De a városok hitelképessége is csak korlátozott volt, és nekik viszont a Fuggerek és a hasonló nagy bankházak kezességére volt szükség...” im. 322-323. o

48. im. 323. o

49. im. 326-327. o

50. Colas, Alejandro: Empire

Cambridge

Polity Press

2007 233. o

51. Egyetlen kivételt ismerünk: Róma először a latin szövetségeseinek, majd Itáliának (Sulla) végül Caracalla 212-ben minden birodalmi szabadállásának polgárjogot adott. (E mögött önző fiskális érdek

- húzódott meg, mivel a privilégiumokat is eltörölte, ezért minden római jogú polgár adófizetésre és katonáskodásra volt kötelezett, de megillette a hivatalviselés joga.)
52. Thomas, Hugh: World without End.
The Global Empire of Philip II.
Penguin Books Ltd. 2014 496. o
53. Wallerstein im. 327. o
54. im. 336-337. o
55. im. 337-338. o
- Ez azzal a következménnyel is járt, hogy „a megmaradt gyarmataiból származó haszon egy részét is. Sőt Amerika olyan fontos bevételi forrássá vált Spanyolország számára (az összbevétel 10%-kát adta), hogy itteni nyeresége biztosítása érdekében Spanyolország lassította terjeszkedését. A lassulás azonban nem csak ideiglenes volt.
- Spanyolország hanyatlása mindig is erősen foglalkoztatta a modern európai történetírást. A mi fogalmainkkal meghatározva a hanyatlás oka az volt, hogy Spanyolország nem hozta létre (valószínűleg azért, mert nem tudta) azt a típusú államgépezetet, amely lehetővé tette volna uralkodó osztályai számára, hogy kiaknázzák az európai világgazdaság megteremtéséből eredő nyereséget – még az utóbbiban a XVI. század idején elfoglalt központi földrajzi-gazdasági helyzete ellenére sem.” im. 338. o
56. Wittman (b) im. 21. o
57. Néhány érdekes szakirodalom erről az időszakról:
- Hausberger, Bernd: Die Verknüpfung der Welt: Geschichte der frühen Globalisierung vom 16. bis zum 18. Jahrhundert
Wien Mandelbaum, 2015
 - nő: Historia mínima de la globalización temprana
México, El Colegio de México 2018
 - Mola, Marina Alfonso: Reflexiones sobre la primera globalización ibérica
Mélanges de la Casa de Velázquez, 48-2/2018, 181-200
 - Richardson, Noelle: Iberian Empires and the Rooths of Globalization
Ivonne del Valle, Anna More et Rachel Sarah O'Tolle
2020, Nashville, Vanderbilt University Press, 368pp
 - Yun Casabilla, Bartolomé (2021): Os impérios ibéricos e a globalizacao da Europa (Séculos XV a XVII). Lisboa: Temas e Debates, 472pp.
58. Riojas, Carlos (2013): Agricultura y protoindustrialización
Relac.Estud.hist.soc.vol.34 no 134 Zamora abr. 2013
59. Kaufsystem: Közvetlen termelői értékesítés a piacon
Verlag-rendszer: Kiadás-bevételi rendszer
a Verlager finanszírozza a feldolgozóipari termelést és részt vett a régió kívüli piaci értékesítésben
60. A bőséges szakirodalomból az alábbiakat tartom különösen figyelemre méltónak:
- Bonialian, Mariano: China en la América colonial. Bienes, mercados, comercio y Cultura del consumo desde México hasta Buenos Aires
Ciudad de México, Instituto de Investigaciones Dr. José Maria Luis Mora, Biblos, 2014, 264 pp.
 - nő: La América española: entre el Pacífico y el Atlántico: globalización mercantil y economía política, 1580-1840.

- Ciudad de México. El Colegio de México, Centro de Estudios Históricos, 2019, p. 446.
- n.º: Panamá, Perú y el universo económico del Pacífico en la temprana globalización, 1580-1640
Nuevo Mundo Mundos Nuevos 2019
<http://da.org/10.4000/newworld.76620>
 - n.º: Economic Relations between China and Latin America: A History of Globalization from the 16th to 21th Centuries
Hist.mex. 2021, vol.70, n.3, pp 1231-1273 Epub
19-Fev-2021 ISSN 2448-6531
<http://doi.org/10.24201/4m.v70i3.4182>
 - Bonialian, Mariano – Hausberger, Bernd: Consideraciones sobre el comercio y el papel de la Plata hispanoamericana en la temprana globalización, siglos XVI-XIX.
Hist.mex.vol.68no.1 Mexico City jul/sept. 2018
 - Hausberger, Bernd: La globalización temprana.
Réplica a Mariano Bonialian
Hist.mex.vol.68no.4 Mexico City abr/jun. 2019
 - Yun Casalilla, Bartholomé: Globalizaciones versus imperios.
Una perspectiva mundial sobre el nexo panameño en el siglo XVIII
Nuevo Mundo Mundos Nuevos 2019
<http://doi.org/10.4000/newworld.78942>
 - Loyola Mayagoitia, Arturo: Ejes entrecruzados: el espacio peruano, las rutas del pacífico y la defensa de la frontera austral en el cambio de siglo (XVI-XVII)
(Crisscrossed axis: the peruvian space, the paths of the pacific and the defense of the austral frontier in the change of century (XVI-XVII)
Revista Escuela de Historia versión On-line ISSN 1669-9041
Rev. Esc. Hist. vol.18 no.2 Salta dic. 2019
61. – Cross, Harry: South American Bullion Production and Export 1550-1750
en Richards (ed.), 1983, pp. 397-423.
- Frank, André Gunder: *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*,
Berkeley, University of California Press, 1998.
62. Nyersebben fogalmazva a limai királyi kincstárba befolyt ezüst után járó királyi regáléjövedelemről loptak, „csoportosítottak át” jelentős mennyiségű készpénzt egy itteni haderő állandó jellegű fenntartására. Erről részletesen Arturo Loyola Mayagoitia ír művében.
63. Bár az újabb narratívák a birodalom helyett a királyság(ok) kifejezés használatát részesítik előnyben.
64. Különösen az alábbi szakirodalomra támaszkodtunk a téma kifejtése során:
- Bonialian, Mariano: Comercio y atlantización del Pacífico mexicano y sudamericano: la crisis del *lago indiano* y del Galeón de Manila, 1750-1821.
<https://doi.org/10.18232/alhe.v24i1.791> (2017)
 - n.º: México: de epicentro a periferia. La desintegración del modelo semiinformal del comercio hispanoamericano (1750-1840)
Hist. mex. vol.67 no.1 Ciudad de México jul./sep. 2017

<https://doi.org/10.24201/hm.v67i1.3441>

- Jumar, Fernando: El mundo hispánico durante el Antiguo Régimen desde los circuitos mercantiles y el espacio económico rioplatense
<https://doi.org/10.7440/hiscri70.2018.02>
 - Fragoso, João; Guedes, Roberto; Krause, Thiago, 2014, A América Portuguesa e os sistemas atlânticos na Época Moderna: Monarquia pluricontinental e Antigo Regime. Rio de Janeiro, Fundação Getúlio Vargas. 184 pp.
 - J. Bohorquez; Rio De Janeiro and the Silver Mining Economy of Potosi: Trans-Imperial, Global, and Contractual Approaches to South Atlantic Markets (18th Century)
65. A gyarmati idők rasszizmusa a kasztokba sorolásban is tetten érhető volt egész Amerikában. Egy mondás szerint, ha nem vagy egészen fehér angol-Amerikában, akkor fekete vagy; spanyol-Amerikában, ha mulatt vagy zambó vagy az egyházi anyakönyv szerint akár fehér is lehetsz, míg Brazíliában, ha nem vagy egészen fekete, akkor fehér vagy! Más összefüggésben és szemszögből, de hasonlóan komplex és szövevényes kapcsolat jött létre úgy a rabszolgák egymás között, mint a rabszolgák és uraik viszonylatában. A következmények is ennek megfelelően sokfélék. Az evangelizáció követelménye miatt az egyházi intézmény vagy egyfajta közvetítő szerepet töltött be, mert miközben az európai kultúra portugál-spanyol változatait fogadtatta el a rabszolga feketékkel – és az őshonosokkal -, a mindennapok világa, a sajátos szociokultúráik a szellemi-tudati rögzültségeik is kitörölhetetlen nyomokat hagytak maguk után, mely összekapcsolódó folyamatokat szinkretizmusnak nevezzük. A spanyol- és luzoamerikaiak és az egyháziak is átvettek kulturális elemeket, de ez végig alárendelt „beszivárgás” maradt a kialakuló új iberoamerikai kultúrán belül.

ÁBRAJEGYZÉK

1. ábra, Peru és Új-Spanyolország alkirályságának ezüsttermelése a 18. században.
2. 1. ábra Az amerikai ezüst beáramlása a globalizáció korai szakaszában

TÁBLÁZATJEGYZÉK

1. táblázat Amerikai ezüst előállítása és forgalma a globalizációban, 1650-1800 (éves átlag tonnában)

NYILATKOZAT

a diplomadolgozat nyilvános hozzáféréséről és eredetiségéről

A hallgató neve: Kocsis László Péter
A Hallgató Neptun kódja: MHEXD1
A dolgozat címe: Iberoamerika gazdasága, kereskedelme és városfejlesztő politikája a gyarmati korszakban 1502-1823 között
A megjelenés éve: 2023
A konzulens tanszék neve: Közgazdaságtani és Természeti Erőforrások Tanszék

Kijelentem, hogy az általam benyújtott diplomadolgozat egyéni, eredeti jellegű, saját szellemi alkotásom. Azon részeket, melyeket más szerzők munkájából vettem át, egyértelműen megjelöltem, s az irodalomjegyzékben szerepeltettem.

Ha a fenti nyilatkozattal valótlan állítottam, tudomásul veszem, hogy a Záróvizsga-bizottság a záróvizsgából kizár és a záróvizsgát csak új dolgozat készítése után tehetek.

A leadott dolgozat, mely PDF dokumentum, szerkesztését nem, megtekintését és nyomtatását engedélyezem.

Tudomásul veszem, hogy az általam készített dolgozatra, mint szellemi alkotás felhasználására, hasznosítására a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem mindenkori szellemitulajdonkezelési szabályzatában megfogalmazottak érvényesek.

Tudomásul veszem, hogy dolgozatom elektronikus változata feltöltésre kerül a Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem könyvtári repozitori rendszerébe.

Kelt: 2023 év május hó 1 nap

Kocsis László Péter
Hallgató aláírása

KONZULTÁCIÓS NYILATKOZAT

A dolgozat készítőjének (Kocsis László Péter) (hallgató Neptun azonosítója: MHEXD1) konzulenseként nyilatkozom arról, hogy a diplomadolgozatot áttekintettem, a hallgatót az irodalmi források korrekt kezelésének követelményeiről, jogi és etikai szabályairól tájékoztattam.

A záródolgozatot/szakedolgozatot/**diplomadolgozatot**/portfóliót a záróvizsgán történő védeésre **javaslom** / nem javaslom¹.

A dolgozat állam- vagy szolgálati titkot tartalmaz: igen **nem***²

Kelt: Gyöngyös, 2023. év május hó 05. nap

Belső konzulens
Dr. habil. Bozsik Norbert

¹ A megfelelő aláhúzendó.

² A megfelelő aláhúzendó.